

90-91.
SZÁM

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

90-91.
SZÁM

HITTUDOMÁNY
LEKIEGÉSE

NEVELÉS
IRODALOM

BÖLCSELET
JOC

FÖLDRAJZ
TERMÉSZETI
TUDOMÁNY

TÖRTÉNELEM
SOCIOLOGIA

ÉLETRAJZ
UTIRAJZ

BUDAPEST
SZENT ISTVÁN
TÁRSULAT
KIADÁSA

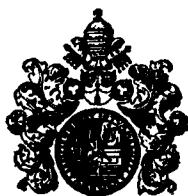

A SZENTMISE TÖRTÉNETE

IRTA

Dr. PETRÓ JÓZSEF

THEOLÓGIAI TANÁR

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT

AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA

BUDAPEST, 1931.

Nichil obstat

Dr. Nicolaus Töttössy
censor dioecesanus

Nr. 2600.

Imprimatur.

Strigonii, die 29. Augusti 1930.

Dr. Julius Machovich
vic. gen.

Kiadja a Szent István-Társulat.
Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. Budapest.
Nyomdaigazgató : Kohl Ferenc.

ELŐSZÓ.

ENNEK a könyvnek a megírására az a meggyőződésünk vezetett bennünket, hogy nincs a szentmiseének helyesebb és vonzóbb magyarázata, mint a szentmise egyes imáinak és szertartásainak története. Az a kétségtelenül fenséges szertartás ugyanis, amellyel ma az újszövetség nagy áldozatát bemutatjuk, hosszú és változatos fejlődés eredménye, amelynek előbbrevitelén az Egyház hitéletének titokzatos szentélyében a leghivatottabb mesterek dolgoztak. Ennek a fejlődésnek hosszú útján az Egyház mindazt, ami csak a századok folyamán a vallási és szellemi látóhatáron értéknek bizonyult, a szentmise szertartásának feldíszítésére felhasználta. Így pusztán irodalmi szempontból is a mise-könyv a világirodalom legmagasztosabb alkotásának mondható. Érthető tehát, hogy a liturgiátörténettel foglalkozó tudósok régente is, de különösen mióta X. Pius pápa a keresztények figyelmét a szentmise szertartásaira felhívta, mindent elkövetnek, hogy ennek a nagyszerű fejlődésnek minden egyes mozzanatát felderítsék és megmagyarázzák. Elénk tárul így a tudományos kutatás fényében az egyes imák és szertartások keletkezése, hazája, kora, mestere. Megértjük a szentmise egyes részeinek összefüggését, imáinak tartalmát, szerkezetét. Észrevesszük rajta itt-ott egy-egy régi mester, pl. Nagy szent Gergely pápa alkotó kezének közel másfélezer éves mesterjegyét.

De ha a történeti szempontot fogadjuk is el ebben a

könyvben irányítóul, nem szabad felednünk, hogy a szentmise szertartásainak fejlődését, mely az Egyház belső életével oly szoros összefüggésben van, a Szentlélek Úristen irányítja. A Szentlélek Istennek pedig nincs története. Fölötte áll az idők folyásának. Ezért tehát épen olyan értékesnek kell tartanunk azt a szertartást vagy imát, melyet a XX. században rendelt el az Egyház, mint azt, amely már ezer év óta díszé a misekönyvnek.

Ez a könyvünk leginkább olyanok számára készült, akik e téren előtanulmányokat nem igen folytathattak. Ezért törekedtünk az egyes kérdéseket oly módon előadni, hogy azok a laikusok előtt is érthetők legyenek. A latin kifejezéseket lehetőleg kerültük, ahol azonban mégis használnunk kellett, ott mindenütt magyar fordítás igazítja útba az olvasót.

Újabban hazánkban is igen sikeres mozgalom indult meg abból a célból, hogy a katolikusokat közelebb hozzák az Egyház fenséges liturgikus életéhez. Nagyon örülnénk, ha ezzel a munkánkkal, mely hosszú és széleskörű tanulmányozás eredménye, magunk is hozzájárulhatnánk e szent cél eléréséhez.

Eger, 1930 június 14. Nagy szent Vazul napján.

Szerző.

ÁTTEKINTÉS A SZENTMISE TÖRTÉNETÉRŐL.

A SZENTMISENEK igen változatos és sok tekintetben bonyolult története van. Ezért, mielőtt a szentmise egyes imáinak és szertartásainak történetén olvasóinkat végigvezetnénk s azok keletkezéséről, fejlődéséről, esetleg visszafejlődéséről a történeti adatok alapján számot adnánk, szükségesnek tartjuk, hogy tájékoztatásul először egy képben bemutassuk századokon át a szentmise fejlődését. E célból itt röviden ismertetjük a szentmise történetét az apostoli kortól egészen a mai napig. Ezt az áttekintést arra is fel fogjuk használni, hogy a szentmise történetének főbb állomásait s főképen azokat a régi írásokat, amelyekre mint forrásmunkáinkra a továbbiakban gyakran hivatkozni fogunk, kissé részletesebben ismertessük.

1. Az apostolok idejében. A szentmise története természetesen a szentmise alapításával kezdődik. Azon az örökméltó ünnepi vacsorán az Údvözítő kezébe vette a kenyeret, megáldotta, megtörte és tanítványainak nyújtotta e szavakkal: «Vegyétek és egyétek, ez az én testem». Majd kezébe vette a kelyhet, hálát adott és apostolaihoz így szólt: «Igyatok ebből mindnyájan, ez az én vérem, az újszövetségé, mely sokakért kiontatik a bűnök bocsánatára». Így örökíti meg ezt a jelenetet az egyik szemtanú, szent Máté apostol (26. 26—28.). Szent Lukács kiegészíti e szűkszavú leírást az Úr eme szavaival: «Ezt cselekedjétek az én emlékeze-

temre» (22. 19.). Ez utóbbi szavak, amelyek szent Pálnál is olvashatók (I. Kor. 11. 24.), kifejezik az Úr azon határozott akaratát, hogy az apostolok és utódaik a kenyeret és bort megfelelő szertartások keretében a jövőben is változtassák át az ő testévé és vérévé s ezáltal mutassák be az újszövetség áldozatát «a bűnök bocsánatára».

Az apostolok, az Úr parancsának engedelmeskedve, már a kezdet kezdetén bemutatták a szentmisét, még pedig úgy, hogy mindenben utánozták az Úr szavait és cselekedeteit, ahogy azok az Oltáriszentség rendelkezésénél az utolsó vacsora alkalmával történtek. Az apostoli misére vonatkozóan szent Lukács a következő megjegyzést teszi: *«naponként egy szívvel-lélekkel időztek a templomban, házanként végezték a kenyérszégést»* (Ap. cs. 2. 46.). E szavak kétségtelenül bizonyítják, hogy az első keresztényeknek kétféle szertartásuk volt: az egyik a jeruzsálemi templomban folyt le, ahol a keresztények résztvettek a zsidó szertartásokon, a másikat egyes magánlakásokban tartották s ez utóbbi volt a tulajdonképeni keresztény istentisztelet, vagyis a szentmise. Később a keresztények megszakították a liturgikus közösséget a zsidókkal, nem jártak már fel a zsidó templomba, de azért a zsidó szertartást, melyet az isteni Üdvözítő is földi életében minden szombaton jelenlétével, sőt közreműködésével megtisztelt, a keresztény gyülekezetekben is megtartották. Itt is zsoltáreckléssel, közös imádsággal, kétféle szentírásolvasással, szentbeszéddel kezdődött az istentisztelet. A mise eukarisztikus része is nagyon hasonlíthatott a zsidó liturgiához, nevezetesen a Passah-vacsora, vagy még inkább a Sabbat-vacsora szertartásához, mert hiszen az Úr épen egy ilyen rituális vacsora keretében alapította a szentmisét s annak az utánzását (*«Ezt cselekedjétek»*) parancsolta meg az apostoloknak.

Részletes leírásunk az apostolok szentmiséjéről sem a Szentírásban, sem az I. századbeli keresztény írásokban nincsen. Bizonyos általános tájékoztatást a keresztény gyülekezet istentiszteletéről a Szentírás egyes elejtett megjegyzései szolgáltatnak. Olvassuk, hogy a keresztények *zsoltárokat* (I. Kor. 14. 26.) és *himnuszokat* (Kol. 3. 16.) énekeltek, *közös imákat* (Ap. cs. 2. 42.) végeztek. Azután a szentírási könyvekből (I. Tim. 4. 13.) és az apostolok leveleiből (Kol. 4. 16.) *olvastak fel* részleteket, melyeket az apostol (Ap. cs. 20. 7.), vagy a püspök *megmagyarázott*. A *hitvallás* után (I. Tim. 6. 12.) *alamizsnáikat* ajánlották fel (I. Kor. 6. 1—2.) s egymást *békecsókkal* köszöntötték (Róm. 16. 16.). Ezután következett maga az eukarisztikus áldozat. Részletesen kidolgozott liturgia az őskeresztény gyülekezetekben természetesen még nem volt. Ennek hiányát a *karizmatikus imádság* pótolta, amelynek a szövegét a Szentlélek természetfölötti módon közölte az előimádkozóval. Megemlítjük még, hogy a keresztények már az apostolok idejében a szombat helyett a vasárnap megünneplésére tértek át (Ap. cs. 20. 7., I. Kor. 16. 2. — L. bővebben «Az őskeresztények miseliturgiája» c. cikkünket, Kath. Szemle, 1930. 289—296. l.).

2. **Az apostoli atyák idejében.** A szentírási könyvek mellett a legrégebbi irat, mely bennünket az őskeresztény liturgiáról tájékoztat, az I. század végén keletkezett szertartáskönyv, a *Didache*, azaz a *Tizenkét Apostol Tanítása*. Ebben az iratban két hálaadási imát találunk (IX. és X. fej.), amelyeket a keresztény gyülekezetekben a kehely és a megtört kenyér felett imádkoztak. Még ma is nyílt kérdés azonban, hogy ezek az imák miseimák, áldozási imák vagy pusztán asztali áldások voltak-e? Ugyanebben az időben írta *szent Kelemen, római pápa* (életrajzát l. 138. old.) híres levelét a korinthusiakhoz. Ebben a levélben figyelemreméltó az az

intelve, hogy a szent szertartásokat «abban az időben és órában» végezzék, «ahogy az Úr meghagyta». «Ő ugyanis legfölségesebb akaratával pontosan megjelölte, hogy hol és kik által akarja a szent áldozatot bemutattatni» (I. Kor. 4. 1—3.). Az I. század végén tehát a legilletékesebb tanu, a római pápa bizonyítja, hogy már akkor is volt megállapodott liturgia, amelynek idejét, óráját, vezetőit, sorrendjét még maga az Úr rendelte el. Erről az ősliturgiáról részletesebb adataink, sajnos, nincsenek.

3. A II. és III. században. Az első részletesebb leírást az őskeresztény miseszertartásról *szent Jusztin vértanu* adja a II. század közepén. Ez a nagyműveltségű keresztény bölcselő a kereszténység ártatlanságát bizonyító védelmi iratot írt, melyet Antoninus Pius császárnak, a szenátusnak és a római népnek ajánlott. Ebben az ú. n. első Apológiájában elmondja, hogy a megkeresztelteket bevezetik a keresztények gyülekezetébe, hol a jelenlevők közös imádságokat végeznek, majd így folytatja: «Az imák végével egymást békecsókkal köszöntjük. Ezután az előljáráshoz kenyeret és vízzel vegyített bort hoznak. Ezeket ő átveszi és dicséri s magasztalja a mindenség Atyját a Fiú és a Szentlélek nevével, majd hosszú hálaadó imát végez mindazokért a javakért, amelyeket őtőle kaptunk. Mikor befejezte a hálaadást, az egész jelenlevő nép felkiált: Amen». Ezután *szent Jusztin* elmondja, hogy a segédkezők, «akiket mi diákonusoknak nevezünk», kiosztják a jelenlevők között a kenyeret és a bort (65. 1—5.). A 66. fejezetben megemlíti, hogy a keresztények ezt a szent kenyeret eucharisztiónak nevezik és elmondja, hogyan alapította Jézus az utolsó vacsorán az Oltáriszentséget. Majd a 67. fejezetben a vasárnapi istentiszteletről szól: «Vasárnap a városból és a falvakból összejönnek a hívek egy helyre s ott — amíg az idő engedi — az apostolok emlékirataiból és a próféták írásából felolvasnak. Mikor a felolvasó az olvasást

bevégezte, az előljáró beszédet intéz hozzánk, amelyben a szép tanítások követésére int és lelkesít bennünket. Ezután felállunk és közösen, hangosan imádkozunk. Ezután — mint már előbb említettem — az ima befejezése után kenyeret, bort és vizet hoznak és az előljáró legjobb emlékezte szerint (e fontos kifejezésre vonatkozólag l. «Das Subjektive in der urchristlichen Liturgie» c. cikkünket, Ephem. Liturg. Róma. 1929. 506. sk. old.) elmondja a hálaímát, amelyre a nép lelkes Amen-nel felel (67. 3—5. P. Gr. 6. 427.). E leírás szerint a II. századbeli szentmisében van tehát könyörgés, lecke, evangélium, szentbeszéd, békecsók, felajánlás, átváltoztatás, az Úr halálára való emlékezés, Amen-éneklés, a pap áldozása, a hívek áldoztatása. Sajnos azonban mindezeknek az imáknak a szövege ismeretlen előttünk. Ez a leírás elsősorban a Rómában szokásos keresztény szertartásokról szól. Ez azonban nagyrészt megegyezhetett a keleti egyházak liturgiájával. Szent Jusztin ugyanis, aki Jeruzsálemben született és a kisázsiai Efezusban élt s tanított és így bizonyára jól ismerte a keleti liturgiát, kétségtelenül megemlítette volna, ha a keleti egyházak liturgiája a rómaiától lényegesen eltért volna. Ugyancsak a különböző országok szertartásainak egyöntetűségére következtethetünk *szent Irenaeus* lyoni püspök egy megjegyzéséből. Szent Irenaeus ugyanis az I. Viktor pápához írt levelében említi, hogy mikor a keleti egyház dísze, *szent Polikárp szmirnai püspök* († 168 körül) látogatóba Rómába jött, Anicétus pápa tiszteletből átengedte neki az ünnepélyes szentmise bemutatását (Eus. H. E. 5. 24.). Ez is mutatja, hogy a római és a keleti liturgia között nem lehetett nagy eltérés.

A III. században mindjobban kifejlődik az ú. n. *disciplina arcani*, vagyis az a szokás, hogy a keresztények az eukarisztikus áldozatról és a szertartásokról nem beszélnek és nem írnak, nehogy ezeket a legszentebb dolgokat

az avatatlanok gúnyolódásainak kitegyék. Ezért a III. században olyanféle leírást a szentmiséről, mint amilyet szent Jusztin közölt velünk, nem találunk. Egyes részleteket megemlítenek az afrikai egyházból Tertullian († 220) és szent Ciprián († 258), az alexandriai egyházból szent Kelemen († kb. 215), Origenes († 251), szent Dénes († 254), mint azt az egyes szertartások történeténél említeni fogjuk.

4. A IV. században. 1907-ben egy felsőegyiptomi kolostorban, *Dér-Balyzeh*ben találtak egy papiruszt, mely a VI—VII. századból származik, de a szövege visszavezethető a III—IV. századba. Sőt egyes tudósok (Schermann Tivadar) ennek a papirusznak a misekánonját a II. század végéről keltezik.

Körülbelül ugyanabból a korból származnak az ú. n. *egyiptomi apostoli rendeletek*, amelyeknek latin szövege az ú. n. *veronai kódexből* ismeretes. Minthogy ezek az írárok a legrégibb miseszöveget tartalmazzák, érdemes lesz belőlük magyar fordításban néhány részletet bemutatnunk (a latin szöveget leközi Mihályfi. 348 sk.). A balyzei kánon praefatiója pl. így hangzik: «Neked szolgálnak a szeráfok. Mindegyiknek hat szárnya van, kettővel az arcukat; kettővel a lábukat takarják és kettővel repülnek. Valamennyien azonban állandóan dicsérnek Téged. De a Téged dicsérő összes lelkekkel együtt fogadd a mi magasztalásunkat is, mikor mondjuk: Szent, szent, szent a seregek Ura, az ég és föld telve vannak a dicsőségeddel». A veronai kódexben, mely Schuster O. S. B. kardinális szerint is a II. század liturgiájáról tanuskodik (Lib. sacr. I. 3. 60.), a praefatio szövege a következő: «Az Úr legyen veletek. És mindnyájan mondják: És a te lelkeddel. Fel a szívekkel. Emeljük fel az Úrhoz. Adjunk hálát az Úrnak. Méltó és igazságos. És azután így folytatja: Hálát adunk neked, Isten, kedves fiad, Jézus Krisztus által, kit az idők teljében küldöttél nekünk mint üdvözi-

tőt, megváltót, a te akaratod küldöttét, aki a te Igéd, tőled elválaszthatatlan, általa alkottál mindent s művében örömet találtad. Elküldted őt az égből a szűz anyai ölébe, kinek méhében fogantatott és megtestesült. És fiad lett neked, mikor a Szentlélekből és a szűzből megszületett. Parancsodat teljesítette és szent népet szerzett neked. Mikor szenvedett, kiterjesztette a kezeit, hogy szenvedésével mindazokat, akik csak benned hisznek, megváltsa. Mielőtt megkezdte volna önként vállalt szenvedését . . . kezébe véve a kenyeret, hálát adva, így szólt : Vegyétek, egyétek, ez az én testem, mely érettetek megtöretik. Hasonlóképen kezébe vette a kelyhet e szavakkal : Ez az én vérem, mely érettetek kiontatik. Mikor ezt teszitek, az én emlékezetemre teszitek». Ezután következik az Úr halálára való emlékezés, a Szentlélek segítségülhívása stb.

Mások szerint a legrégebbi misekánon, amelynek a szövegét ismerjük, az ú. n. *Constitutiones Apostolorum* (Apostoli rendeletek) iratban van meg, mely Szíriában 380 körül keletkezett (Rauschen-Wittig. 21.). Ennek az iratnak különösen a *VIII. könyve* nagyjelentőségű, mert leközli a miseimák szövegét s így nagyon értékes forrásmunka az őskeresztény mise részleteinek a megismerésére. Ezt a liturgiát *klementin liturgiának* szokták nevezni, bár annak római szent Kelemtől való származása nem bizonyítható. Legelsősorban a szír-antiochiai liturgiát ismerjük meg belőle. De a tudósok általában azt tartják, hogy az itt közölt imák egyes részletei sokkal régebbiek a IV. századnál, sőt egyik-másik tudós (Probst, Drews, Dom Cagin) azt törekszik bizonyítani, hogy ezek az imák az I. század ősliturgiájának a maradványai.

E leírás szerint a szentmise a IV. században a következő részekből állott : Először is ötféle szentírásolvasást végeztek : a törvényből, a prófétákból, az apostolok leveleiből, az apostolok cselekedeteiből és az evan-

géliumokból. Ezután a püspök buzdító szentbeszédet intézett a jelenlevőkhöz. Majd külön imák keretében elbúcsúztatták és elküldötték egymásután a pogányokat, a katechumenek különböző osztályait és a bűnbánókat. Itt kezdődött meg a hívek miséje hosszú, litániaszerű könyörgésekkel az Egyház tagjaiért és szükségleteiért. Ezután a püspök hosszabb imát mondott, mely után a békecsók, a kezek megmosása és a felajánlás következett. A tulajdonképeni kánon praefatióval kezdődött, amelynek külső alakja majdnem olyan volt, mint a mai praefatióké, csak a szövege volt lényegesen hosszabb. A Sanctus után a püspök elmondta az Oltáriszentség alapításának a történetét s ez alatt történt a konzekráció. Majd megemlékezett az Úr haláláról (anamnesis) és kérte az Atyát, küldje el a Szentlelket az átlényegülés végrehajtására (epiclesis). Ezután hosszabb ima következett az élő és megholt keresztényekért (papokért, királyokért, előljárókért, katonákért stb.). Majd a püspök áldást adott a népre és felemelte imádásra a konzekrált kenyeret e szavakkal: «Szent dolog a szenteknek» («Sancta sanctis»). Erre a püspök a szent kenyérrel megáldoztatta a híveket e szavak kíséretében: «Corpus Christi» («Krisztus teste»), a szerpap pedig a szent kelyhet nyújtotta nekik e szavakkal: «Sanguis Christi, calix vitae» («Krisztus vére, az élet kelyhe»). A hívek áldozása alatt a 33. zsoltárt énekelték («Benedicam Dominum»). Azután hálát adtak, a püspök ismét megáldotta a jelenlevőket, a szerpap pedig felszólította őket, hogy távozzanak («Ite in pace»).

A IV. századból az alexandriai pátriárkátus területéről származik *Serapion*, thmuisi püspök misekánonja (Euchologium), amelynek érdekessége az, hogy epiklézisében a Fiúistent kéri a konzekráció végrehajtására.

Ugyancsak a IV. századból keltezhető a *«De sacramentis»* című irat, melyet újabban ismét szent Ambrus milánói püspöknek vagy az ő közvetlen környezetének

tulajdonítanak («certamente dell' ambiente ambrosiano», Schuster. I. 62.). Ebben az iratban is van misekánón (l. 4. c. 5—6.), amelynek imái a mai «Quam oblationem», «Unde et memores» és «Supplices» imákkal majdnem szó szerint megegyeznek.

A IV. század keleti liturgiájának megismerésére igen értékes adatokat szolgáltat *jeruzsálemi szent Cirill* († 386), aki utolsó katechézisében (P. Gr. 33. 1109—1128.) részletesen elmondja az újonnan keresztekelt okulására a hívők miséjének a lefolyását. Igen sok liturgiátörténeti adatot meríthetünk azonkívül *szent Atanáz* († 373), *szent Vazul* († 379) és *Aranyszájú szent János* († 407) írásaiból.

Az elmondottakból látjuk, hogy a IV. századból már sokkal több adatunk van a szentmisére vonatkozólag, mint az első három századból. Ebben a században Nagy Konstantin császár uralkodása, mely meghozta az Egyház szabadságát és az első egyetemes zsinat (325) nagy hatással voltak a liturgia fejlődésére.

5. Az V—VIII. századokban. Úgy a keleti, mint a nyugati egyházban a liturgia nagy arányokban fejlődik. Ez a fejlődés azonban az egyes egyházakban nagyon eltérő. Keleten leginkább Antiochia és Alexandria, nyugaton pedig Róma és Milánó vezetnek a liturgiában. Ebben az időben ugyanis még nem sikerült egységet teremteni a szertartásokban. Az egyes liturgikus családok egymás mellett önállóan fejlődtek, szélesedtek. Kisebb városok a főbb liturgikus központok szokásait követték. Egyik-másik város többféle liturgiából is kölcsönzött részleteket, úgyhogy ma már szinte lehetetlen egészen pontos leírást adni ezeknek a liturgiáknak keletkezéséről, egymáshoz való viszonyáról. Innen van, hogy a liturgiátörténet kutatói egymástól nagyon eltérő módon csoportosítják ezeket a régi liturgiákat. Itt helyszűke miatt ezzel a kérdéssel részletesebben nem foglalkozhatunk, mindössze csak arra kell szorítkoznunk, hogy

olvasóinkat az ebből az időből származó, de még ma is fennálló liturgiákról és azok keletkezéséről röviden tájékoztassuk. Ezt annál is inkább meg kell tennünk, mert a szentmise egyes imáinak a történeténél ezekre a liturgiákra is gyakran kell majd hivatkoznunk.

a) *Nyugati liturgiák.* Nyugaton az V. század körül két ritus-forrást ismerünk: a római és a gallikánt.

Bennünket közelebbről természetesen a *római liturgia* érdekel, melyről sajnos, aránylag nagyon kevés adatunk van. A legfőbb forrásmunkáink ebben az időben három sacramentárium (így hívták akkor a misekönyvet), amelyek azonban a szertartásokról semmit sem említenek, az imaszövegekből is csak a kollektákat, a praefatiót s esetleg a kánont hozzák. Ebben az időben ugyanis a pap a felolvasások (lecke, evangélium) és a zsoltár-éneklések (graduale) alatt semmit sem imádkozott, hanem csak figyelt a felolvasásra vagy énekekre, így a misekönyvben ezek a részek nem is voltak meg. A legrégibb a *Sacramentarium Leonianum*, melyet felfedezője, Bianchini József (1735), Nagy szent Leó pápa († 461) művének tartott, valójában azonban csak a VI. század első felében keletkezett. Nem liturgikus használatra készült, hanem csak az akkor használatos miseszövegekből összeállított magángyűjtemény volt. Korban legközelebb áll hozzá a *Sacramentarium Gelasianum*, mely Gelasius († 496) nevét viseli. Ez egyes gallikán hozzáadásokkal már a VI. században Galliában is használatban volt. Történetileg legnevezetesebb a *Sacramentarium Gregorianum*, mely a Nagy szent Gergely pápa (590—604) liturgikus reformjai alapján készült, bizonyára már csak a nagy pápa halála után. Ezt a sacramentariumot, mely azonban csak a stációs ünnepek liturgiáját tartalmazza (Schuster. I. 4.), I. Hadrián pápa 784 és 791 között elküldötte Nagy Károlynak, aki azt a frankoknál szokásos miseszövegekkel kiegészítette és ebben az alakjában

egész birodalmában elterjesztette. Ez a sacramentarium tehát lényegében azt a liturgiát tartalmazza, mely Nagy szent Gergely pápa idejében használatban volt. E nagy pápának elévülhetetlen érdemei vannak a liturgia fejlesztése és állandósítása körül. Ő határozta meg a római mise végleges formáját. Megparancsolta, hogy a kánon mindennap ugyanaz legyen s hogy azon senki se változtasson. A karácsonyi három mise kivételével a többszöri misézést megtiltotta. A praefatiók számát 54-ről 10-re redukálta. A Miatyánkot ő tette arra a helyre, ahol még ma is van. A túl hosszú imákat megrövidítette, a szövegeket kijavította. Ő rendelte el a hetvened-, hatvanad-, ötvenedvasárnapok és a húsvéti időszak vasárnapjainak a megünneplését. Ha a mostani misekönyvet ezzel a sacramentariummal összehasonlítjuk, mondhatjuk, hogy lényegében ma is az a szentmise szövege, ami volt Nagy szent Gergely pápa idejében.

A római liturgia ebben az időben még csak Róma városának a szertartása volt. Észak-Olaszországban és a többi országokban — szinte egészen Róma kapuiig — más liturgiákat használtak. Ezeket a rómaiktól eltérő liturgiákat gyűjtőnévvel *gallikán liturgiának* nevezzük, egyrészt azért, mert Galliának abban az időben meglehetősen nagy területen irányító szerepe volt a liturgiában, másrészt pedig, mivel a fennmaradt adatokból ezt a liturgiát ismerjük legjobban s így jogosan ezzel vetjük össze a kevésbé ismert liturgiákat. Hogy ez a gallikán liturgia a régi római liturgia-e, melyet Rómában a Damasus pápa reformja szüntetett volna meg (Probst, Cagin, Cabrol), vagy a keleti, nevezetesen az antiochiai liturgiának nyugatra átültetett alakja (Duchesne), az a mai tudomány előtt még nyílt kérdés. Ezt az ősrégi gallikán liturgiát, melyre e könyvünkben gyakran hivatkozunk, egy VII. századbéli iratból (*«Expositio missae»*. P. L. 72. 89—98.), melyet egy időben tévesen párisi szent

Germanusnak († 576) tulajdonítottak, azután sevillai Izidor († 636) leírásából (De eccl. off. I. 13—18., P. L. 83. 737.), végül a gallikán vagy ír eredetű Sacramentariumokból (Sacramentarium Gallicanum, Missale Gothicum, Stowe Missale) ismerjük meg.

Ennek a régi, gallikán liturgiának még most is van Európában két érdekes maradványa, t. i. az ú. n. *mozarab* és az *ambrozián*-liturgia. Az előbbit a spanyolországi Toledóban II. Orbán pápa (1088—1099) ideje óta már csak egynéhány templomban, ma pedig már csak a székesegyház ú. n. mozarab kápolnájában használják. Az ambrozián-liturgia pedig, mely a római liturgiához már nagyon hasonlít, Milánóban van szokásban. Épen XI. Pius pápa, mint a milánói könyvtár vezetője, adta ki újból — kritikai jegyzetekkel kísérve — az ambrozián misekönyvet. Ezekre a régi eredetű s még máig is élő liturgiákra a miseimák történeténél természetesen gyakran kell majd hivatkoznunk.

b) *Keleti liturgiák.* Ezek között a legelterjedtebb a *bizánci* vagy *konstantinápolyi* liturgia, melyet görög, arab és ósláv nyelven még ma is használnak a görög-katholikusok, a melchiták és a szakadár keleti egyházak. Ennek a liturgiának három alakja van: a *szent Vazul*, az *Aranyszájú szent János* és az *előremegszenteltek liturgiája*. Az első kettőnek ugyanaz a beosztása, csak részben a szövegek mások. Az előírás szerint (Rusznák. 77.) a *szent Vazul* liturgiáját évenként 10-szer, a *szent Gergely* pápának tulajdonított *előremegszenteltek liturgiáját* a nagyböjt egyes napjain, a többi napon pedig *Aranyszájú szent János* miséjét végzik. Ez a mise tulajdonképen *szent Jakab* liturgiájából származott, amelyet először *szent Vazul*, később azután *Aranyszájú szent János* erősen megrövidített. Baumstark szerint (Die Messe. 58.) ez a mise csak egy vagy másfél századdal *Aranyszájú szent János* halála után nyert végleges formát.

A *szent Jakab-liturgia* a hagyomány szerint szent Jakab apostoltól, az első jeruzsálemi püspöktől származik. Ez a legrégebb liturgia a keleti egyházban. A görögnyelvű szent Jakab-liturgiát a XIII. században kiszorította a bizánci-liturgia, úgyhogy azt ma már csak okt. 23-án és legújabbán a karácsony utáni vasárnapon — mind a két nap szent Jakab apostol emléknapja — használják egy jeruzsálemi kolostorban. A szírnyelvű szent Jakab-liturgiát még ma is használják a nyugatszíriai jakobiták, az egyesült szírek és maroniták.

Említsük még meg a *szent Márk-liturgiát*, mely Alexandriából származott s amelyet a XIII. században az egyiptomi görögöknél szintén a bizánci-liturgia váltott fel. Ennek a liturgiának egy átdolgozását használják még ma is a koptok és az abessziniai keresztények. Viszont az örmények egy régi liturgiát követnek, mely a kappadóciai Caesareában keletkezett.

Ezek a keleti liturgiák általánosságban a IV—V. századból származnak, de a századok folyamán sokszor jelentékeny változáson mentek át. A legrégebb kéziratok, amelyek révén a szövegüket ismerjük, a VIII—X—XII. században keletkeztek.

6. **A középkorban.** A középkori főpapi misék szertartását elég részletesen ismerjük az úgynevezett *római Ordókból*. Ezek liturgikus előírásokat tartalmazó könyvek voltak, amelyek hű képet adnak a római, ebben a korban már nagyon változatos szertartásokról. Mabillon († 1707) 15 ilyen római Ordót tett közzé, amelyek közül az első a VIII. századból, a 15-ik a XIV. század végéről való. Schuster kard. szerint (Lib. sacr. I. 63.) az első római Ordó szövege a VIII. századból származik ugyan, de lényegében a Nagy szent Gergely († 604) által megreformált pápai mise szertartását tartalmazza. Újabbán Duchesne is kiadott egy római Ordót, mely a VIII. századból származik. Ezekben a legrégebbi Ordókban nincs-

imaszöveg, csak a szertartás leírása. Az imákat a sacramentariumokból vették. A VIII. században már nemcsak a miseszövegek, de a miseszertartások is nagyon hasonlítanak a mienkhez. Van Kyrie, Gloria, Agnus Dei. A zsoltárantifónák (introitus, offertorium, communio) majdnem mindenütt azonosak a mostaniakkal. A gradualénál már nem éneklük az egész zsoltárt. Csak egy lelkét olvasnak. Továbbá nagyon részletes leírást kapunk a nép által felajánlott kenyér és bor átvételéről, a kenyértörés és áldoztatás szertartásáról.

Ez a szertartás a középkorban a nyugati egyházban (Milánó és Toledo kivételével) mindinkább általánossá lett. Csak azokban a miserészekben, amelyekben e fent említett könyvek semmi előírást sem adnak (lépcsőima, felajánlási és áldozási imák), folytatódik tovább a fejlődés, úgyhogy még a kisebb szertartásokban elég nagy eltéréseket találunk. A szerzetesrendek is megtartották sajátos szertartásaikat. A középkori liturgikus szerzők közül különösen kiválnak: *Konstanzi Bernold* († 1100), kinek híres munkáját, a *Micrologus de ecclesiasticis observationibus* évszázadokon keresztül sokan használták, továbbá *Durandus*, vagyis eredeti néven *Duranti Vilmos* mendei püspök († 1296), aki a *Rationale divinarum officiorum* című munkájában rendszerbe foglalt liturgiát nyújt s korának sok érdekes szertartásáról ad nekünk pontos adatokat.

7. V. Pius reformja. A római misekönyv végleges, mai napig kiható reformja V. Pius pápa nevéhez fűződik. Könyvünkben többször fogjuk említeni, hogy a középkorban egyes egyházmegyékben olyan részeket is felvettek a miseliturgiába, amelyek sem az ősi liturgia szellemének nem feleltek meg, sem a hívek áhitatának s a szentáldozat méltóságának emelésére nem szolgáltak. Ezért a misekönyv reformja, főleg annak egységesítése nagyon foglalkoztatta a *trienti zsinat* (1545—1563) atyáit.

E zsinat a 16. gyűlésén (1662 febr. 16) hozzáértő bizottságot küldött ki a misekönyv reformjának előkészítésére. E bizottságban dolgozó tudósoknak az volt a törekvésük, hogy a legjobb kéziratok alapján a régi római szertartásokat ismét visszaállítsák. Nem újíttani akartak tehát, hanem a régi liturgia értékeit a hozzájuk tapadt idegen és kevésbé értékes elemektől megszabadítani. E fáradságos munka V. szent Pius pápa (1566—1572) alatt fejeződött be, aki az új misekönyvet 1570 júl. 14-én *Quo primum* kezdetű bullájával kötelezőleg elrendelte. E bulla értelmében senkinek sem volt szabad semmiféle szertartást vagy imát sem hozzáadni az új misekönyv miseritusához, sem abból valamit elvenni. A pápa azonban egy kivételt tett. Megengedte ugyanis, hogy megtartsák azokat a liturgikus szokásokat, amelyek több mint kétszáz év óta használatban vannak. Ezen engedmény alapján a lyoni egyházmegye, azután néhány szerzetesrend, így a domonkosok, kármeliták és a karthauziak még ma is sajátos, a rómainál eltérő liturgiát követnek. Hasonlóképen érvényben maradt a fennebb említett ambrozián-liturgia Milánóban és a mozarab-liturgia Toledóban.

Az V. Pius-féle reformmal tulajdonképen beveződik a misekönyv története. Azóta a misekönyv lényeges változáson nem ment át. Az alábbi kisebb változtatások a lényeget nem érintik. Így, mikor 1592-ben megjelent a hivatalos Vulgata-szentírás, indokoltnak látszott, hogy a misekönyvben előforduló szentírási szövegeket is az új szentíráshoz alkalmazzák. *VIII. Kelemen* e célra egy bizottságot küldött ki, melynek tagjai között ott látjuk a híres Baronius, Bellarmin és Gavantus kardinálisokat. Az így átalakított misekönyvet a pápa 1604 júl. 7-én *Cum Sanctissimum* kezdetű bullájával adta ki. Később *VIII. Orbán* pápa (1623—1644) is kinevezett egy bizottságot, melynek az volt a feladata, hogy a misekönyv

előírásait, az ú. n. rubrikákat egyszerűsítse és világosabbakká tegye. Ez a javított misekönyv 1634 szept. 2-án jelent meg *Si quid est* bulla kíséretében. XIII. *Leo pápa* (1878—1903) alatt is történtek változtatások a misekönyvön, amennyiben annak kalendáriumát egyszerűsítették és a szentek ünnepeit kissé megritkították (1884). Végül X. *Pius pápa* az 1906-ban kiadott vatikáni Gradualéval a miseénekeket reformálta meg, vagyis törekedett visszaállítani a régi gregorián-énekeket, az 1911 nov. 1-én kiadott *Divino afflatu* pápai konstitúciójában és az 1913 okt. 23-án kiadott *Abhinc duos annos* Motu propriojában pedig a szentek ünnepeit redukálta, hogy a vasárnapi misék jobban érvényesüljenek.

Ezeket az említett pápai bullákat a kiadók a latin misekönyvek elején közölni szokták.

8. Az V. Pius-féle ritus elterjedése hazánkban. A középkorban Magyarországon is nagyon sokféle misekönyvet használtak. Ezek közül a misekönyvek közül bizony aránylag nem sok maradt fenn. Ennek okát a törökök és a fanatikus hitújítók pusztításaiban kell keresnünk. Ez utóbbiakra jellemző a református Báthori (V.) Istvánnak 1603-ban készült végrendelete, melyben meghagyja, hogy a hagyatékában található misekönyveket «elmetéllýék», vagy «hogy sem mint ismét pápista kézbe essék, rakassanak egy nagy tüzet és égessék megh, fújja el szét porát, nem akarom, hogy tovább bálványozzanak benne» (Magy. Sion. VII. 6—7.). Ilyenfajta eljárásnak igen sok nagyértékű középkori misekönyvünk esett áldozatul. Sajnos azonban, még a meglevő misekönyveket sem sikerült hiánytalanul összegyűjteni s tudományosan feldolgozni. Kegyelettel említsük meg, hogy legújabban Zalán M. bencés tanár életcéljául tűzte ki e missalék felkutatását és feldolgozását. Sajnos azonban korai halála (1928) őt e tervének kivitelében megakadályozta.

Magyarországon az V. Pius-féle liturgikus előírásokat, valamint általában a trienti zsinat rendeleteit *Pázmány Péter* bíboros primás juttatta érvényre (v. ö. Dankó, Magyar szertartási régiségek. Új magyar Sion. II. 98 sk.). Igaz, hogy már Oláh Miklós az 1564-iki nagyszombati zsinaton ünnepélyesen kihirdette a trienti zsinat határozatait s Forgách Ferenc bíbornok az 1611-ben Nagyszombatban tartott zsinaton újból megerősítette azokat, de ezeknek az újításoknak a magyar egyházban teljes érvényt szerezni csak Pázmány Péternek sikerült. Pázmány ez ügyben nem kevesebb, mint *öt zsinatot tartott* : 1628-ban Pozsonyban, 1629-ben, 1630-ban, 1632. és 1633-ban Nagyszombatban. Az 1630-iki zsinaton a jelenlevők határozottan kimondották, hogy az esztergomi misekönyv és breviárium helyett elfogadják a rómaiakat. Kifejezetten megjegyzik, hogy ezt teljesen önként teszik, mert hiszen a Szentszék a több mint háromezredévi gyakorlatra visszatekintő magyar szokást nem kívánja megszüntetni («relicto veteri Romanum acceptavimus, licet neque sacrosancta et oecumenica synodus Tridentina, neque Sedes Apostolica abrogaverit usum Breviarii et Missalis, iuxta antiquum et receptum ritum Ecclesiae Strigoniensis, et ordinem utpote quae ante trecentos et amplius annos recepta esse, et usu immemorabilis temporis confirmata dignoscuntur»). Csak azt kérték a Szentszéktől, hogy a magyar védőszentek ünnepeit megtarthassák. Érdekes, hogy az atyák e kérésükhöz azt a megjegyzést fűzték, hogyha a Szentszék ezt megtagadná, akkor a régi ritushoz visszatérnek. VIII. Orbán pápa készségesen teljesítette a zsinat kérését és Pázmányt s a magyar klérust a római szertartás elfogadásáért nagyon megdicsérte (1631 nov. 29.). Sőt 1632 jan. 17-én kelt brévéjében értesítette Pázmányt, hogy *Szent István magyar király ünnepét az egész Egyházra kiterjesztette*. Esztergomban 1632 ápr. 11-én ünnepelték először az új

római ritus szerint a húsvétot. A többi magyar püspökök és káptalanok is követték e jó példát, mindössze a zágrábi püspök és káptalan, akik a görçi ritust használták s négyszázéves hagyományra hivatkoztak, tagadták meg e téren a közösséget. A zágrábi egyházmegye csak 1794-ben hagyta el a régi szertartást és tért át a római ritusra (l. Dankó, i. h. 107.).

A római ritus a maga belső értéke s szépsége révén hódította meg magának a lelkeket. V. Pius meghagyta a misekönyvben mindazt, ami már az ő idejében is (1570) ezeréves gyakorlatra tekintett vissza. Ma is igazán fel-emelő érzés az, mikor a misekönyvben — nemcsak a kánonban, hanem a mise más részeiben is — azokat a csodálatosan egyszerű, de mégis oly mély áhítatot sugárzó imákat imádkozzuk, amelyek már a Sacramentarium Gregorianumban, vagyis Nagy szent Gergely († 604) liturgiájában, szóról-szóra ugyanazon szöveggel megtalálhatók. A tartalom gazdagsága, a liturgikus szimbolizmus leleményessége, változatossága mellett ez a páratlan ősiség önkéntelenül is csodálatot, rajongást vált ki belőlünk a római liturgia iránt. Ezek az annyi küzdelmes századokon át Istentől megihletett lelkekből fakadt formák és imák már kultúrtörténeti, vagy művészeti szempontból is tanulmányozást igényelnének. De az igazi értékét a katolikus liturgiának az adja meg, hogy fenséges köntöse az élő, magát értünk újból és újból feláldozó Jézus Krisztusnak. A liturgia tehát nem pusztá szó, ének, járkálás, gesztus, hanem eleven, ellenállhatatlanul vonzó megnyilvánulása az Istennek. A liturgia hozza, közvetíti hozzánk a Legszentebbet. Akik tehát megismerik és megkedvelik a szent liturgiát s lélekkel törekszenek abban résztvenni, azok közelebb jutnak a szépség és erő legfőbb forrásához, az Istenhez.

A SZENTMISE EGYES RÉSZEINEK TÖRTÉNETE.

Lépcsőima.

Az újszövetség nagy áldozatának bemutatása bűnbánati imákkal kezdődik. A pap, miután a kelyhet az oltárra helyezte s a leckeoldalon a misekönyvet kinyitotta, lejön a templom padozatára s az oltár lépcsői előtt állva imádkozza az ú. n. «lépcsőimát».

Ez az ima, bár legelső a szentmisében, keletkezési idejére nézve a legutolsó. Mert míg a szentmise egyik-másik imájának az eredetét az apostoli korig, vagy legalább is a IV—V. századig vissza tudjuk vinni, addig a lépcsőimának, főleg mai szövegének a középkor előtt semmiféle nyomát sem találjuk. Igaz, hogy minden liturgia előír, ajánl, vagy legalább is föltételez bizonyos előkészületet a szentmise bemutatása előtt, de ennek az előkészületnek a régi miseszertartásban semmiféle meghatározott szövege nem volt. Rábízták a misézőpapra, hogy a lelkét valamilyen magánájtatossággal előkészítse a legfelségesebb áldozat méltó bemutatására.

A középkorban már itt-ott feltűnik a misekönyvekben a lépcsőima szövege is. Ez természetesen az egyes országokban még nagyon különböző. Alaptónusuk a bűnvallomás és az Isten irgalmasságába vetett bizalom. A papnak ugyanis, mielőtt arra vállalkoznék, hogy az oltáron Krisztus szerepét betöltse, meg kell újítania lelkét a bűnbánatban. Ezért a lépcsőima középpontja a Confiteor. A többi ima mind e körül csoportosul (Vandeur. 75.). Helytelen tehát azok felfogása (pl. Drinkwelder: Kirchenzeitung, Salzburg, 1928. 302.), akik az

örömet, vagy az oltár utáni vágyat tartják a lépcsőima alaphangulatának, mely szerintök legelsősorban a Judica zsoltár elimádkozásában nyilvánul meg. Ezt a felfogást történeti szempontból megcáfolja az a körülmény is, hogy pl. az ambrozián liturgiában, mely a mi szertartásunknál sokkal régebb keletű, csak a Confiteor-t imádkozza a pap a Judica zsoltár nélkül.

Ezt az előkészítő imát a pap nem mindig az oltárnál mondta. Így Tours-ban, szent Márton sírjánál egy külön kápolnában, Chartres-ban a kórus helyiségében, Soissons-ban a szentélybe való bevonulásakor, Chartreux-ban az oltár evangéliumi oldalán, Reims-ben még a sekrestyében mondták el az előkészítő imát, amely még akkor természetesen nem volt «lépcsőimá»-nak nevezhető. A lépcsőima mai formája az V. Pius pápa misekönyvkiadása óta (1570) van használatban. Még III. Pál pápa 1550-ben megengedte, hogy a pap az oltárhoz menet imádkozza a 42. zsoltárt.

Figyeljük meg a lépcsőima egyes imáit közelebbről :

a) A pap, miután lejött az oltár elé, az oltárlépcsőn térdet hajt, s magára *keresztet vetve*, így szól :

In nomine Patris et Filii Az Atyának és Fiúnak és
et Spiritus Sancti. Amen. Szentléleknek nevében. Amen.

A keresztvetés szokása régi keletű. Már a legrégebbi időkben is egy-egy fontosabb cselekvés megkezdésénél keresztet vetettek magukra a keresztények. Szép szokás ez, mely hazánkban pl. a kiskunsági népnél mai napig megvan. Egyesek szerint a keresztvetés szokása még az apostolok idejéből származik. Annyi bizonyos, hogy az első századokban a gyakori egyházüldözések alatt szenvedő keresztények sokszor erősítették meg magukat a kereszt jelével. Másképen Tertullian a III. század elején nem írhatna így : «Lépten-nyomon, távozásnál és megérkezésnél, öltözködésnél, cipőfelhúzásnál, mosdásnál,

étkezésnél, lámpagyújtásnál, lefekvésnél, leülésnél és mindenféle munkánál mi keresztények homlokunkat a kereszt jelével jelöljük meg» (De corona mil. c. 3.). A keresztvetés régi időben tehát úgy történt, hogy a hüvelykujjakkal a homlokukat keresztalakban megérintették. Az ú. n. latin keresztvetés, mely a homlokot a mellet s azután a két vállat egymással köti össze, csak a VIII. század körül válik szokássá. Régente két vagy három ujjal vetettek keresztet, hogy ezáltal kifejezést adjanak a Jézus két természetébe vagy a Szentháromságba vetett hitüknek. A görög szertartású keresztények a keresztvetésnél a jobb vállról a balvállra viszik a kezüket. III. Ince pápa († 1216) idejében valószínűleg a római egyházban is ilyen keresztvetés volt szokásban.

b) Ezután a pap a ministránsokkal együtt fennhangon mondja az *antifóniát*:

P. Introibo ad altare Dei.

P. Bemegyek az Úr oltárához.

M. Ad Deum, qui laetificat juventutem meam.

M. Mert ő nekem ujjongó örömem.

Szent Ambrus szerint az Egyház ezeket a szavakat adta az újonnan megkeresztelték szájába, mikor azok közvetlenül a keresztség után először léptek az Úr oltárához, hogy a szentáldozásban részesüljenek. (Lib. de iis qui int. c. 8.). Ezt az antifónát az Egyház a rákövetkező Judica zsoltárból vette s azért mondatja a zsoltár elején és végén, hogy kifejezze vele a zsoltár alapgondolatát.

c) Az antifóna után a pap a segédkezőkkel együtt a 42. zsoltárt mondja el:

P. Judica me, Deus, et discerne causam meam de gente non sancta: ab homine iniquo et doloso erue me.

P. Ítéld meg engem, Isten, — fogd pártom a gonosz nép ellenében, — Ádáz és álnok ember ellen — Te légy a menedékem.

M. Quia tu es, Deus, fortitudo mea : quare me repulisti, et quare tristis incedo, dum affligit me inimicus?

P. Emitte lucem tuam et veritatem tuam : ipsa me deduxerunt, et adduxerunt in montem sanctum tuum, et in tabernacula tua.

M. Et introibo ad altare Dei : ad Deum, qui laetificat juventutem meam.

P. Confitebor tibi in ci-thara, Deus, Deus meus : quare tristis es, anima mea, et quare conturbas me?

M. Spera in Deo, quoniam adhuc confitebor illi : salutare vultus mei, et Deus meus.

M. Mert te vagy, Isten, az én erősségem. Miért hogy elvetettél? Miért járok szomorúan, mikor szorongat engem ellenségem?

P. Fényességed és igazságod küldd el, vezérem az legyen, — S te szentséges hegyedre, — Sátoradba az vigyen.

M. És bemegyek az Úrnak oltárához, — Mert ő nekem újjongó örömem.

P. És dicsérlek Tégedet citerával Isten, én Istenem. Miért vagy én lelkem szomorú? Miért háborgatsz engemet?

M. Bízzál az Úrban! Áldani fogom még — Az én orcámnak megszabadítóját. Az én Istenemet! *(Sík S.)*

E zsoltárnak a szentmise lépcsőimájába való felvételére bizonyára a negyedik verssor (Introibo) adott alkalmat. Mindazonáltal az egész zsoltár nagyon megfelelő ezen a helyen. Ez a zsoltár a királyi székéből elűzött és az erdőben bujdosó Dávid király sóhajtozása az oltár után. A zsoltáros királynak a nagy üldözések idején is erős a hite, hogy visszatérhet még székhelyére és hálát adni «bemehet az Úr oltárához, azon Isten oltárához, aki ifjúságának gyönyörűsége volt». A pap is a templom egyszerű padozatán állva, bizalommal tekint a fényes oltár felé, amelyen a megváltást, a megszabadulást fogja kieszközölni a maga és az élet terhe alatt görnyedő embertársak számára. Ez a zsoltár úgy is, mint a Confiteor imádkozásához való előkészület, nagyon

helyénvaló, mert kifejezi azt a hitet, hogy Isten a mi erősségünk, ő ítéli meg igazságosan a mi ügyünket.

Arra a kérdésre, hogy mikor vette fel az Egyház a Judica zsoltárt a lépcsőimába, nem tudunk pontos választ adni. Annyi bizonyos, hogy a középkor előtt e zsoltár liturgikus használatának semmi nyomát sem találjuk. A régi, ú. n. Ordo Romanus-ok egyike sem említi. Troyesben a IX. századtól kezdve használják. A XI. században már a római egyház is mondja. Az ugyanebben a században keletkezett Micrologus nevű irat már említi. Mindazonáltal a legtöbb liturgikus kutató általában azt tartja, hogy ez a zsoltár egész a XVI. századig csak magánájtatosság volt a szentmisében és csak V. Pius rendelte el kötelező imaként. A milánói liturgia még ma sem írja elő ennek a zsoltárnak az imádkozását. Hasonlóképen kimarad ez a zsoltár még ma is a gyászmisékben, valamint feketevasárnaptól egész nagypéntekig bezárólag. A kihagyás okát egyesek abban látják, hogy a Gloria Patri elmaradása magával vonta a zsoltárnak a kihagyását is, vagy hogy a zsoltár bizakodó, örömteli hangja nem felel meg ezeken a gyásznak szentelt napokon. Sokkal helyesebb azonban, ha ennek a kimaradásnak az okát a miseritus történeti fejlődésében keressük. A gyászmise ugyanis és a Passio-időszak miséi sokkal jobban megőrizték a régi rítus egyszerűségét, mint a többi misék. A Judica-zsoltárnak a miseritusba való beszúrása újabb keletű s így ennek a zsoltárnak az említett misékből való elmaradása azzal magyarázható, hogy e zsoltár beszúráásával nem akarták megbontani ezeknek a miséknek az ősliturgiára emlékeztető szerkezetét.

d) A zsoltár végén a pap és a ministráns mély fejhajtással mondják a Szentháromságot dicsőítő imát, az ú. n. *kis doxológiá-t*:

P. Gloria Patri, et Filio,
et Spiritui Sancto.

P. Dicsőség az Atyának és
Fiúnak és Szentléleknek.

M. Sicut erat in principio,
et nunc, et semper; et in
saecula saeculorum. Amen.

M. Miképen kezdetben
vala, most és mindig és mind-
örökké. Amen.

Az a szokás, hogy a zsoltárok végén Glória-t mondanak, az V. század elején keletkezik Rómában. E szokás elterjedését egyesek szent Damasus pápának és szent Jeromosnak tulajdonítják (Bäumer. Gesch. d. Brev. Freiburg. 1895. 124. 222.). Ez a nagyszerű dicsőítő ima a keresztelési formula mintájára készült és pedig egyes szerzők véleménye szerint még az apostoli korban. (V. ö. Diction. d' archéol. IV. 1526.) A «sicut erat» későbbi hozzátoldás, amit már abból is következtethetünk, hogy a mozarab liturgia és a keleti egyház ezt nem használja. Az 529-ben tartott vaison-i zsinat egyik rendeletéből tudjuk (c. 5. Hefele. K. G. II.² 742.), hogy a keresztények a «sicut erat» stb. szavak által a Krisztus örök istenségét tagadó ariánusok ellen akarták a hitüket megvédelmezni. Tényleg rövidebben és méltóságteljesebben alig lehetne kifejezni a keresztények fenséges hitét az Atya, Fiú és Szentlélek örök dicsőségében.

A Glória után a pap megismétli az antifonát: Introibo stb.

e) Mielőtt a pap a Confiteor imádkozásába kezdene, az Úr hatalmába vetett bizakodásának ad kifejezést e szavakkal:

P. Adjutorium nostrum in
nomine Domini.

P. Az Úr nevében a mi
segedelmünk.

M. Qui fecit coelum et
terram.

M. Aki eget és földet alkotott.

Ugyanakkor keresztet vet magára s ezzel emlékezteti magát az Úr Jézus kereszthalálából származó áldásra, míg a szövegben a világot teremtő Isten hatalmára céloz. A szöveg egyébként a 123. zsoltár utolsó (8.) verssora. Az Adjutorium gyakran fordul elő a liturgiában, rendesen úgy, mint egy nagyobb jelentőségű imát bevezető felhívás.

f) Most következik a lépcsőimának a középpontja, a nyilvános bűnvallomás, a *Confiteor*. Az antik drámák-nál szokás volt, hogy a színjáték cselekményének megkezdése előtt a szereplők bemutatkoztak a közönség előtt. Ha szabad a szentmisét valamiképpen is a drámákkal összevetni, akkor a szentmise közönsége az égi angyalok, a szentek és a misét hallgató anyaszentegyház és ezeknek a jelenlétében a pap bemutatkozik mint főszereplő. Bemutatkozása pedig abban áll, hogy mély alázattal meghajlik s emberi gyarló természetének fájó tudatában töredelemmel veri a mellét: mea culpa, mea culpa!

Confiteor Deo omnipotenti, beatae Mariae semper Virgini, beato Michaeli Archangelo, beato Joanni Baptistae, sanctis Apostolis Petro et Paulo, omnibus Sanctis, et vobis fratres: quia peccavi nimis, cogitatione, verbo et opere: mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa. Ideo precor beatam Mariam semper Virginem, beatum Michaellem Archangelum, beatum Joannem Baptistam, sanctos Apostolos Petrum et Paulum, omnes Sanctos, et vos fratres, orare pro me ad Dominum Deum nostrum.

Gyóonom a mindenható Istennek, a mindenkor szeplőtelen boldogságos Szűz Máriának, szent Mihály arkangyálnak, Keresztelő szent Jánosnak, szent Péter és Pál Apostoloknak, minden Szentnek és nektek, testvérek, mert fölötte vétkeztem, gondolattal, szóval és cselekedettel: Én vétkem, én vétkem, én igen nagy vétkem. Azért kérem a mindenkor szeplőtelen boldogságos Szűz Máriát, szent Mihály Arkangyalt, Keresztelő szent Jánost, szent Péter és Pál Apostolokat, minden Szentet és titeket, testvérek, hogy imádkozzatok értettem a mi Urunk Istenünknel.

Már a legrégebbi liturgiák is tartalmazznak bizonyos bűnbánati imákat, amelyeket a pap a szentmise előtt mondott. Keleten a szent Márk, szent Vazul és Arany-szájú szent János liturgiái már felmutatnak ilyen ima-

szövegeket. A nyugati egyházban ezeket az imákat «apológiá»-knak, vagy «confessió»-knak nevezték. Eleinte ezek az imák csak rögtönzött imák voltak s így a szövegük mindig változott. Régi időben a 117-ik zsoltár 1-ső verssorát mondták: «Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in saeculum misericordia ejus». «Valljátok meg a bűneiteket az Úrnak, mert ő jó, mert az irgalmassága örökkévaló». Erre a felszólításra: Confitemini!» («Valljátok meg!») a válasz mintegy: «Confiteor» («Megvallom»). A domonkosrendiek még ma is ezt a szokást követik. A «Confitemini» után imádkozzák a következő rövid Confiteor-t: «Confiteor Deo et omnibus sanctis ejus, et vobis Pater, quia peccavi in cogitatione, locutione et operatione, mea culpa; precor vos, orate pro me». «Gyónom Istennek és minden Szentjének és neked Atyám, hogy vétkeztem gondolattal, szóval, cselekedettel, én vétkezem; kérek titeket, imádkozzatok értem». A kartauziak s a sarutlan kármeliták is hasonló Confiteort használnak azzal a különbséggel, hogy beleszúrják a boldogságos Szűz nevét. Egyes helyeken azoknak a szenteknek nevét említették meg, akiknek az ereklyéik bennfoglaltattak az oltárköben. Általában nagyon sokféle Confiteor-t találunk. Majdnem azt mondhatjuk, hogy ahány templom, annyiféle a Confiteor. A régi párizsi Pontificale pl. előírta a püspöknek, hogy a Confitemini után mondja a Confiteort «a saját szokása szerint» «secundum consuetudinem suam» (Vandeur. 81.). A mai formula először a XII. században tűnik fel. Ettől a formulától a mostani, az V. Pius által elrendelt formula csak annyiban különbözik, hogy a «cogitatione» helyett a XII. századbeli formulában ez állt: «delectatione et consensu» («gyönyörködéssel és beleegyezéssel»).

A Confiteor tartalom szerint *két részre oszlik*. Az első részben az ember megvallja bűnösségét Istennek s az ő kedvelt szentjeinek. A második részben ezeket a szente-

ket kéri, imádkozzanak érte az Istenhez. A szentek említése bizonyára azért történik, hogy annál nagyobb legyen a megszegyenülésünk, mert eszünkbe juttatjuk azt, hogy nemcsak az Istent, de a szenteket is megszorítottuk, megbántottuk vétkeinkkel. Elsősorban említjük a boldogságos Szűz Máriát, mint az ég királynőjét, azután szent Mihály arkangyalt, az égi seregek fejedelmét, Keresztelő szent Jánost, az Úr útjának előkészítőjét, végül szent Pétert és szent Pált, a főapostolokat. Egyes szerzetesrendek az apostoli szentszéktől engedélyt kaptak, hogy rendalapítójuk nevét is beszűrassák az apostolok neve után. Azután a jelenlevő «testvéreket» szólítja meg a pap, hogy ők is tanui legyenek alázatos bűnvalloulásának. Közben a pap a «*mea culpa*» szavaknál mellét veri. A mellverés a bűnbánat kifejezésére, úgylátszik, már a zsidóknál is szokásban volt, mert a farizeusról és a bűnbánó vámosról szóló példabeszédben a vámos bánatában a mellét veri (Luk. 18. 13.).

g) Ezután a ministráns a papra kéri az Úr irgalmasságát (*Misereatur*) s maga is a nép nevében elmondja a *Confiteor*-t. Erre a pap a következő két *feloldozási imát* végzi:

Misereatur vestri omnipotens Deus, et, dimissis peccatis vestris, perducatur vos ad vitam aeternam. — M. Amen.

Indulgentiam, absolutio-nem et remissionem peccatorum nostrorum tribuat nobis omnipotens et misericors Dominus. — M. Amen.

Irgalmazzon nektek a mindenható Isten, bocsássa meg vétkeiteket és vezessen titeket az örök életre. — M. — Amen.

Vétkeink elengedését, feloldozását és bocsánatát adja meg nekünk a mindenható és irgalmas Úr. — M. — Amen.

A mozarab liturgiában ezt a két imát «*e nép feloldozásának*» (*absolutio ad populum*) hívják. Az *Indulgentiam* régente *In nomine Patris* stb. szavakkal végződött, ezért

van most is a kereszttetés. A főpapi misénél az Indulgentiam mondásánál adják fel a püspök bal karjára a manipulust. Batiffol leírja (Leçons sur la Messe 74.), hogy az alszerpap a mise elején a jobb karján vitte a főpap manipulását (mappula), mint valami hatalmi jelvényt. Azzal irányította az énekeseket. Majd odajárult a főpaphoz és bejelentette, hogy ki fogja felolvasni a leckét s kik fogják az énekrészeket énekelni. Ezután átadta a pápának a manipulust. Egyébként a XIII. századig a papok is e helyen húzták fel karjukra e manipulust. A régi miseruha ugyanis, mint egy hatalmas terítő, az egész testet betakarta. A Confiteor után a pap felemelte a miseruha két oldalát, hogy a kezét szabaddá tegye s ekkor húzta fel a manipulust. A manipulus egyébként a legrégebb időkben izzadság letörlésére szolgáló kendő volt (Braun S. J. Die liturg. Param. 128.), melyet azonban finom anyagból készítettek úgy, hogy inkább díszítésre szolgált, mint praktikus használatra.

h) A lépcsőima végén két *imádságot* mond a pap, mégpedig az egyiket, míg az oltár lépcsőin felfelé megy (Aufer a nobis), a másikat mindjárt, amint az oltárra felér (Oramus te). Ezt a két oratiót, melyekkel mintegy lezárul a szentmisére való előkészület, bevezeti egynehány *zsoltárvers*:

P. Deus, tu conversus vivificabis nos.

M. Et plebs tua laetabitur in te.

P. Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam.

M. Et salutare tuum da nobis.

P. Domine, exaudi orationem meam.

M. Et clamor meus ad te veniat.

P. Fordulj meg, Isten, hozz életre minket.

M. És a te néped vígádoz tebenned.

P. Engedd, Uram, irgalmad látnunk.

M. És hozd el már szabadulásunk.

P. Uram, hallgasd meg könyörgésemet.

M. És imádságom hasson fel tehozád.

Ebből a hat verssorból az első négyet a 84. zsoltárból (7. 8. v.), az utolsó két verssort pedig a 101-ik zsoltárból (2. v.) vesszük. A pap e szavakkal egyrészt az Úr irgalmasságához fordul, hogy adjon nekünk életet és üdvöséget, másrészt pedig kéri imádságának a meghallgatását. Ezután az Úr áldását kívánja a jelenlevő híveknek :

P. Dominus vobiscum ! *P. Az Úr legyen veletek !*
M. Et cum spiritu tuo ! *M. És a te lelkeddel !*

Ez a rövid, de annál mélyebb értelmű köszöntés a közvetlen bevezetés a következő imádságokhoz. A *Dominus vobiscum* a mai miserítusban nyolcszor fordul elő. Ezek közül négyet a pap a nép felé fordulva mond, négyet pedig az oltár felé fordulva. A régi Egyházban az oltár nem a falnál volt, hanem kissé beljebb, a templom közepe felé és a pap nem háttal a népnek misézett, hanem szembefordulva. Ezért a *Dominus vobiscum*-nál nem is kellett megfordulnia. Bizonyára innen van, hogy az ambrózián és a mozarab ritusnál a pap a *Dominus vobiscum*-nál sohasem fordul a nép felé.

Ez a köszöntés már a zsidóknál előfordult. Ruth könyvében olvassuk (2. 4.), hogy a jámbor Ruth asszony így köszöntötte az aratókat : *Dominus vobiscum* ; ők pedig így fogadták a köszöntést : *Benedicat tibi Dominus* (áldjon meg téged az Úr). A mi liturgiánk szerint a nép így válaszol a pap köszöntésére : *Et cum spiritu tuo*. Ez a válasz szent Pál utolsó szava, melyet kedves tanítványához, Timotheushoz intézett : *Dominus Jesus Christus cum spiritu tuo* (II. Tim. 4. 22.).

Míg a fentemlített zsoltárversek csak a középkor vége kerültek be a mise rítusába, addig a *Dominus vobiscum* már az első római Ordo-ban (VIII. sz.), sőt a még régebbi időből származó *Sacramentarium Gregorianum*-ban is megtalálható.

i) A pap Oremust (Könyörögjünk) mond és kiterjeszti,

majd összezárja a kezeit, hogy jelezze imádságba merült lelkének emelkedését az ég felé. Az oltár lépcsőin felfelé haladva ezt a könyörgést mondja :

Oremus. Aufer a nobis, quaesumus, Domine, iniquitates nostras : ut ad sancta sanctorum puris mereamur mentibus introire. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

Könyörögjünk. Kérünk, Urunk, vedd el gonoszságainkat, hogy a Szentek szentébe megtisztult lélekkel léphessünk. Krisztus, a mi Urunk által. Amen.

Mózes azért ment fel a Sinai hegyre, hogy Istentől kinyilatkoztatásokat kapjon, Jézus azért ment fel a Kálvária hegyére, hogy áldozatával megváltsa az emberiséget, a pap is világosságot és megváltást fog az áldozattal az oltárról széthinteni. Erre a szent helyre «ad sancta sanctorum», «a szentek szentélyébe» csak emelkedett, tiszta lélekkel lehet belépni. Ebben az imában tehát a pap tisztaságért könyörög. Egyes régi rituálék szerint a pap itt búcsút vett a hívektől, feljük fordult s e szavakat intézte hozzájuk : Testvéreim, imádkozzatok értem ! (Vandeur. 87.) Az Aufer-imát már a Sacramentarium Leonianumban megtaláljuk, mégpedig az ötvenedvasárnaptól a negyvenedvasárnapig mondandó imák között. Mindössze annyi a különbség, hogy ott a «mentibus» helyett «sensibus» van. A régi misekönyvekben is előfordul. A Missa Illyrici misekönyvben megelőzi a Judica-zsoltárt, a Micrologusban (XI. sz.) közvetlenül a Confiteor előtt van.

j) Ezután a pap felérván az oltárhoz, ráteszi arra a kezét, miközben kissé meghajolva így imádkozik :

Oremus te, Domine, per merita Sanctorum tuorum, quorum reliquiae hic sunt, et omnium Sanctorum : ut

Kérünk téged, Urunk, minden Szentnek, főleg pedig azoknak a Szenteknek érdemei által, akiknek erek-

indulgere digneris omnia lyéi itt vannak, hogy meg-
peccata mea. Amen. bocsátani kegyeskedjél min-
den vétkemet. Amen.

Ez az ima nem nagyon régi. Már a stílusa is mutatja, hogy újabb keletű. A régi római liturgia szerint ugyanis a pap a nyilvános istentiszteleteknél mondott könyörgeésekben általában többes számot használt, amint azt az előző imádságnál («iniquitates nostras») is megfigyelhettük, itt pedig egyes számot («peccata mea») találunk. Ez az ima tehát magánima jellegével bír, a régi liturgiában azonban magánimákat a közös ájtatosságoknál sohasem mondtak. Batiffol szerint (Leçons sur la messe. 15.) ez az ima jellegzetes példája a liturgia fejlődésének a középkorban. A VIII. században a pápai misénél még csak oltárcsókolás van ezen a helyen, amint azt az első Ordo Romanusban olvassuk. A XI. században már nem találták elég kifejezőnek az oltárcsókolást. azért imát is készítettek hozzá. Így a XI. századnál régibb misekönyvekben ez az ima nem is található fel.

Az oltár a régi szentatyák írásai szerint magát Jézus Krisztust szimbolizálja. Szent Ambrus azt tanítja, hogy az oltár az Úr szent testének a jelképe. Szent Atanáz azokat, akik tisztelettel megcsókolják az oltárt, hasonlítja az evangéliumi asszonyhoz, aki az Úr ruhája szegélyét megérintette. Az oltárcsókolás tehát elsősorban az Úr iránti szeretet kifejezése. Az oltárból mintegy titokzatos erő árad ki. Ezért a pap mise közben is többször megcsókolja az oltárt, főleg olyankor, mikor kifordul a nép felé, hogy a jelenlevő híveket az Úr nevében üdvözlje.

Az első századokban szokás volt, hogy a szentmisét a vértanuk sírja felett mutatták be. Főleg abban az időben dívott ez a szokás, mikor a keresztények a véres egyház-üldözések miatt kénytelenek voltak a temetkezési helyül is szolgáló földalatti katakombákban összegyűlni az

istentiszteletek megtartására. Később nem a mártírok sírja felett építettek oltárokat, hanem a mártírok földi maradványait helyezték el az oltárokba. Ezeket a mártíreklyéket rejtő oltárokat *confessionának* (a hitvallás helye), vagy *memoriának* (emlékmű) nevezték. (Gíhr. 318. 1.). Ennek a szokásnak a maradványa, hogy ma is minden oltárköben két, vagy több vértanunak az ereklyéje van elhelyezve s a pap az első oltárcsókolásnál ő irántuk is kifejezi tiszteletét («akiknek az ereklyéi itt vannak»).

Oltárfüstölés.

Az ünnepélyes misében, mikor t. i. a papnak szerpap és alszerpap is segédkezik a szertartásnál, az introitus előtt oltárfüstölés van. A pap áldás kíséretében tömjént tesz a füstölőbe s a mai liturgia szerint 25, illetve, ha ereklyék is vannak az oltár felső részében, akkor 27—29 lendítéssel megfüstöli az oltár keresztjét és az oltár két oldalát.

Az oltárfüstölés *régi, legalább is másfél évezredes szokás* az anyaszentegyházban. A régi pogány rómaiaknál is szokásban volt az istentiszteleti cselekmények alkalmával a füstölés (Felten. II. 592.), hasonlóképen a görögöknél is (Fortescue. 302.). A zsidók is már Áron idejében reggel és este füstáldozatokat mutattak be az Úrnak. Áronnak kötelessége volt, hogy «kellemes, jóillatú szert égessen reggel . . . és este is gerjessen örök jóillatú füstöt az Úr előtt». (Ex. 30. 7—8.). Az ószövetség végén élő Zakariás papról, Keresztelő szent János atyjáról így ír szent Lukács: «Történt pedig, hogy . . . a papi szolgálat szokása szerint sors útján rákerült a *tömjénezés sora*, beméne az Úr templomába» (Luk. 1. 8—9.). A jeruzsálemi templom szentélyében ama függöny előtt, mely a szentélyt a szentek szentjétől elválasztotta, volt a füstáldozati oltár. Ezen minden reggel és este külön füstáldozatot mutattak be. A nagy engesztelő áldozatnál és a kitett

kenyerek áldozatánál is szerepelt a tömjénezés az áldozati szertartás ünnepélyességének az emelésére. A tömjénezés általában csak Istent megillető tiszteletadás volt. A szentatyák majdnem egyértelműleg tanítják, hogy a napkeleti bölcsek a tömjén felajánlásával a kis Jézus istenségét akarták kifejezni és elismerni. A vértanuk történetében sokszor előfordul, hogy hitük megtagadásának jeléül a pogány bálványok vagy oltárok előtt való tömjénezést kívánták tőlük. Mint látjuk, az ószövetségben a tömjénezés valóságos áldozat volt, az újszövetségben csak szertartás, mely az áldozatos lelkületet, a léleknek az imádság által Istenhez való felemelkedését jelképezi.

Mikor kezdték a keresztények a tömjénezést az újszövetségi áldozatnál használni? Adataink vannak arra nézve, hogy a keresztények a pogány tömjénáldozatokra való tekintettel eleinte nem szívesen látták a tömjént a keresztény oltároknál (Thalhofer—Eisenhofer. I.² 391.) Még Cirill, jeruzsálemi püspök († 386) a szentmise szertartásainak a magyarázatánál (c. 350.) semmi említést sem tesz a füstölésről. Másrészről már szíriai szent Efrém († 373) beszél a szentáldozat bemutatásánál a füstölésről (Carm. 17. 37. v. ö. Lietzmann. 86.), míg a magánéletben való használatát már Tertullian († 220 kör.) bizonyítja (De cor. mil. 10.). De Rossi szerint a régi keresztényeknél a földalatti katakombákban a temetések alkalmával szokásban volt a füstölés (Fortescue. 302.). Keleten aranyaszájú szent János említi meg a 390 körül tartott Máté-homiliáiban (88. 4.). Az V. században élő ál Areopagita Dénes (De eccl. hier. III, 3. 3.) már azt is közli, hogy a füstölés a szentmise elején történt. Ugyanő említi azt is, hogy a püspök az oltárnál kezdi az incenzálást, azután körüljár a füstölővel a templomban (3. 2.). A nyugati Egyházban a legrégebbi biztos adat az oltárfüstölésről szent Ambrus († 397) imája: (Ev. Luc. 1. 28.): «az Úr angyla álljon mellettünk, mikor az oltárt füstöljük és az

áldozatot bemutatjuk». Magában Rómában az oltárfüstölés szertartása elég későn jelentkezik. A régi római liturgikus könyvekben a hordozható füstölők használatának a szentmisében a IX. század előtt semmi nyomát sem találjuk (Duchesne i. m. 173. 1.). A tömjénfüstölés valószínűleg először a körmeneteknél jött szokásba. Az első századokban ugyanis megszokott dolog volt, hogy nagy emberek felvonulásánál tömjént égettek. Amint a pogányok a konzul előtt, úgy a keresztények a püspök előtt hordozták a füstölőt. Az Ordo Romanus I. említi is, hogy az alszerpap viszi a pápa előtt a füstölőt, mikor ünnepélyesen bevonul a templomba. Később ez a mise előtti körmenet elmaradt, de az incenzálást a mise elején továbbra is megtartották.

Az oltárincenzálás azután a *középkorban válik rendszeres szokássá*. A monte-cassinoi Ordinarium szerint (kb. 1100.) az oltárfüstölés szertartása sok helyütt elterjedt (Vandeur. 92.). Az Ordo Romanus VI. (XI. század) azt is megemlíti, hogy a pap teszi bele a tömjént a füstölőbe. Ez a tény arra enged következtetni, hogy a pap meg is áldotta a tömjént, mikor a tűzre ráhintette. Durandus († 1334) már tud arról, hogy nemcsak az oltárt incenzálták a szentmise elején, hanem a miséző papot is. Régi időben, minthogy az oltárok általában nem épültek a fal mellé, körül megfüstölték az oltárt. Miután ugyanis a pap az oltár tetejét megincenzálta, átadta a füstölőt a szerpapnak, aki körüljárta az oltárt és azt minden oldalról megfüstölte. A mai szertartásban azok a lendítések, amelyeket a pap a gyertyatartók felé végez (8., 9., 10., 16., 17., 18.), tulajdonképen az oltár hátsó oldalának szólnak. Meg kell említenünk, hogy ez az oltárfüstölés sokkal újabb keletű, mint a felajánlaskor történő füstölés. Ezt abból is láthatjuk, hogy a gyászmisében az első oltárfüstölés elmarad, pedig a gyászmise szertartása sokkal többet megőrzött a régi rítusból, mint a többi miséké

(Vandeur. 92.). Az oltárincenzálás egyébként emlékeztet az oltárszentelés szertartására. A püspök az oltár konzekrálásánál többször körüljárja füstölővel az oltárt, azonkívül az oltár közepén és négy sarkán, szóval azokon a helyeken, melyeket többször szentelt vízzel és olajokkal megkent, tömjént éget el. Mindezeknek a szertartásoknak az a jelentőségük, hogy az Egyház kifejezze nagy tiszteletét az oltár iránt, mely Krisztus jelképezi s amely más szempontból maga a Golgotha, hol Krisztus megváltói áldozatát megújítja.

Az oltárfüstölés alatt a szerpapok kétoldalt kissé megemelik a pap miseruhájának a hátsó szélét. Ennek a szertartásnak régente nagyobb jelentősége volt. Régi időben ugyanis, mikor a kazula a pap egész testét betakarta, a szerpapoknak valóban segédkezniök kellett a kazula felemelésében, hogy így a pap kezei szabadok legyenek és zavartalanul végezhesse a füstölővel a lendítéseket.

A középkorban az oltárfüstölés szertartása még természetesen nagyon különböző volt. Csak egészen általánosságban mozgó előírásokat találunk. Így pl. a Sarum-i misekönyv előírása ez : «a pap füstölje meg az oltár közepét és az oltár mindkét szarvát, először a jobb, azután a bal oldalon és közben a középén» (Fortescue. 305. 2.). Az oltárfüstölés mai szép szertartása az V. Pius és VIII. Kelemen által kötelezőleg előírt misekönyvek idejére vezethető vissza.

Introitus.

A lépcsőima és az oltárfüstölés után a pap hozzáfog a szentmise tulajdonképeni szövegéhez. Keresztet vet magára és megkezdí az ú. n. introitus-t. Ez a kezdőima egyik legérdekesebb, legváltozatosabb része a szentmisének. Legelsősorban bemutatunk egy mintát. Karácsony ünnepén az első mise introitusa így hangzik :

Ps. 2. — Dominus dixit ad me : Filius meus es tu, ego hodie genui te.

Ps. ibid. Quare fremuerunt gentes : et populi meditati sunt inania?

V. Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto.

R. Sicut erat in principio et nunc et semper et in saecula saeculorum. Amen.

Dominus dixit ad me : Filius meus es tu, ego hodie genui te.

2. zs. Az Úr mondotta ezt nekem : «Az én fiam vagy, én ma szültelek.»

P. Miért hogy a nemzetek háborognak? Hiúságokon a népek miérthogy agyarognak?

V. Dicsőség az Atyának, és Fiúnak, és Szentlélek Istennek.

R. Miképen kezdetben vala, most és mindig és mindörökké. Amen.

Az Úr mondotta ezt nekem : «Az én fiam vagy, én ma szültelek.»

A mai introitus tehát áll egy *antifónából*, vagyis a zsoltáréneklést előkészítő előversből (*Dominus*), azután egy *zsoltárrészletből* (*Quare*), melyet a zsoltár recitálás után szokásos *Gloria Patri* követ, majd azután a végén az *antifónát* megismételjük.

Az introitus-nak, magyarul : bevonulásnak igen megszire nyuló története van. *Abból az ünnepélyes körmenetből származik*, amellyel a régi egyházban a püspök a szentmiseáldozat bemutatására a templomba bevonult. A püspök ugyanis a templom bejáratánál fekvő sekrestyében (*secretarium*) liturgikus ruhákat öltött magára, azután méltóságteljes menetben, teljes asszisztenciával az oltárhoz vonult. A körmenet alatt zsoltárt énekeltek. A legrégebbi időben nem is volt más énekük a keresztényeknek, mint a zsoltár. A zsoltár verseit felváltva énekeltek. A dallam megadására és a zsoltár alapgondolatának a kifejezésére szolgált az antifóna, melyet a zsoltár előtt az énekkar (*scola cantorum*) énekelt el. Az antifóna rendesen magából a zsoltárból vett szövegrész volt. A zsoltárt menetközben egészen elénekeltek,

vagy legalább is addig, míg a püspök az oltárhoz ért. A püspök az oltárnál először is mély imádással üdvözölte azt a konzekrált szent ostyát, amelyet az előző szentmisében tettek el és amelyet most adorálás céljából egy segédkező pap a püspöknek felmutatott. Majd békecsókot adott a jelenlevő papságnak és leborult az oltár előtt, hogy megkezdje a szentmisét. A zsoltáréneklést a bevonulási körmenetnél a Liber Pontificalis megjegyzése szerint I. Celesztin pápa (422—432) hozta be. Középkori szerzők gyakran megismétlik ezt az adatot s hozzáfűzik, hogy viszont az antifóna-éneklést Nagy szent Gergely pápa rendelte el. Szent Ágoston «Vallo-másai»-ban említi, hogy Milánóban szent Ambrus hozta be a zsoltáréneklést. Így ír: «Ebben az időben kezdtek az Egyház keleti részeinek példája szerint himnuszokat és zsoltárokat énekeltetni a néppel, nehogy gyászába belefáradjon és belefásuljon» (IX. 7. 1.). Ebben az időben még az antifónát a zsoltár minden egyes versszaka után megismételték. Lassankint azonban ezt a módot igen hosszúnak találták s ezért csak a zsoltár elején és végén énekeltek el az antifónát. Sőt a zsoltárból is mindig kevesebbet énekeltek, úgy hogy a tizedik Ordo Romanus idejében (XI. sz. körül) már csak a zsoltár első versszaka maradt meg. Az új római Graduale (Rubr. 1.) megengedi, hogy a kórus az introitus éneklését megkezdje, mielőtt a pap az oltárhoz érne. Ez helyes is, mert így a kórus zsoltáréneklése kíséri a pap kivonulását az oltárhoz.

Régente a pap természetesen *nem recitálta az introitus-t*, hanem azt csak a kórus és a nép énekelte. Rómában egész a XIV. századig ez volt a szokás. Később az ének művésziessége érdekében a szöveg egyes részeit a kórus elhagyta, vagy megváltoztatta s azért a papnak kellett az oltárnál pótolni az elhagyott részeket. Mikor azután szokásba jött a kismise végzése — a régi egyházban

tudvalevőleg csak énekes misét ismertek —, a kórus hiányában már állandóan a pap végezte az introitus-t. Ha már most a misekönyvben található introitus-okat összevetjük a Nagy szent Gergely Liber Antiphonarius c. könyvében közölt introitusokkal, akkor azt látjuk, hogy azok legnagyobb részben szószerint megegyeznek (M. P. L. 78. 641. sk.). Igaz, hogy ez az Antiphonarius, ahogy az a mi kezünkben van, már javított kiadás, mégis a zöme kétségtelenül Nagy szent Gergelyre vezethető vissza. Ez a tény mutatja a mi introitusaink ősiségét és növeli előttünk azok értékét.

A görög liturgiában a szövegrészek ilyen változatossága nincs meg. A keleti liturgiák általában minden napra ugyanazon szöveget adják, kivéve természetesen az egyes olvasmányokat és a nagy ünnepekre szánt egyes énekszövegeket. A nyugati egyház viszont alkalmazkodik a kalendáriumhoz, így majdnem minden nap más a mise szövege. Ennek a változásnak a behozatalát egyesek szent Damasus pápának tulajdonítják.

Ami az introitus tartalmát illeti, megfigyelhetjük, hogy az antifóna rendszeren egy zsoltársor, mégpedig többnyire ugyanabból a zsoltárból, melynek egy versora az introitus gerince. Máskor az antifónát nem a zsoltárkönyvből, hanem a Szentírás valamelyik másik könyvéből veszi az egyház. Így a karácsony második és harmadik miséjében, pünkösdkor stb. Egyes misékben az antifónát maga az Egyház szövegezi meg, így általában a szentek ünnepeinél, pl. Mindenszentek napján. Ugyanez áll a gyászmise introitus-ára is. A «Salve sancta parens» kezdetű introitus-t Caelius Sedulius, V. századbeli költőnek egyik himnuszából kölcsönözte az Egyház. A Vízkereszt utáni 3., 4., 5., 6. vasárnapok introitus-ai (Adorate) s egyéb énekrészei szövegileg teljesen egyformák. Érdekes, hogy a pünkösd utáni vasárnapokon egész a 17. vasárnapig az introitus-ok

zoltárszámái mindig emelkedőben vannak. Szinte látjuk azt a valakit, aki az egyes vasárnapok introitus-zsoltárait kijelölte, amint lapozott a zsoltárkönyvben s a napi evangéliumnak megfelelő bevonulási zsoltárt kiválasztotta.

A gyász kifejezésére a gyászmisében és a Passió-időszak miséiben az introitusnál nincs Gloria. Nagyszombaton és pünkösd vigiliáján meg egyáltalán nincs introitus, minthogy itt nincs bevonulás. Az introitus első szava az egész miseszöveg megjelölésére szokott szolgálni. Így ismerünk Requiem-et, Roraté-t, Cogitationes-misét (az új Jézus-Szíve mise) stb. Az introitus latin szövege többször eltér a hivatalos Vulgata-szövegtől. Ennek az a magyarázata, hogy egyik-másik introitus már megvolt a Vulgata-fordítás elterjedése (VII. sz.) előtt is. Ezekben a szövegekben tehát a régi népies Itala-fordítás szövegét találjuk. Ismeretes dolog, hogy a Vulgata-fordítás elterjedésének egyik nagy akadálya az volt, hogy a nép már hozzászokott a misénél az Itala-szöveghez.

Az introitus elején a pap *keresztet vet magára*. Már a régi keresztények kereszttel jelölték meg magukat, ha valami imához hozzáfogtak. Egyes egyházmegyékben a kereszttetéssel együtt mondták: «Adjutorium nostrum in nomine Domini — az Úr nevében van a mi oltalmunk», máshol meg a szokásos «In nomine Patris» szavakat használták. E szövegeket később elhagyták, de a kereszttetés megmaradt. A gyászmisében a pap a könyv felé ad áldást, ami által jelzi, hogy a szentmise gyümölcseit a tisztítótűzben szenvedő lelkek javára szenteli.

Nagyobb ünnepeken, azután adventi s nagyböjti napokon a mise introitus-a előtt ilyen felírásokat találunk: «*Statio ad Mariam majorem*», «*Statio ad S. Crucem in Jerusalem*» stb. Mit jelentenek ezek a felírások? Ezek a szavak azt akarják kifejezni, hogy a régi időben a

római keresztények a római Maria Maggiore, vagy a S. Croce in Gerusalemme templomba vonultak s ott mutatták be az ünnepi szentmisét. Grisar szerint (Das Missale im Lichte röm. Stadtgesch. 4.) *a stációk eredete a jeruzsálemi anyaegyházra vezetendő vissza.* Az ottani keresztények gyakran felkeresték azokat a helyeket, amelyeket az Úr szenvedése által megszentelt. Az Úr életének egyes emléknapjait a megfelelő helyen ülték meg. Már most, ha figyelembe vesszük, hogy milyen szoros összeköttetés volt a jeruzsálemi és a római keresztény egyházak között, könnyen érthető, hogy Rómában is szokásba jött a stáció, annál is inkább, mert hiszen a római egyháznak is voltak kegyeletes helyei, az egyes mártírok sírjai, mint pl. szent Péter, szent Pál, szent Lőrinc templomai. A stációjárás abban állott, hogy a nép egy templomban, mely a stációtemplomhoz közel volt, összegyülekezett (collecta) s onnan körmenetileg vonult — elől a stációs-keresztel — zsoltárokat és Kyrie eleison-t énekelve a stációtemplomba. A nagyböjti időszak hétköznapi miséinek végén található imádság: oratio super populum (imádság a nép felett) jelentette a stációra összegyűlt népnek az elbocsátását. A stációs körmenetek a pápák avignoni fogságának idejében szüntek meg. A pápák később nagy búcsúkat engedélyeztek a stációtemplomok meglátogatóinak. Jelenleg a stációk megtartása Rómában erős fellendülésben van. Az utóbbi években még a stációs körmeneteket is megtartották, amelyek 1870 óta szüneteltek. (Tausch O. S. B. Bibel und Liturgie. III. évf. 10. sz.)

Az introitus «az egész misének a kulcsa» (Wiseman). Olyan, mint egy «színpompás ouverture» (Gühr), mely az egész ünnep alaptónusát, hangulatát mutatja be nekünk.

Kyrie eleison.

A pap a csendes misében az oltár közepén, az ünnepélyes misében pedig a leckeoldalon a segédkezőkkel felváltva imádkozza görög nyelven :

Kyrie eleison. Kyrie eleison. Kyrie eleison.

Christe eleison. Christe eleison. Christe eleison.

Kyrie eleison. Kyrie eleison. Kyrie eleison.

Uram, irgalmazz. Uram, irgalmazz. Uram, irgalmazz.

Krisztus, kegyelmezz.

Krisztus, kegyelmezz.

Krisztus, kegyelmezz.

Uram, irgalmazz. Uram, irgalmazz. Uram, irgalmazz.

Legelsősorban az a feltűnő, hogy a pap ezeket a röpimákat *görögül imádkozza*. Görög nyelvű szöveg — kivéve még a nagypénteki ú. n. impropriákat (Agiós o Theos) — nem is fordul elő többször a misekönyvben. A latintól eltérő nyelvű szöveg még a miseliturgiában a héber Amen, Alleluja, Sabaoth, Hosanna. Így az a három nyelv, melyen Krisztus keresztfájának a felirata (Ján. 19. 19.) készült, a szentmisében is előfordul. A Kyrie eleison-t a görög tulajdonképpen Kyrie eleison-nak ejti ki (*κύριε ἐλέησον*). A régi latinok azonban a görög é-t (η) i-nek olvasták (pl. *παράκλητος* = Paraclitus). Érdekes dolgot említ Martène (I. 132.), hogy Alcuin szerint egy időben a görögök viszont latinul imádkozták a Kyrie eleison-t az egyébként görög szövegű misében.

Tudvalevő dolog, hogy Rómában az őskeresztények görögül beszéltek. A katakombák legrégibb feliratai görög nyelvűek. Római szent Kelemen az I. század végén görögül írt. Minthogy ezidőben még nem volt külön liturgikus nyelv, az istentiszteleteket is görög nyelven tartották. A latin nyelv liturgikus használata a II. században kezdődik Afrikában. Az ősegyház liturgiájának s a görög nyelvnek e szoros kapcsolatát

ismerve egészen természetesnek kellene tartanunk azt a véleményt, mely szerint a mai miseszöveg görög részei az ősliturgiának maradványai. Ez a következtetés azonban a történeti adatok fényében helytelennek bizonyul. A Kyrie használatára ugyanis a nyugati egyházban a VI. század előtt semmiféle biztos adatot sem találunk. Bár ez a kérés: «Uram, irgalmazz» gyakran előfordul a Szentírásban (Mát. 9. 27 ; 15. 22 ; 20. 30 ; — Mk. 10. 47 ; stb.), e formula liturgikus használatáról azonban sem az apostoli atyák, sem a II. századbéli apologéták, sem a IV. századbéli latin szentatyák nem tesznek említést. A Kyrie eleison valószínűleg Antiochiából származott (Fortescue. 306.). Itt ugyanis a mise előtt litániaszerű imát végeztek, amely a Kyrie eleison-nal végződött. Ezt a nézetet megerősíti az a körülmény is, hogy a Kyrie eleison liturgikus alkalmazásáról először az antiochiai származású Aranyszájú szent János tesz említést. Ugyancsak az antiochiai egyház gyakorlatáról szól a Constitutio apostolorum szerzője, mikor említi (VIII. 6.), hogy a diakonus könyörgésére a nép többször Kyrie eleison-nal felelt (Diction. d'archéol. VIII. 909.). Később a litánia elmaradt, csak a vége, a Kyrie eleison maradt meg a misében.

Róma kétségtelenül *keletről vette át a Kyrie eleison szokását*. Valószínűleg itt is követték az antiochiai, illetve a konstantinápolyi szokást, hogy t. i. a mise előtt — legalább is bizonyos napokon — litániát is énekeltek, amelynek vége a Kyrie eleison volt. Ezért a papszentelési misében nem mondott a pap a mise elején Kyrié-t, mert a graduale után a mindenszentek litániájával kapcsolatban úgyis kellett azt mondania (Duchesne. 174.). Erre a szokásra emlékeztet még a mai liturgiában is a nagyszombati szertartás, amikor is a mise előtt a kórus énekli a litániát s a végén a Kyrié-t és így a pap a mise elején nem mond Kyrie eleison-t.

A nyugati egyháznak legrégebb adata a Kyrie eleison imádkozására vonatkozólag az 529-ben tartott második vaison-i zsinat (Hefele i. m. II.² 741.), mely a 3-ik kánonban elrendeli, hogy úgy a misében, valamint a Matutinumban és a vecsernyében többször mondják a Kyrié-t. Indokolásul felhossa a zsinat a római szentszék, valamint a keleti és az itáliai egyházak szokását. Ez a határozat mutatja, hogy a nyugati egyházak Rómától vették át ezt a szokást, továbbá, hogy abban az időben a Kyrie még Rómában is csak újabb keletű ima volt.

A VI. sz. végén Nagy szent Gergely pápa (590—604.) tesz említést a Kyrie-ről. Szirakuzai Jánoshoz írt levelében (P. L. LXXVII. 956.) ugyanis tiltakozik azon vád ellen, mintha Róma utánozná a konstantinápolyi liturgiát. Rámutat arra, hogy a Kyrié-t a görögöknél közösen énekli a papság a néppel, míg Rómában a klérus énekli s a nép csak válaszol. Továbbá Rómában Christe eleison-t is énekelnek, míg ez a görögöknél nincs meg. Nagy szent Gergely életrajzírója, Joannes Diaconus, e nagy pápának tulajdonítja a Kyrie Rómába való bevezetését. Ez azonban tévedés, mert hiszen — mint láttuk — a vaison-i zsinat szerint már a VI. század elején ismerték Rómában a Kyrié-t. Szent Gergely leveléből továbbá kitűnik, hogy a mise előtti litániát a hétköznapi misében lassankint mindjobban elhagyták s a litániából csak a Kyrié-t hagyták meg. Később már a nagy ünnepeken is csak a Kyrié-t énekeltek, úgy hogy nem sokkal azután általánossá vált az a ma is fennálló szokás, hogy a litániát csak nagyszombaton és pünkösöd előtt levő szombaton, valamint a papszentelési misében imádkozzák.

Az ambrozián liturgiában a Christe eleison nem szokásos, viszont a Kyrie eleison háromszor fordul elő a misében, mégpedig a Gloria, az evangélium és az ablutio után, minden egyes alkalommal három Kyrie. Nagy szent Gergely idejében nem volt megállapítva, hogy *hányszor*

kell a Kyrie-t énekelni. Addig énekelte a klérus, míg csak a püspök jelt nem adott, hogy abbanhagyhatják. A vaison-i zsinat csak annyit mond, hogy a Kyrié-t «többször» kell énekelni. A IX. században a Kyrie-t már kilencszer éneklük, illetve három Kyrié-t mondanak az Atyaisten, három Christé-t a Fiú Isten és három Kyrié-t a Szentlélek Isten tiszteletére. Duchesne (i. m. 475—478.) a IX. századba teszi a szent Amand által leírt Ordo Romanus szöveget, mely a Kyrié-re vonatkozólag ezt az utasítást adja: «Mikor az énekkar (scola) befejezte az antifóna éneklését, a püspök int, hogy mondják a Kyrie eleison-t. Erre a scola éneklé a Kyrié-t, amelyet azután a szószék alatt álló regionáriusok (egyházi felügyelők) megismételnek. Mikor harmadszor is megismételték, a püspök int, hogy énekeljék a Christe eleison-t. És mikor már ezt is háromszor mondották, a püspök ismét jelt ad, hogy mondják a Kyrie eleison-t. A kilencedik ismétlés után a püspök int, hogy az éneklést abbanhagyhatják».

Történeti szempontból érdekesek az ú. n. *kitöltött Kyrie-k*. A Kyrie eleison-t ugyanis már Nagy szent Gergely idejében úgy énekeltek, hogy minden egyes szótagra sok hangjegy esett, ami az éneket nagyon elnyújtotta. Ezt a középkorban igen hosszadalmasnak és fáradságosnak találták s azért a hangjegyeknek megfelelőleg szöveget iktattak a Kyrie és az eleison közé. Egy XVI. századbeli misekönyv megjegyzése szerint ez a beszúrás «a papok buzgóságának a kielégítésére» («ob nonnullorum Sacerdotum pascendam devotionem», Bona III. 76.) történt. Az ünnepnapokra írt Kyrie-nek első három verssora pl. úgy hangzott (Bona III. 76.):

Kyrie, fons bonitatis, a quo cuncta procedunt, eleison.

Kyrie, qui pati natum mundi pro crimine, ipsum ut salvaret, misisti, eleison.

Kyrie, qui septiformis das dona Pneumatis, a quo coelum et terra replentur, eleison. Stb.

Ezek a kitöltött Kyrié-k az V. Pius-féle misekönyv-reformban (1570.) teljesen megszűntek. Emléküket azonban a legújabb kiadott római Graduale is megőrzi, mikor az egyes Kyrie-knek ilyen címeket ad: Kyrie fons bonitatis, vagy Kyrie Deus sempiternus stb.

Németországban a középkorban a *Kyrie népének volt*. Szent Bernát csodáinak a láttára a rajnavidéki német nép «Kyrie eleison, Christ uns genade» éneket énekelt. A német népének refrénjében gyakran fordul elő a Kyrie eleison s azért ezeket «Leisen»-nek, vagy «Kyrie-leisen»-nek nevezték. (Bäumer O. S. B. Kirchenlex. s. v. «Kyrie».)

Gloria.

A pap méltóságteljes mozdulattal az ég felé emeli kezeit s ajkán felcsendül az egyház évezredes dicsőítő imája, a Gloria. Ez az ima *négy részből áll*. Az első rész a Krisztus születésénél megjelent angyalok dicsőítő éneke (Luk. 2, 14.), a következő három rész pedig az Atya, Fiú és Szentlélek Isten dicsőségét zengi.

Gloria in excelsis Deo. Et in terra pax hominibus bonae voluntatis.

Laudamus te. Benedicimus te. Adoramus te. Glorificamus te. Gratias agimus tibi propter magnam gloriam tuam. Domine Deus, Rex caelestis, Deus Pater omnipotens.

Dicsőség a magasságban Istennek: És békesség a földön a jóakarató embereknek.

Dicsérünk téged. Áldunk téged. Imádunk téged. Dicsőítünk téged. Hálát adunk neked nagy dicsőségedért. Úr Isten, mennyei király, mindenható Atyaisten.

Domine Fili unigenite,

Úr Jézus Krisztus, egy-

Jesu Christe. Domine Deus, Agnus Dei, Filius Patris. Qui tollis peccata mundi, misereere nobis. Qui tollis peccata mundi suscipe deprecationem nostram. Qui sedes ad dexteram Patris, misereere nobis. Quoniam tu solus Sanctus. Tu solus Dominus. Tu solus Altissimus, Jesu Christe.

Cum Sancto Spiritu in gloria Dei Patris. Amen.

szülött Fiú, Úr Isten, Istennek Báránya, az Atyának Fia. Ki elveszed a világ bűneit, irgalmazz nekünk. Ki elveszed a világ bűneit, fogadd el könyörgésünket. Ki az Atya jobbán ülsz, irgalmazz nekünk. Mert egyedül te vagy Szent. Egyedül te vagy Úr. Egyedül te vagy végtelen Fölség, Jézus Krisztus.

A Szentlélekkel együtt az Atyaisten dicsőségében. Amen.

Ennek a gyönyörű himnusznak a keletkezése, sajnos, homályba vész. Annyi kétségtelen, hogy *a keleti egyház a hazája* s hogy eleinte görögül imádkozták. Az ősegyház ugyanis csak zoltárokat énekelt. De már a II. században feltűnnek egyes magánzoltárok, vagy magánhimnuszok, amelyek a zoltárok mintájára a keresztény igazságokat foglalták egybe s énekeltették a néppel. Ezek a kezdet kezdetén csak rögtönzött imák, énekek voltak, később mindinkább állandósultak, lassankint már meghatározott szöveggel bírtak. Ezek között az imák között a legsebbe és leghasználatosabb a Gloria volt.

A Gloria ősrégi, patinás szöveg. A benne előforduló kérésekkel gyakran találkozunk a legrégibb prefációkban, miseimákban, himnuszokban. Ez a szöveg bennünket a liturgikus nyelv forrásához vezet el. «Nincs benne egy formula sem, amely elütne a legrégibb szerzők stílusától, egy kifejezés sem, amelyet ne írhattak volna az első vagy a második században». (Cabrol. Le livre etc. 153.)

Amint a Te Deum, úgy a Gloria is valószínűleg *több imának az összeolvasztásából keletkezett*. Bizonyára az

első részt, az angyalok szavait kezdték el legelőször az Isten dicsőítésére használni. Hiszen ha Istent dicsérő éneket kerestek, az angyalok karácsonyji éneke e célra legalkalmasabb volt. A keleti liturgiák még ma is csak az angyali éneket mondják a Glóriában a Szentháromságot magasztaló további három rész nélkül. Így pl. szent Jakab liturgiájában ez a rövid Gloria háromszor fordul elő. A Gloria többi része — természetesen sokkal rövidebb alakban — a legrégebbi görög egyház dicsőítő éneke volt. Keletkezését még a II. század első felébe tehetjük. (Cl. Blume. St. a. Maria-Laach. LXXIII. 58.) Ez a dicsőítő ének akkor még csak általánosságban az Istenről szólt. A III—IV. század hitvitái idejében a Gloria-szöveget kissé átalakították, hogy a hívek hitéletének előterébe került keresztény igazságok, főleg Krisztus istensége, benne kifejezést találjanak. A Szentlélekről aránylag csak rövid szöveg szól a Gloria-ban. Ez is mutatja, hogy a Gloria olyan idők terméke, amelyekben csak az Atya Isten és az ő egyszülött Fia, a világ megváltója fordultak elő gyakran a keresztények imádságában. Csak a IV. század eretnekségei által hívta fel a Gondviselés a keresztények figyelmét a Szentlélek Istenre.

Nincs rá bizonyítékunk, hogy régebben keleten a Glória a miseliturgia része lett volna. Szent Athanáz († 373.) egyik művében, melynek eredetiségét újabban mindig szélesebb körben kezdik elismerni (De virg. c. 20.), megparancsolja, hogy a szűzek pirkadatkor énekeljék a Glóriát: «Az Úr összes teremtményei dicsérjék az Urat. Dicsőség a magasságban Istennek és békesség a földön, megelégedés az embereknek. Dicsérünk téged, áldunk téged, imádunk téged *stb.*» Ez a «*stb.*» mutatja, hogy szent Athanáz nem tartotta szükségesnek a Gloria szövegét egészen leírni, mert feltételezte, hogy a keresztények kívülről tudják. Másrésztől, mi nagyon sajnáljuk a szövegnek ezt a megszakítását, mert hiszen ez a

szöveg lenne a ránk maradt legrégebbi adat a Glória görög szövegéről.

Hogyan származott át a Gloria a nyugati egyházba?

Alcuin, tours-i apát († 804) szerint a Gloria szerzője szent Hilarius poitiers-i püspök († 366 vagy 367). Ugyanezt állítják auxerre-i Remigius († 908 körül), autun-i Honorius († 1130 körül) és mások. Ezek azonban mind franciaországi írók, akik ebben a kérdésben elfogultaknak látszanak. Tours és Poitiers szomszédos egyházmegyék, így nem csoda, ha Alcuin s a kétségkívül reája támaszkodó többi szerzők örömmel látják szent Hilariusban ennek a nagyszerű himnusznak a szerzőjét (Blume i. m. 45.), pedig már csak azért sem tarthatjuk a Glóriát szent Hilarius művének, mert akkor sokkal élesebben ki volna benne domborítva a Fiú Isten egytlényegűsége az Atyával. Szent Hilarius, aki annyit küzdött az arianizmus ellen, bizonyára nem mulasztotta volna el ezt az alkalmat a Fiú istenségének a megvallására. A tudós cisztercita kardinális, Bona János, († 1674) nagyrészt helytálló érvekkel kimutatta, hogy *szent Hilarius csak fordítója lehetett a Gloria-nak*, mert ennek keleten van a hazája. Szent Hilarius száműzetésben volt keleten, honnan 360-ban tért vissza Galliába. Valószínű, hogy ő hozta magával a Glóriát Európába s hogy ő fordította azt le latinra. Így a Gloria elterjesztése a nyugati egyházban az ő nevéhez fűződött. Innen származott Alcuin tévedése a szerzőséget illetőleg.

A Gloria keletkezésére vonatkozólag egy másik hagyomány is van a nyugati egyházban, mely azonban kétségtelenül helytelen nyomokon jár. III. Ince pápa († 1216) ugyanis ezt állítja: «Telesphor, szent Péter után a kilencedik pápa (kb. 125—136.) meghagyta, hogy ezt a himnust az Úr születésének ünnepén az ő általa elrendelt éjjeli misén énekeljék. Az angyal szavaihoz ő fűzte hozzá a további szavakat. Egyesek ugyan azt állítják, hogy

azokat szent Hilarius a poitiers-i püspök fűzte hozzá». (De s. alt. myst. 2. 20. M. P. l. CCXVII. 810.). Ez a hagyomány azonban téves. A Telesphor pápa rendeletének a régi Sacramentarium-okban semmi nyoma sincs. Ez a téves vélemény, hogy Telesphor pápa lenne a Gloria szerzője, csak a IX. században tűnik fel (Blume i. c. 46.). Durandus (Rationale, IV. 13.) úgy próbálta a Gloria keletkezéséről szóló kétféle hagyományt egyesíteni, hogy Telesphor pápa rendelte volna el az angyalok szavainak a recitálását, míg a Gloria többi része (Laudamus te szavaktól kezdve) szent Hilariustól származnék. Nézetének a támogatására azonban nem tud elfogadható történeti érveket felhozni.

A Gloria szövege a további századokban nem ment át nagyobb változásokon. Annál változatosabb azonban a Glória beillesztése az egyes ünnepek liturgiájába. A Liber Pontificalis szerint Symmachus pápa (498—514) «elrendeli, hogy a Gloria in excelsis himnusz énekeljék minden vasárnap és a vértanúk ünnepnapjain», mégpedig a Kyrie után, de csak a püspök által bemutatott misében (Ed. Duchesne I. 263.). A VIII. századbeli Ordo Romanus I. ismeri a Glóriát, de feltételezi, hogy nem gyakran éneklék. A pápa olyankor intonálja, «ha van még idő». (M. P. L. LXXVIII. 942. nota h.) Eleinte tehát csak a püspökök mondták a Glóriát. A papok ugyanazon Ordo szerint csak húsvét ünnepén mondhatták. Szent Amandus Ordo-ja szerint mondhatták még húsvét vigiliáján és pappá való szentelésük napján is (Duchesne. Origines. 497.). Ez a szokás fennáll még a XI. században is, amikor is reichenau-i Berno panaszkodik e megszorítás miatt s kérdezi, miért nem szabad pl. karácsonykor Glóriát mondani, hiszen ezen az ünnepen e himnusz igazán helyénvaló lenne? (P. L. CXLII. 1059. ; Fortescue i. m. 321.) Viszont a Micrologus, amely szintén a XI. században keletkezett, így ír: «Minden ünnepen, melynek

teljes officiuma van, kivéve az adventi és nagybőjti (hetvenedvasárnap utáni) időszakot s az aprószentek ünnepét, úgy a papok, mint a püspökök, Gloria in excelsis-t mondanak». (M. P. L. CLI. 979.) A XII. században már az adventben is mondták a Gloria-t. (Ordo R. XI. 4. P. L. LXXVIII. 1027.) Ekkor ugyanis az adventnek még nem volt bűnbánati jellege.

A mostani misekönyvben (pl. a Pustet-féle 1908-ban megjelent misekönyvben) a Gloria szövege után ezt az utasítást találjuk: «Igy kell mondani a Gloria in excelsis Deo-t a Szűz Máriáról szóló misékben is, valahányszor csak mondani kell». Ennek az utasításnak történeti háttere van. Régebben ugyanis nemcsak «kitöltött» Kyrie-k, hanem «kitöltött» Glóriák is voltak. Így különösen a boldogságos Szűzről szóló Gloria igen sokféle használatos volt. Ilyen pl.: «Filius Patris, *primogenitus Mariae virginis*»; «Suscipe deprecationem nostram, *ad Mariae gloriam*»; «Quoniam tu solus Sanctus, *Mariam sanctificans*; tu solus altissimus, *Mariam coronans*». Ezek a betoldások a többszöri tiltó rendeletek ellenére is szokásban maradtak egészen az V. Pius misekönyvreformjáig, 1570-ig. Így került bele a reformált misekönyvekbe a fenti rubrika, amelynek manapság már semmiféle gyakorlati célja nincs. Az utóbbi években megjelent misekönyvekben ezt a rubrikát már nem találjuk.

A Glóriát a VIII. században a nép felé fordulva intonálta a pap. Az Ordo Romanus I. így szól: «A Kyrie eleison elvégzése után a főpap a nép felé fordul s elkezd a Glóriát, majd rögtön visszafordul kelet felé (vagyis az oltár felé), míg csak a Gloria véget nem ér». (n. 9. M. P. L. LXXVIII. 942.) A pap a Gloria intonálásánál bizonyára azért fordult a nép felé, hogy ezáltal is felhívja őket az Istent dicsőítő énekben való részvételre. A IX. században már az oltár felé fordulva énekli a pap a Glóriát, még pedig a lecke-oldalon, mint azt Amalarius

(† 857 körül) megjegyzi. (V. ö. De eccl. offic. I. 3. c. 8.) Ez a szokás valószínűleg abból eredhetett, hogy a Gloriá-t — mint ahogy a Kyrié-t is — a misét előkészítő körmenethez és litániához tartozandónak vették s így nem tartozott a szorosan vett miseliturgiához. A mai szokás, hogy az oltár keresztje előtt éneklí, illetve recitálja a pap a Gloriá-t, e himnusz rendeltetésének sokkal jobban megfelel.

A Gloria történeténél miért ne említenénk meg, hogy Róma városának kedvelt szentje, néri szt. Fülöp halála napján (1595. máj. 26.), mely éppen Úrnap-ja volt, utolsó szentmiséjének Gloriá-jánál elragadtatásba esett s valami mennyei boldogsággal énekelte az angyali himnuszt (Gih. i. m. 354.). Az Egyház is lelkesedésének és művészetének minden varázsával törekedett a szentmise Gloriá-ját a teremtmények Isten előtti imádságos hódolatának középpontjává tenni.

Oratio.

A Gloria után a pap megcsókolja az oltárt, azután a nép felé fordulva Dominus vobiscum-ot mond. Ezzel az üdvözléssel a pap mintegy felhívja a nép figyelmét a következő imádságra, mely nem magánimádság lesz, hanem a nép közös, általános kéréseinek bemutatása az Atya Isten előtt.

A VIII. századbéli Ordo Rom. I. az oratio előtt nem Dominus vobiscum-ot, hanem Pax vobis-t mondat a misézó főpappal (P. L. LXXVIII. 942.), a második Ordo pedig Pax vobiscum-ot (u. o. 971.). A görögök általánosságban ezt a formulát használják : «Béke mindenkinek» (εἰρήνη πᾶσι), amire a nép így felel : «És a te lelkeddel.» A nyugati egyházban a Pax vobis üdvözlést csak kiváltságos személyek s azok is csak egyes esetekben alkalmazhatják. Ennek az oka az, hogy maga az Úr

ezekkel a szavakkal (Pax vobis, Ján. 20. 19.) üdvözölte feltámadása után apostolait. Így lassankint kifejlődik — már a IX. században — az a ma is fennálló szokás, hogy csak a püspökök mondhatják a Pax vobis-t s csakis olyan misékben, amelyekben Gloria van. A Pax vobis és a Gloria között könnyű megtalálni a kapcsolatot, hiszen a Gloria második verssora éppen békét hirdet a földön az embereknek (et in terra pax hominibus). Fentebb említettük, hogy a Gloriát jó ideig csak a püspököknek volt szabad recitálni, így a Pax vobis mondása is az ő kiváltságuk volt s ez meg is maradt, jóllehet a Gloria recitálását az Egyház a papságnak is megengedte. Ez a szokás a középkorban még nagyon ingadozó volt. Még mikor Amalarius Rómába jött (827.), ott a papság mind a két formulát használhatta (P. L. CV. 1115.), de már III. Ince pápa (1198—1216) illőnek tartja, hogy csak a püspökök mondják a Pax vobis-t, mert csak ők helyetesei Jézus Krisztusnak (P. L. CCXVII. 812.).

Ezután a pap a lecke-oldalra megy s ott kiterjesztve kezeit mondja: *Oremus* (Könyörögjünk). Ezt a felszólítást régente valószínűleg a szerpap intézte a néphez, mint ahogy a keleti liturgiákban, pl. a szent Jakab liturgiájában most is a diakonus mond ilyenféle buzdító szavakat: «Hajtsuk meg a fejünket az Úr előtt», «Imádkozzunk tovább az Úrhoz» stb. (Fortescue. 328. 1.). Ilyenféle, a néphez intézett intelem az imádság helyes végzésére vonatkozólag a nagypénteki szertartásban fordul elő: *Oremus, dilectissimi nobis, pro Ecclesia sancta Dei, ut eam Deus etc.* (Imádkozzunk szeretteim, az Isten szent Egyházáért, hogy azt az Isten stb.). Miután a püspök az imaszándékot megjelölte, a diakonus régente felszólította a népet a letérdeplésre: «*Flectamus genua*» «Térdeljünk le» s így csendes imában térdepelve maradtak egy kis ideig, majd megint a diakonus adta meg a jelt a felkelésre: «*Levate*», «Keljetek fel». Ez utóbbit most

az alszerpap mondja, kivéve a dominikánusok rítusát, ahol ez még ma is a diákonus szerepe.

E felszólításra a nép tehát felállt és állva végezte az imát. Általában a régi Egyházban *a nép állva imádkozott*. Tertullian szerint a keresztények állva, felemelt kezekkel imádkoztak, mert nem illik egy előkelő személy, azaz Isten jelenlétében ülni (De orat. 16.). Sőt a niceai zsinat megtiltotta, hogy vasárnapokon és a húsvéti időszakban térdeljenek a keresztények, mivel a térdeplés elsősorban a vezeklés kifejezése (can. 20. Batiffol. Leçons. 119.).

Ezután a pap elkezdte az oratió-t. Az oratió-t, secretá-t és a postcommunio-t gyűjtőnévvel collectá-nak szoktuk nevezni. Ez a szó, collecta, nagyon régi eredetű. Mikor ugyanis a római Egyházban egyes ünnepeken stációkat tartottak, a híveket egy, a stációs templomhoz közel levő templomba gyűjtötték össze (collectio). Mikor a nép már egybegyűlt, a stációs körmenet megkezdése előtt a pap imát mondott s ezt az imát oratio ad collectam-nak, vagyis a gyülekezésnél mondott imádságnak nevezték. Így pl. a Sacramentarium Gregorianum-ban Gyertyaszentelő Boldogasszony napjára van egy ima «ad Collectam» s utána egy másik ima «ad Missam» (P. L. LXXVIII. 46.). A collecta szónak egy másik magyarázata, hogy t. i. a pap ebben az imádságban «összegyűjti» a hívek kéréseit, fohászait (precem colligit, — Cassian., Justit. 2. 7.), már nem annyira e szó eredetének, mint inkább e szó későbbi használatának a megvilágítása.

Aki ezeket a rövid oratió-kat figyelemmel elolvassa, meglepődik azoknak tartalmi gazdagságán. Nem tudjuk, mit csodáljunk bennük jobban, a páratlan latin stílus ünnepélyességét, a gondolatok összehasonlíthatatlan gazdagságát, a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok változásában remeklő, ritmikus zengzetességet, a szinte utánózhatatlanul tömör összeállítást, a gondolatok logikus egymásutánját, a felkeltett érzelmek harmónikus

békéjét. Nincs semmi a mi liturgiánkban, ami annyira hasonlítana a régi római stílushoz, mint ezek az orató-k. Lehetetlen nem éreznünk, hogy itt valami klasszikus, valami eredetien művészi van a kezünkben. Másfél évezered liturgikus fejlődése vonult el felettük s ezek változatlanul kerültek ki minden átalakulásból. Sok minden feledésbe ment, sok mindent megváltoztatott az egyes korok változó, fejlődő ízlése, ezek az orató-k azonban minden népnek, minden kornak egyformán tetszettek.

Példaképen bemutatjuk itt a szent Péter és Pál ünnepe (jún. 29.) rendelt orató-t, amely csekély változtatással már a Sacramentarium Leonianumban (Murat. Liturg. Rom. 330.) is megvan :

Deus, qui hodiernam diem
Apostolorum tuorum Petri
et Pauli martyrio conse-
crasti : da Ecclesiae tuae,
eorum in omnibus sequi
praeceptum, per quos reli-
gionis sumpsit exordium.
Per Dominum nostrum Je-
sum Christum, Filium tuum,
qui tecum vivit et regnat in
unitate Spiritus Sancti Deus,
per omnia saecula saeculo-
rum. Amen.

Isten, ki a mai napot Péter
és Pál apostolaid vértanúsá-
gával megszentelted ; add
Egyháznak, hogy min-
denben kövesse azok taní-
tását, akiktől az igaz hit
kezdetét vette. A mi Urunk
Jézus Krisztus által, ki ve-
led él és uralkodik a Szent-
lélekkel egyetemben most és
mindörökkön örökké. Amen.

Ki lehet ezeknek a *fenséges oratók-nak a szerzője* ? Szent Jusztin († 165 körül) idejében ezek az imádságok még teljesen hiányoztak, vagy legalább is nincs semmi adat arra, hogy ezek, vagy ilyenfajta orató-k már abban az időben is használatban lettek volna. Szent Jusztin idejében a mise liturgiája a leckével kezdődött. Viszont a Sacramentarium Leonianum-ban a collecták már tel-
sen befejezett alakjukban találhatók meg. A kifejlődés-
nek egyes fokozatai nem ismeretesek. A legvalószínűbb

az, hogy ezek az imák eleinte rögtönzött imák voltak. A püspök, mielőtt a szentmise bemutatásához hozzáfogott volna, egy rövid ima keretében kifejezte az ünnep alaphangulatát és a nép valamely közös imaszándékát. Ezeket az imaszövegeket azután a IV. században gyűjteni kezdték. A gyűjtött imákból állította azután össze valamelyik pápa azt az imagyűjteményt, melyben már minden vasárnapra és ünnepnapra voltak alkalmi imádságok. Probst (Lit. d. IV. Jahrh. 459.) ennek a *munkának az oroszlánrészét Damasus pápának (366—384) tulajdonítja*. Ha Damasus pápának egyéb irodalmi tevékenységét figyelembe vesszük, Probst véleményét nem tartjuk lehetetlennek, bár erre vonatkozólag semmiféle közvetlen történeti adatunk sincs.

A keleti egyház liturgiájában nincsenek collecta-k. A keleti ritus általában sokkal egyszerűbb, nélküli a nyugati ritusnak azt a sajátságát, hogy ez alkalmazkodik a kalendáriumhoz. Viszont a nyugati liturgiában épen a collecta-k azok, amikben legélénkebben kidomborodik a kalendárium követése s így mondhatjuk, hogy a collecta-k a legjellegzetesebb részei a római liturgiának.

Eleinte minden misében *csak egy collecta volt*. Ez a szokás még a IX. században is megállapítható Amalarius írásaiból (P. L. CV. 987. stb.). Később, amint szaporodtak az ünnepek, könnyen megesett, hogy kétféle liturgia találkozott egy ugyanazon napon, pl. egy vasárnapi mise összeesett egy vértanunak a miséjével. Ezen eleinte úgy segítettek, hogy egy napon több misét mondtak. Így előfordult, hogy egy-egy pap némelyik napon 7—9 misét is mondott. II. Sándor pápa (1061—1073.) ezt beszüntette (Decr. Grat. de const. dist. I. v. ö. Pinsk. Zum Ursprung d. Kommemor. Liturg. Zeitschr. 1929. 16. o.). Ezután úgy segítettek a dolgon, hogy az el nem mondott mise, vagy misék szövegét a napi mise egyes helyeire besúrva elmondották (missa bifaciata, trifaciata

stb.). Majd később szokásba jött a «missa sicca», a «száraz mise». Ez abban állott, hogy az énekes mise után a pap a miseruhát levette s az evangélium oldalra állva, az oltár felé fordulva egy másik miseszöveget elrecitált. Ez a szokás annyira elterjedt, hogy már nemcsak két ünnep találkozása esetén mondtak «száraz misét», hanem pusztán ájtatosságból is. Így 1532-ben egy előkelő ember azzal a kikötéssel tesz misealapítványt, hogy a mise után mint «száraz misét» mondják el a gyászmisét (Pinsk. i. h. 19.). V. Pius az 1570-ben kiadott, megreformált misekönyvben rendeli el a megemlékezés mai formáját, hogy az el nem mondott miseszöveg három collectá-ját (oratio, secreta, postcommunio) s esetleg az evangéliumát kell a napi misébe beleszúrni. A középkori írók nagyon hangsúlyozzák, hogy a collectá-k *páratlan számúak* legyenek (3, 5, 7). Ennek a még ma is érvényben levő szabálynak a megmagyarázására Amalarius pl. azt hozza fel, hogy a páratlan szám nem osztható ketté s így jelképezi az Egyház egységét (P. L. CV. 1317.), míg mások Vergilius mondására hivatkoznak, hogy Isten szereti a páratlan számot (Numero deus impare gaudet. Eclog. VIII. 75.). Nagyobb ünnepeken azonban már a régi időkben sem volt szabad több collectá-t venni, mint egyet, nehogy az ünnepi oratio háttérbe szoruljon.

Említést kell még tennünk *arról a litániáról*, melyet a középkori római egyházban a collectá-k után a pápáért végeztek. Két pap előénekelte : Exaudi Christe (Krisztus, hallgass meg minket). A kórus ráfelelt : Summo Pontifici et universali papae vita (A legfőbb főpap, az egyetemes egyház feje éljen). A papok : Redemptor mundi (A világ megváltója). Kórus : Tu illum adjuva (Te segítsd meg őt). A papok : St. Petre (Szent Péter). Kórus : Tu illum adjuva stb. Így folytatódik a litánia, a papok egy-egy szent nevét előénekelik, a kórus pedig ráfelel : Tu illum adjuva. Ugyanezt a litániát királyokért is szokták imád-

kozni. Sőt püspökökért is. Pl. a reimsi egyház misekönyve szerint a középkorban az Úr főbb ünnepein énekelték ezt a litániát s mikor az énekesek ehhez a szöveghez értek: Te pastorem Deus elegit (Téged Isten pásztornak választott ki), az énekesek odaléptek az érsek trónusához és megcsókolták a kezét. Az érsek erre megáldotta őket és pénzt nyújtott oda nekik (Martène i. m. I. 133—134.). Ennek a szertartásnak ma már semmi nyoma sincs a liturgiában, csupán csak a pápakoronázás miséjében van ehhez hasonló litánia.

A szent lecke.

A pap a collecták után közvetlenül, kezét a misekönyvre téve, megkezdi a szent lecke olvasását. A leckét latinul *Lectio*-nak (olvasás) mondja az Egyház, ami már maga is azt mutatja, hogy régente nem énekelték, hanem hangosan felolvasták a szent leckét. Azonkívül epistolának (Epistel, épitre) is nevezzük a leckét, mert a mise leckéinek kétharmadrészét szent Pál leveleiből vesszük (epistola = levél).

A lecke olvasásának szokását *a kereszténység a zsinagógától örökölte*. A zsidók reggeli ájtatossága t. i. azzal kezdődött, hogy egy kis bevezető áldás után részleteket olvastak fel a törvényből s a prófétákból s csak azután fogtak hozzá a zoltárénekléshez. Maga az Úr is egy alkalommal Názáretben «szokása szerint beméne szombatnapon a zsinagógába és felállá olvasni. És odaadák neki Izaiás próféta könyvét stb.» (Luk. 4. 16. 17.). Az első keresztény gyülekezetekben valószínűleg szintén szentírásolvasással kezdődött a szentmise bemutatása. Szent Pál maga is sürgeti, hogy leveleit a keresztény istentiszteletek alkalmával olvassák fel (I. Thess. 5. 27.), sőt, hogy az egyes egyházak felolvasás céljából cseréljék ki egymás között a leveleket (Kol. 4. 16.). Bona szerint (i. m. II. VI. 1.)

ezek a felolvasások a szentmiseáldozat bemutatása alkalmával történtek, mert hiszen a keresztények csak a szentmisére gyűltek egybe, más keresztény gyülekezetről nem olvasunk.

A II. század közepén szent Jusztin írásából már kétségtelenül megállapítható, hogy a keresztény istentisztelet szentírásolvasással, még pedig az apostolok (!) és a próféták írásainak a felolvasásával kezdődött (I. Apol. 67. 3.). Ugyancsak szokásban volt az is, hogy a pápák, püspökök leveleit, vagy a vértanuk halálának a történetét felolvasták. Így pl. Dénes, korinthusi püspök 170 körül Szótér pápának írja, hogy a római Kelemen pápa levelét a korinthusi egyház istentiszteletein olvasni szokták (Euseb. Hist. eccl. 4. 23. II.).

A leckét régebben *az ambon-ról olvasták fel*. Az ambon görög szó s annyit jelent, mint hegy, magaslati hely. Az ambon-on általában olyan szószékféle, fából vagy kőből készült emelvényt értettek, mely a kórus és a főhajó között foglalt helyet. Egyes templomokban két ambon is volt, a templom két oldalán. Az egyikben a leckét olvasták fel, a másikon az evangéliumot.

A régi egyházban a szent szövegek felolvasása a *lector kötelessége volt*. Lector-nak (*ἀναγνώστης*) általában azt nevezték, aki tudott olvasni, illetve felolvasni. Már a zsinagógában is volt ilyen tisztség. A felolvasást istentiszteleti ténykedésnek tekintették s ezért a miséző a felolvasót megáldotta. Ebből a felolvasói tisztből lett később a lectoratus, mint kisebb rend s a pap áldásából a lector szentelése. A lectorok szerepéről már a legrégebb egyházírók is említést tesznek, így szent Jusztin (Apol. I. 67.), Tertullian (Praescr. 41.), szent Ciprián (Ep. 23. 16.), szent Cornelius pápa (Eus. Hist. eccl. 6. 43.). Ebben az időben tehát még nem az alszerpap olvassa a leckét, az alszerpapi szentelésnél még nem történik említés a leckeolvasás jogáról. A VIII. században, az I. Ordo

Romanus idejében azonban már az alszerpap kötelessége a lecke felolvasása (M. P. L. LXXVIII. 942.), de csak a XIV. században jön szokásba, hogy az alszerpap-szentelésnél a Lectionale (a leckéket tartalmazó könyv) átadásával a szentelő püspök külsőleg is kifejezi e jog átruházását.

A felolvasás tartama a régi időben *nem volt előre meghatározva*. Szent Jusztin idejében a lector addig olvasott, míg csak «az időből telt» (Apol. I. 67. 3.). Rendesen a miséző püspök adta meg a jelt az olvasás befejezésére. Később beosztották a szentírást részletekre s az istentiszteletek alkalmával csak egy ilyen kiválasztott részletet olvastak fel. Ezeket a felolvasásra szánt részleteket perikopáknak hívták. Minthogy abban az időben a szentírás még nem volt fejezetekre és ú. n. versekre beosztva s a lapok nem voltak megszámozva, az egyes szövegeket úgy találták meg a szentírásban, hogy egy külön index mutatta a felolvasandó szöveg bekezdő és végső szavait. Ilyen táblázatok találhatók már a IV. századtól kezdve. Ebben az időben a szentírást *még folytatólágosan olvasták*, vagyis az egyes vasárnapi részletek folytatásai voltak az előző vasárnapi szövegnek. Ez kitűnik pl. szent Ágostonnak a János-evangélium szövegéhez fűzött beszédeiből. A keleti egyházakban még ma is megvan ez a szokás. A bizánci egyházban pl. a következő sorrendben olvasák az evangéliumokat : Mátét pünkösdtől szeptemberig (a 14. vasárnapig bezárólag), Lukácsot szeptembertől novemberig, advent előtt kezdik a Márk-evangéliumot, míg a János-evangélium a húsvéti időszakra marad. Igaz, hogy ezt a sorrendet sokszor megszakítják az ünnepek, de azért a szentírás szövegének folytatólágos olvasása kétségtelenül kitűnik. Valamelyes halvány maradványa a mi misekönyvünkben a régi folytatólágos szentírásolvasásnak, mikor az Epiphania utáni vasárnapokon négy folytatólágos szöveget találunk a rómaiak-

hoz írt levél 12. és 13-ik fejezetéből, míg ugyancsak ebben az időszakban öt egymásután következő vasárnapon az evangéliumot a Máté-evangéliumból vesszük. Bizonyos rendszerességet találunk a pünkösd utáni vasárnapok leckéiben is. A 6-iktól ugyanis a 17-ikig, azután a 18-iktól a 24-ikig abban a sorrendben olvassuk szent Pál leveleit, ahogy azokat a szentírásban megtaláljuk.

A mi mai misekönyvünkben tehát nem mindig találjuk meg ezt a folytatólagos beosztást, hanem ellenkezőleg, a szent leckéket a legkülönbözőbb helyről vesszük. Felvetődik itt az a sokszor vitatott kérdés, vajjon van-e mégis valamelyes irányelv, amely szerint a leckéknek most használt beosztása történt? *Ki volt az, aki ezt a beosztást csinálta* és mégis milyen gondolat vezette őt az egyes szövegek kiválasztásánál? Legelőször is megállapíthatjuk, hogy olyan ünnepeken, amelyeket az Egyház valamelyik evangéliumi esemény emlékére szentel, a leckében természetesen az ünnepnek megfelelő szentírási részletet találjuk. Így pl. áldozócsütörtökön az Ap. csel. 1. fejezetéből azt a részletet olvassuk a leckében, ahol az Úr mennybemeneteléről van szó. A boldogságos Szűzről szóló miseszövegek leckéje legtöbbször a Bölcsesség könyvéből való, melynek tartalmát átvitt értelemben a Szent Szűzre («bölcsesség széke») alkalmazza a nyugati liturgia. A szentek ünnepein a leckét olyanféleképpen választották ki, hogy a szent szöveg egyik-másik kifejezése az illető szent vértanu vagy hitvalló valamelyik kiváló erényét hozza emlékezetünkbe. A legnagyobb utánjárással sem sikerült azonban a tudósoknak a vasárnapok, főleg a pünkösd után eső vasárnapok és a nagyobbítheti hétköznapi miséinek leckéi között az összefüggést megtalálni. A középkorban sokféle misztikus magyarázatot adtak erre vonatkozólag, de ezek erőltetett dolgok voltak s az egyes leckék beosztásának, egymásutánjának a kulcsát nem adták meg. A középkor liturgikusai álta-

lában szent Jeromosnak (†420) tulajdonítják a liturgikus szentírási szövegek kiválasztását. Damasus pápa bízta volna meg őt e nagyfontosságú munka elvégzésével. Ennek a véleménynek alátámasztására azonban semmiféle megbízható, történeti adatunk nincs. Igaz, hogy ellene sem tudunk semmiféle komolyabb érvet felhozni. A leckék és evangéliumok beosztását illetőleg a legelfogadhatóbb vélemény a következő. Aki ezt a beosztást csinálta, először is kiválogatta az Úr és a szentírásban előforduló szentek (Szűz Mária, az apostolok, Keresztelő szent János, Mária Magdolna stb.) ünnepeire az ünnepnek megfelelő szentírási részleteket. Így az Úr életének legfontosabb eseményeiről szóló szentírási szakaszok már belekerültek a liturgiába. A pünkösd utáni vasárnapok számára pedig kiválogatta az összeállító azokat a részeket az Úr életéből, amelyek egyrészről a nép számára tanulságosak voltak, másrészről még nem fordultak elő az Úr és az evangéliumi szentek ünnepein. Ezek a szentírási szakaszok tehát nem logikus egymásutánban vannak, mert hiszen ezek, mondhatnánk, csak szemelvények, csak felmaradt részletek. Annyi kétségtelen, hogy *ez a beosztás nagyon régi és nem lassú fejlődés eredménye, hanem egy kéznek, vagy legalább is egy kornak a munkája.* Ellenkező esetben ugyanis a fejlődés egyes korszakainak valamelyes nyomait feltalálhatnánk az egykorú iratokban.

A leckék számát illetőleg nagy változatosságot találunk a különböző korokban. Eleinte meghatározatlan számú leckét olvastak, annyit, amennyit a miséző püspök kívánt. Azt azonban a legrégebb időkre vonatkozólag is megállapíthatjuk, hogy az evangéliumokból vett olvasmányokat olvasták mindig legutoljára, mert az evangélium «minden szent iratok koronája». (Origenes. In Jo. 1. 4.) Egyébként azután nagyon különböző gyakorlatot találunk e téren. Így a Constitutiones Apostolo-

rum című irat szerint (VIII. 5. 11.) öt szent olvasmány volt a misében: «a Törvény, a Próféta és a mi Leveleink, Cselekedeteink és Evangéliumaink». Aranyszájú szent János idejében az evangéliumon kívül két lecke volt. Az örmény liturgia még most is két leckét olvastat. Ugyanezt találjuk a jelenlegi mozarab és ambrózián liturgiában. Ez utóbbi minden vasárnap és ünnepnap az első leckét a Prófétaiból veszi (ez alatt értenünk kell általában az ószövetségi szentírást), a másodikat az újszövetségi levelekből, azután következik az Evangélium. Hétköznapi napokon azonban náluk is csak egy lecke van és egy evangélium.

A római liturgia is sok eltérést mutat e téren. Szent Ágoston († 430) idejében Afrikában két leckét is olvastak, viszont a Liber Pontificalis (ed. Duchesne I. 230) szerint I. Celesztin pápa (422—432) előtt csak egy lecke volt szent Pál leveleiből és egy evangélium. A VII. századtól kezdve általában csak két szentírási szakaszt olvasnak a szentmisében, egy leckét és egy evangéliumot. A régi szokásnak bizonyos maradványai most is fellelhetők a misekönyvben. Így a kántorbőjti, a passio-vasárnap előtti szerdák, továbbá nagyszerdán és nagypénteken két lecke van, míg a kántorbőjti szombatokon hat leckét találunk, melyek közül öt az ószövetségi és egy az újszövetségi szentíráshoz tartozik. A nagybőjti hétköznapi napokon egészen nagykeddig a leckét az ószövetségi szentírásból vesszük.

Már szent Beda Venerabilis (Hymn. 2. de celebr. quat. temp.) megemlíti, hogy Rómában a kántorbőjti szombatokon 12 lector énekel, mert a hat leckét nemcsak latinul, hanem külön még görögül is eléneklik, hogy azokat a messze keletről jövő emberek is megérthessék. Ez a szokás még ma is megvan, mert a pápai miséken az Egyház egyetemességének a kifejezésére a leckét görögül is eléneklik.

A lecke végén a ministráns *«Deo gratias»*-t (Istennek hála) felel. E szavakkal köszönik meg a hívek Istennek a szentírás szavaiból nyert oktatást és buzdítást. E kedves és mélyértelmű szavak már szent Pál leveleiben is előfordulnak (pl. I. Kor. 15. 57 ; II. Kor. 2. 14.), szent Ágoston pedig azt bizonyítja, hogy a régi keresztények e szavakkal köszöntötték egymást az utcán. (In. Ps. 132. Enarr. n. 6.) A mai liturgiában ez a formula igen gyakran előfordul.

Karversek a szent lecke után.

1. Graduale.

A lecke és az evangélium között a miseszöveg néhány zsoltárverssort tartalmaz, amelyek látszólag csak átmenetek az egyik szentírási részlet olvasásától a másikig. A történeti kutatás azonban megállapította, hogy ezek a zsoltárénekek már a legrégibb időben is nagyon fontos részei voltak a szentmise liturgiájának. Ez a szokás, t. i. *a zsoltáréneklés a szentírásolvasás után*, Duchesne szerint (Origines. 179.) *«egyenes vonalban származik le hozzánk a zsidó zsinagóga vallási gyakorlataiból»*. Míg a többi miseénekek: a Kyrie, offertorium, communio, csak az időközöket töltötték ki s egyes hosszabb szertartások, körmenetek alatt a nép figyelmét tartották ébren, addig a graduale-t önmagáért énekelték. Miért is a graduale alatt a klérus semmiféle szertartást nem végzett, hanem csak figyelt az énekekre.

Mielőtt a graduale változatos és érdekes történetének elmondásába kezdenénk, röviden szólunk kell *az egyházi ének jelentőségéről az ősegyházban*. Máté evangélista (26. 30) tanuskodik arról, hogy már az Úr és az apostolok is énekelték szent énekeket. Így egészen természetes, hogy szent Pál apostol így buzdítja az efezusi híveket: *«Magatok között zsoltárokat, szent dalokat és lelki éne-*

keket mondjatok, énekeljeteK». (5. 19.) A régi keresztények tényleg nagyon szerettek énekelni. Úgy a nyugati (Ambros. Praef. in Ps. n. 9.), mint a keleti egyházban (Chrys. In. Ps. 41.) a hívek áhítata gyakran szállt lélekemelő zsoltáréneklésben az ég felé. Mily szép lehetett a keresztények éneke, ha szent Ágoston öreg korában «Vallomásai»-ban így írhat: «Mennyi könnyem elfolyt akkor himnuszok és zsoltárok éneklése közben! Mélyen meghatottak a templomban édesen csengő énekek. Beözönlöttek a hangok füleimbe, szívemre rászállt az igazság harmata, kigyulladtak bennem a jámbor érzések, megeredtek könnyeim — s a könnyek igen jól estek nekem». (9. 6.) A zsoltárokat a régi egyházban különböző módon énekeltek. Szent Vazul (†379) szerint olykor két részre oszlott a nép és a két csoport felváltva énekelte a zsoltárverseket. Más alkalommal pedig választott előénekesek után énekeltek a hívők vagy az előénekel szöveget, vagy csupán egyes refréneket. Ez utóbbi éneklési mód, úgy látszik, a zsidóknál is szokásban volt, mert a 135-ik zsoltár folyton megismétlődő refrénje («mert örökkévaló az ő irgalmassága») erre enged következtetni.

A lecke és az Evangélium között az Egyház két éneket énekeltet, t. i. a *graduale*-t és az *Alleluja*-t, ez utóbbit néha felváltja a *tractus*. Nézzünk egy példát. Advent első vasárnapján a lecke után ezt olvassuk:

Graduale. Ps. 24. Univerſi, qui te exſpectant, non confundentur, Domine.

V. Vias tuas, Domine, notas, fac mihi: et ſemitas tuas edoce me.

Alleluja, alleluja.

V. Ps. 84. Oſtende nobis, Domine, miſericordiam tuam: et ſalutare tuum de nobis. Alleluja.

Átmenetre való ének. 24. zs. Mert aki benned bízik, nem vall gyaláſatot.

V. Utaidra taníts meg, Uram, oktass meg engem öſvényeidben.

Alleluja, alleluja.

V. 84. zs. Engedd, Uram, irgalmad látnunk és hozd el már ſzabaduláſunk. Alleluja.

Ez a szöveg tulajdonképpen két énekrészből áll. Az első rész a két zsoltárversből álló *graduale*, a másik rész az ú. n. *Alleluja*, vagyis a három *Alleluja* közé zárt zsoltárvers. Ennek a kettős éneknek az az eredete, hogy a régebbi időben két lecke volt. Az első a prófétákból s ez után énekelték a *graduale*-t, a második az újszövetségi szentírásból s ezt követte mint előkészület az evangéliumra az *Alleluja*-ének. Az ambrozián-misében még ma is ezt a szokást találjuk. Sőt a római misekönyvben is, mikor két lecke van, pl. a kántorbőjtök szerdáján, akkor az egyik lecke után van a *graduale*, a másik lecke után pedig az *Alleluja*-éneket helyettesítő *tractus*. Mikor a római liturgiában később az egyik lecke elmaradt, a két éneket egybekapcsolták.

Már a zsinagógában szokás volt, hogy a szentírásvetés után az imádságos hangulat fokozására és az egyhangúság kiküszöbölésére zsoltárokat énekelték. Ezt a szokást bizonyára a keresztények is átvették, mert már Tertullian (De anima. 9.) említi, hogy a leckék között zsoltárokat szoktak énekelni. Szent Ágoston szerint a lecke után egy egész zsoltárt elénekelték (Sermo 176. 1.), legalább is, ha a zsoltár rövid volt. Szent Ágoston egy alkalommal mentegeti magát a nép előtt, mikor a lector egy hosszú zsoltárt végigénekelt (Exp. 138. Ps. Schuster. I. 92.). A VI. században Rómában a szerpapok vezették a zsoltáréneklést. A római katakombákban talált sír- emlékeken itt-ott mint a diákonusok életének egyik legjellegzetesebb ténykedése szerepel az előéneklet a zsoltározásnál. Deusdedit diákonus sírfelírata (V. sz.) pl. így szól :

Hic levitarum primus in ordine vivens
Davitici cantor carminis ipse fuit.

(De Rossi. Roma sott. III. 242; Duchesne. 180.)

A szerpapok zsoltáréneklését Nagy szent Gergely

szüntette meg az 595-iki zsinaton. Ettől kezdve már csak az evangéliumot éneklük a szentmisében. A zsoltár azonban ezután is csak szólóének marad, melyet a kórus, vagy a nép csak kísér.

A lecke utáni zsoltárt régente az ambon legalsó lépcsőjéről énekelte a diákonus, innen a gradale vagy graduale név (lépcsőének), mely már a Sacramentarium Gregorianum-ban is előfordul, bár még a IX. században is használták a régi «responsorium» nevet (Batiffol. *Leçons*. 131.). Később nagyon különböző szabályok voltak a graduale éneklésének a helyét illetőleg. Beleth János szerint a hétköznapokon az oltár legalsó lépcsőjén, ünnepnapokon pedig a legfelső lépcsőn énekeltek (Div. off. exp. 38. P. L. CCII. 46.).

Eleinte az egész zsoltárt végigénekelték. Még Nagy szent Leó pápa (440—461) így ír: «Dávid zsoltárát elénekeltek egyhangon» (Sermo III. in anniv. assumpt. P. L. LIV. 145.). Később az istentiszteletek igen hosszúvá nyultak s ezért a pápák a hívek érdekében törekedtek azokat a lehetőség szerint egyszerűsíteni és rövidíteni. Így Nagy szent Gergely pápa Antiphonarium-a (P. L. LXXVIII. 641.) már csak két verssort énekeltet a zsoltárból a lecke után, ahogy az manapság is szokásos. A mai misekönyvben nem is mindig zsoltárverset találunk a gradualeban. Így a Szeplőtelen-fogantatás ünnepén Judith könyvéből, többször pedig (pl. Szűz Mária látogatásának az ünnepén, júl. 2-án) nem is a szentírásból, hanem máshonnan vett szöveget olvastat, illetve énekeltet az anyaszentegyház.

2. Alleluja.

Az Alleluja *zsidó szó*, mely annyit jelent, hogy «*dicséretetek az Istennek*». Használata az ószövetségi zsidóknál is elég gyakori volt. A zsoltárokból is sokszor előfordul, mint a diadalmas öröm kifejezése, így a 104., 105., 106., 134-ik zsoltárban. Különösen helyénvaló a használata

az ú. n. hallel-zsoltárokból (113—118.). A keresztények lefordítás nélkül vették át az Alleluját, amellyel szintén az Isten dicséretét s az Istent szerető lélek boldogságát akarták kifejezni. Szent János apostol a mennyország diadalmas Allelujá-ját így írja le: «És mint egy nagy sereg szózatát hallám, és mint sok vizek zúgását, és mint nagy mennydörgések hangját, amint így énekeltek: Alleluja!» (19. 6.) A régi keresztényeknél nagyon használatos volt nemcsak az istentiszteleteknél, hanem a munka végzése közben is. Kint a mezőn a nehéz földmunkánál, vagy a hajón a keresztény matrózok haján gyakran felcsendült az örömteli Alleluja, melyet a partok visszhangoztak (Respondentibus ripis, Sidon. Apollin. I. 2. ep. 10.). 429-ben a bretonok Alleluja-kiáltással mentek a harcba. (U. o.) Az V. században a vandalok betörték Afrikában egy templomba s nyíllal átlőtték a lector nyakát ép abban a pillanatban, mikor az ünnepi Alleluját énekelte (Cabrol. 63.).

Az Alleluja használata *keleten* a régi időkben is sokkal gyakoribb volt, mint nyugaton. A görögök ma is még a nagybőjtben és a gyászmisében is éneklék az Alleluját. A keresztény koptok Egyiptomban néha egy negyed-óráig is éneklék. Az Allelujának az evangélium előtt való éneklése római szokás. Eleinte csak húsvét ünnepén énekeltek, de már Nagy szent Gergely előtt az Alleluja éneklését az egész húsvéti időszakra kiterjesztették. Szent Gergely azután megengedte, hogy a húsvéti ünnepkörön kívül is énekeljék s a szirakuzai Jánoshoz írt levelében (Ep. IX. 11. P. L. LXXVIII. 955—958.) hangsúlyozta, hogy ez a szokás nem Konstantinápolyból eredt. Szerinte az Alleluját Damasus pápa idejében szent Jeromos († 419) hozta Jeruzsálemből Rómába, ahol azonban az Alleluja használatát már korlátozták, mert nem énekeltek a bőjti napokon és a gyászmisékben.

A liturgikus éneklésnél már a régi időkben is az Alle-

luja utolsó «a» betűjére hosszú dallamokat énekeltek, amelyeket «jubilus»-nak (jubilatio, cantilena) hívtak. Ez az ének a középkori írók szerint nagy jelentőségű s a legnagyobb érdeklődéssel tárgyalták a jubilus különböző misztikus magyarázatait. Minden valószínűség szerint annak a zsoltárversnek, mely a három Alleluja között található (l. a fenti példában: Ostende nobis stb.), tulajdonképpen csak az volt a célja, hogy a hosszú jubilus-éneklés alatt a papnak legyen valami elfoglaltsága. Ugyanaz az eset, mint amit az ú. n. «kitöltött Gloria»-nál láttunk (54. old.). Ezt az allelujás zsoltárverset (versus allelujaticus) egyes esetekben valamelyik más szentírási könyvből vett szöveg helyettesíti. Szent Lőrinc napján (aug. 10.) pedig nem is szentírási szöveget találunk. «Levita Laurentius bonum opus operatus est, qui per signum crucis caecos illuminavit», «Lőrinc levita jót cselekedett, mikor a kereszt jelével a vakokat látókká tette».

A húsvéti időszakban másféle Allelujá-t énekelünk, t. i. az ú. n. nagy Allelujá-t. Ez négy Allelujá-ból áll, mint pl. a fehérvasárnapi szöveg mutatja:

Alleluja. Alleluja.

V. Matth. 28. In die resurrectionis meae, dicit Dominus, praecedam vos in Galileam. Alleluja.

V. Joann. 20. Post dies octo, januis clausis, stetit Jesus in medio discipulorum suorum, et dixit: Pax vobis. Alleluja.

Alleluja, alleluja.

Mt. 28. Feltámadásom napján, úgymond az Úr, előttetek megyek Galileába. Alleluja.

V. Ján. 20. Nyolc nap mulva Jézus zárt ajtókon át tanítványai között megjelent és mondá: Békesség nektek. Alleluja.

A második, harmadik és negyedik Alleluja végén éneklük a jubilus-dallamot. A két szentírási szöveget már a régiek sem egyforma dallamra énekeltek, ami mutatja, hogy itt tulajdonképpen két összeolvasztott ének van, melyek közül az első a gradualé-nak felel meg.

Érdekes, hogy húsvét nyolcada alatt egészen péntekig bezárólag még nem mondjuk az ú. n. nagy-Alleluját, hanem csak a gradualé-t. Ennek az az oka, hogy a húsvét hetének szövegrészei nagyon régiek, már a szent Gergely pápa Liber Antiphonariusában szóról-szóra megtalálhatók s ezért az Egyház ezeket mint tiszteletreméltó örökséget őrzi és nem változtat rajta, bár bizonyos értelemben a szabálytól eltérnek.

3. Tractus.

A tractus elnevezés onnan származik, hogy ezeket a szövegeket az előénekesek *egyfolytában* (uno tractu) *énekelték*, nem úgy tehát, mint a graduale zsoltárverseit, amelyeket a nép az egyes válaszversek éneklésével megszakított. Ezért van az, hogy a tractus minden versora előtt egy «V» betűt (versiculus) találunk s sehol sincs «R» betű (responsorium). Már a VIII. században az első Ordo Romanus említi, hogy a tractus-t olyankor éneklék, amikor nincs Alleluja, vagyis adventben és nagybőjtben, továbbá a vigiliákon, kántorbőjti napokon és a gyászmisében. E szabály alól ma is csak a húsvét és a pünkösd sajátos vigiliái a kivételek, amelyeknél Alleluja is van és tractus is. A tractus meghatározatlan számú zsoltárversből áll. A nagybőjt hétfőin, szerdáin és péntekjein (a nagypénteket kivéve) egyforma a tractus. A tractus tartalmilag jobban alkalmazkodik a misében felolvasott szentírási szakaszhoz, mint a graduale. A nagybőjt első vasárnapján pl. az Úr megkísértetésének a történetét olvassuk a szentmise evangéliumában. A kísértő idézi a 90-ik zsoltár szavait: «angyalainak parancsolt felőled stb». Ennek megfelelően a tractus-ban a 90-ik zsoltárt olvassuk, még pedig egy-két verssor kivételével az egész zsoltárt. Ez egyedülálló példa a misekönyvben. A zsoltár liturgikus szövege nem vág teljesen egybe a szent Jeromos-féle Vulgata-szöveggel, ez a fordítás ugyanis régibb a Vulgatánál is. A tractus eredetére vonat-

kozólag Schuster kard. (I. 97.) tiltakozik azon feltevés ellen, mintha ez a szokás is keletről származnék, «mintha a latin szellem teljesen képtelen volna méltó módon felemelkedni Teremtőjéhez».

4. Sequentia.

A középkorban az Alleluja után még egy ének jött szokásba, t. i. a sequentia. Az V. Pius pápa által 1570-ben kiadott s máig is használt misekönyvben már *csak öt sequentia van*. A középkorban *többszer* ilyen éneket ismertek. A sequentia-éneklés szokása tulajdonképpen az Alleluja-ból keletkezett. Mint említettük, az Alleluja végső «a» betűjére hosszú dallamokat énekeltek, úgy mint manapság pl. az *Ite missa est* «e» betűjére. Ezeket a dallamokat azonban nehéz volt úgy megjegyezni, hogy szöveg nem volt hozzá. Ezért azután Notker Balbulus, szentgalleni apát († 912) olyan énekeket írt, amelyeknek minden egyes szótagja a dallam egy-egy hangjegyének felelt meg. Így a szöveg révén könnyebb volt a dallamot is emlékezetben tartani. Ezeket az énekeket, melyek lassankint nagyon elszaporodtak, azért nevezték sequentiá-knak, mert a graduale Alleluja-ját «követték». Nevezetesebb sequentia-írók voltak szent-viktori Ádám († 1192), szent-galleni Eckehart († 973), limburgi Gottschalk († 1098), Celano Tamás († 1250 körül). Később nemcsak latin, de a nép nyelvén készült sequentiák is készültek, sőt különböző nyelvűek is (Fortescue i. m. 364.), mint pl. :

Ein verbum bonum ac suave
Sand dir Gott, der heisset Ave stb.

Voltak sequentiá-k a borra és a sörre. Nass János Luther Mártonról írt sequentiá-t : «Invicti Martini laudes intonent Christiani». Ez a szokásos versírás lassanként annyira elfajult, hogy egyformán ártott a jóízülésnek és a vallásosságnak. A trienti zsinat atyái sokat foglalkoztak

ezzel a kérdéssel. A megállapodás az lett, hogy a *Victimae paschali*, a *Veni Sancte Spiritus*, a *Lauda Sion* és a *Dies irae sequentiá-k* kivételével a többi mind törölték a megreformált misekönyvből. Így azután a kezdeményezőnek, Notkernak is az összes himnuszai kiestek. Kétségtelen, hogy a megmaradtak az összesek között a leg szebbek és legtartalmasabbak. Az 1509-ben kiadott egri Ordinarius szerint a székesegyházban a fentiekén kívül még a következő sequentiák is használatosak voltak: *Dilectus Deo*, *Exultant*, *Gaudeat Ecclesia*, *Grates nunc*, *Salve porta*, *Verbum Dei Deo stb.* (Kandra. XIX.)

a) A husvéti gyönyörű sequentiát, a *Victimae paschali*-t, Wipo († 1048 körül), II. Konrád udvari papja írta. Valószínűleg a fenséges dallam is tőle származik. A második részben kedves párbeszédet találunk, amelynek révén ez a himnusz a középkorban szokásos vallásos drámákban is igen gyakran szerepelt. Az 1570-iki reform elhagyta a hatodik verssort, mely így hangzott: «*Credendum est magis soli, Mariae veraci, quam Iudaeorum turbae fallaci*».

b) A pünkösdi himnuszt, a *Veni Sancte Spiritus*-t Langton István canterbury érsek írta, amiről egy egykorú szerzetes írása tanuskodik (Fortescue i. m. 367.). Régente Róbert francia királynak, vagy III. Ince pápának is tulajdonították.

c) Amint a pünkösdi himnusz a Szentlélek Úristenről szóló tant adja elő segítségülhívás alakjában, úgy a legméltóságosabb Oltáriszentségről szóló tanítást az Úrnapi himnuszában, a *Lauda Sion*-ban találjuk meg. Ez a himnusz, valamint az egész úrnapi zsoltosza aquinói szent Tamás nagyszerű alkotása, mely «inkább égi visszhanghoz hasonlít, mint földi költészethez» (Faber). Ez a mélyértelmű sequentia, melyet szent Tamás IV. Orbán pápa felszólítására készített, ugyanazon szellem műve, mely a középkori dómokat alkotta (Baumgartner).

d) A máig megmaradt sequentiá-k között talán a legszebb a *Dies irae*. Ez az ének a legnagyobb valószínűség szerint Celano Tamás, ferences szerzetestől († 1250 körül) származik, aki szent Ferenc kortársa s első életrajzírója volt. Nem is sequentiá-nak készült, hiszen a gyászmisében nem lévén Alleluja, nem is volt szükség sequentiára. A szerző csak magánájtatosság céljából írta ezt az éneket, de már a XIII. századtól kezdve használták sequentiá-nak is. A két utolsó strófa későbbi hozzátoldás, mely nem is felel meg az előző strófák gondolatmenetének.

Ebben az énekben ugyanis az utolsó ítélet nagyszerű rajzát találjuk, az utolsó két strófa pedig a megholtakra tereli a figyelmet, akikről az előzőkben egyáltalán említés sem történt. A *Dies irae* páratlan művészettel megalkotott mestermű, melyről a híres irodalomtörténész, Baumgartner S. J. így ír: «Ez a monumentális költemény, mely még most is minden egyes ünnepélyes gyászmisében felharsan és a legnagyobb zeneszerzőket foglalkoztatta, egy Goethe-t képes volt megrázni; ennek az emléke a «Faust»-ban bejárta a modern, a kereszténységtől többé-kevésbé eltávolodott világot s még ma is figyelmezteti azt, hogy a középkor költői erejének nem kell félnie a későbbi idők költészetével való összehasonlítástól, sőt hogy ez utóbbi még nagy mértékben az előbbi örökségéből él» (*Weltliteratur*. IV. 3–4. 463 sk.).

e) Az ötödik sequentia az V. Pius pápa által kiadott misekönyvben még nem volt meg. A *Stabat Mater*-t XIII. Benedek 1727-ben vette fel a misekönyvbe. Szerzőjének Jacopone de Todi (Jacobus de Benedictis) nevű ferencrendi szerzetest († 1306) tartják. Újabban egyesek (Blume S. J.) kétségbevonják ezt és a *Stabat mater*-t szent Bonaventurának tulajdonítják (*Stimmen d. Zeit*. 1915. 592—598.). «A legünnepeltebb zeneszerzők versenyeztek, hogy ennek a felülmulhatatlan szövegnek méltó

zenei kifejezést adjanak. Az egyháztól távolállók ezrei épültek rajta. Walter Scott halálos ágyán vigasztalást talált benne. Semmiféle márvány Pieta nem képes az Istenanya részvételét a Világmegváltó keresztútjában megrázóbban megjeleníteni, mint ez a csodálatos ének» (Baumgartner i. m. 463.). Ez a himnusz sem sequentiának készült, csak később került a misekönyvbe. Jelenleg a Szűz Mária hét fájdalmának két ünnepén imádkozzuk. A régi sequentiák közül egynéhány a szentmisén kívül még ma is használatban van. Így a Salve Regina is régente sequentia volt, legalább is Durandus azt állítja (Rationale. IV. 22.).

A sequentia csak a római liturgiában szokásos. Sem a mozarab, sem az ambrozián liturgia nem ismer ilyesmit, annál kevésbé a keleti liturgiák. De azért minden liturgiában van valami ének a leckeolvasás után. Az Antiochiából származó liturgiák a lecke előtt néhány rövid verssort mondanak, a lecke után pedig az Alleluját. A nesztoriánusok a leckék között hosszú zsoltárokat énekelnek, míg a koptok a Trisagiont mondják. Milánóban két lecke van, az első után kis zsoltárt (Psalmellus-t) mondanak, a második után pedig az Alleluját.

A régi egyházban a katechumének, vagyis tanítás alatt álló s megkeresztelésre váró embereknek csak a szentmise elején volt szabad résztvenni. Egyes helyeken az evangélium, vagy a szentbeszéd után, Rómában valószínűleg már a leckeolvasás után elküldték őket. Ezért azután a keresztséget megelőző vizsgálatuknál ünnepélyes szertartással adták át nekik az evangéliumot («traditio Evangelii») annak a jeléül, hogy ezentúl már az evangélium éneklésénél is jelen lehetnek a templomban.

Evangélium.

Az evangélium olvasása, illetve az ünnepélyes misében az evangélium éneklése *egyik legjellegzetesebb s legmegkapóbb része a szentmise szertartásának*. Míg a leckében a próféták és az apostolok szólottak a hívekhez, addig az evangéliumban maga az Úr Jézus, az örök Igazság ad tanítást. Ennek megfelelően az Egyház hite a századok folyamán az evangélium olvasását oly páratlanul szép, az egyszerű nép által is könnyen megérthető szertartásokkal ruházta fel, hogy a jelenlevő hívek szinte a jeruzsálemi templomban, vagy a Genezáreth-tó partján tanító Jézust látják a fényes ruhába öltözött ünnepi diakonusban s a legnagyobb alázattal hallgatják az evangélium fenséges ígeit.

Már magát az *evangéliumos könyvet* is a keresztények mindenkor nagy tiszteletben tartották, mert benne látták Jézus szimbolumát. S méltán, mert hiszen az evangélium, vagyis Jézus szavai sokkal jobban élénk varázsolják az isteni Üdvözítőt, mint pl. egy kép vagy egy szobor. Épen azért már régi időben is szokás volt, hogy az evangéliumos könyvet értékes kötésbe foglalták, a kötetet festményekkel, arany vagy ezüst veretekkel, drágakövekkel, olykor még ereklyékkel is díszítették. Nagy ünnepeken az evangéliumos könyv egész nap az oltáron feküdt, vagy pedig szerzetesek körmenettel vitték körül s útközben folyton tömjénnel füstölték. Ha egy pápai követ vagy püspök a székesegyházba, vagy a kolostorba jött, a fogadásnál megcsókolásra nyújtották neki. Alexandriai szent Cirill beszéli, hogy a harmadik egyetemes zsinaton az evangéliumos könyvnek külön trónust készítettek (Migne. P. G. 49, 96.). Ezt a szokást a trienti és a vatikáni zsinat is követte (Vandeur, 115.). Eskütételnél az Egyház még ma is ezt a könyvet csókolgatja meg. Régente még az is

szokás volt, hogy a hívek az evangélium egyes szövegeinek a másolatát a nyakukba akasztották, vagy a mellükön hordozták. A görögök az evangéliummal együtt temették el papjaikat. Ez az egyetlen könyv, amelyet a liturgiában megcsókolnak, megfüstölnek, a kereszt jelével megjelölnek.

Ma a csendes misében a pap olvassa, az ünnepélyes misében pedig a szerpap éneklí az evangéliumot. Az első századokban az istentiszteleteken nem egyes kiragadott részleteket olvastak az evangéliumból, hanem folytatólagosan olvasták azt. S a felolvasást egy külön e célra kirendelt felolvasó (lector) végezte. Így pl. szent Ciprián egy bizonyos Aureliust kijelöl lector-nak, hogy «olvassa az evangéliumot, mely képi a vértanukat» (Ep. 33. P. L. 4., 328.). Később az evangélium iránti nagy tisztelet arra indította az Egyházat, hogy magasabb rangú egyházi személlyel olvastassa az Úr szavait. Sozomenus szerint Konstantinápolyban husvét ünnepén maga a püspök töltötte be ezt a szerepet, Alexandriában az archidiákonus, «más helyeken a szerpapok olvasták az evangéliumot, elég sok egyházban pedig maga a pap» (H. E. 7., 19. P. Gr. 67., 1477.). Az V. századtól kezdve mindjobban állandósul az a szokás, hogy a szerpap, vagyis a miséző pap után a legmagasabb rangú segédkező tölti be ezt a szerepet. Kivétel mindössze talán az az évszázadokon keresztül tartó szokás volt, hogy karácsony szent éjtszakáján maga a császár — karingben és stolá-val — énekelte az ünnepi evangéliumot, mely így kezdődik: «Történt pedig ama napokban, rendelet ment ki Augusztus császártól stb.» (Mabillon, M. I. 1, 256.) Hasonló kiváltság alapján énekelte Zsigmond király és császár a konstanci zsinaton (1414) XXIII. János pápa jelenlétében az evangéliumot (Vandeur, 116.).

Nézzük az ünnepélyes misében az evangélium éneklésének szertartását és figyeljük meg, mily szépen tud az

Egyház szertartásokkal reánevelni minket az evangélium nagyrabecsülésére.

Előre kell bocsátanunk, hogy a középkor előtt az ünnepélyes misében a pap nem olvasta el az evangélium szövegét, mint az manapság történik, hanem csak meghallgatta a szerpap által énekelt szöveget. Akkor még a misekönyv (sacramentarium) nem is tartalmazta az evangéliumi szövegeket, hanem csak a miseimákat, míg az evangéliumi szakaszokat a szerpap külön könyvből énekelte (liber epistolarius, evangeliarius). Csak a IX. század körül — a csendes mise szokásának behozatalával egyidőben — egyesítik a kétféle könyvet (missale plenarium) s ez időtől kezdve az evangélium éneklése előtt a pap elolvassa az evangéliumot.

Az evangélium-éneklés szertartása azzal kezdődik, hogy *a szerpap az evangéliumos könyvet az oltárra helyezi*. Nem azért teszi ezt, mintha hirtelenében nem tudná hová tenni, hanem ennek a ténykedésnek mély jelentősége van. Régente már a szentmise kezdetétől kezdve az oltáron volt az evangéliumos könyv (Ord. Rom. II. 5.). Az oltár t. i. már a régi Egyházban is Krisztust jelképezte. Az evangéliumos könyvnek az oltárra való helyezése tehát azt fejezte ki, hogy az evangéliumos ige az örök Ige, vagyis az élő Krisztus ajkáról folyik.

Ezután a pap tömjént tesz a füstölőbe, majd a diákonus az oltár lépcsőjén elmondja a következő imát:

Munda cor meum ac labia mea, omnipotens Deus, qui labia Isaiae Prophetae calculo mundasti ignito: ita me tua grata miseratione dignare mundare, ut sanctum Evangelium tuum digne valeam muntiare. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

Tisztítsd meg szívemet és ajkamat, mindenható Isten, ki Izaiás Próféta ajkát tüzes zsarátnokkal tisztított meg: úgy méltóztassál engem kegyes irgalmaddal megtisztítani, hogy szent Evangéliumodat méltóan hirdethessem. A mi Urunk Jézus Krisztus által. Amen.

Ez az ima már a XI. században ismeretes, bár még a XV. században is van olyan misekönyv, amelyből hiányzik. *A szerpap kéri az Úr áldását*, hogy méltóképpen hirdethesse a szent ígéket. Ő is remeg, mint Izaiás próféta a nagy feladat előtt. De amint az Úr angyala a mennyei oltárról hozott tüzes szénnel megtisztította Izaiás ajkait s erőt adott a prófétának a kemény igazságok bátor hirdetésére (Iz. 6, 5. sk.), úgy a szerpap is az Úrtól várja bűnös ajkának és szívének a megtisztítását. Ő is, mint a próféta az isteni üzenet hirdetéséhez küldetést vár s azért oda térdel a pap elé e szavakkal: Jube, domne, benedicere (méltóztassál, Uram, megáldani). A pap *megáldja a szerpapot*:

Dominus sit in corde tuo
et in labiis tuis: ut digne et
competenter annunties Evan-
gelium suum. Amen.

Az Úr legyen szívedben és
ajkadon, hogy méltóan és
megfelelően hirdethessed
Evangeliumát. Amen.

Ez az áldás már a VIII. században megvan (Ord. Rom. I. P. L. 78, 942.). Ugyanott olvassuk, hogy a szerpap az áldás után megcsókolja a püspök lábát. Ez a lábcsoók a pápai misében most is megtörténik s kifejezi a szerpap alázatosságát e kitüntető megbízatás teljesítése előtt s a miséző főpap lelki hatalmát, aki Krisztus nevében ad meghatalmazást az evangélium kihirdetésére. E hatalom átruházásának a kifejezésére a miséző ráteszi a kezét az evangéliumos könyvre, a szerpap pedig hálából a püspöki misében megcsókolja a püspök kezét. A régi egyházban a szerpap a templom közepén álló emelvényről, az ú. n. ambon-ról olvasta fel az evangéliumot. *Az ambon-hoz ünnepélyes körmenetben vonult a diákonus*. Előtte mentek a gyertyavivők (acolytusok) égő gyertyákkal, melyek az evangéliumban megnyilatkozó Krisztust, a világ világosságát jelképezték. Utánuk jöttek a füstölővel a thuriferek, majd az alszerpap és végül a szerpap az evangéliumos könyvvel. Durandus idejében keresztet is vittek

az evangélium olvasáshoz az ambon-ra, hogy a nép szemlélhesse a Keresztrefeszített alakját, mikor hallja tanítását (Ration. 4, 24, 16.). Egy VI. századbéli francia író, párizsi szent Germanus, a feltámadt Krisztus diadalmas mennyei bevonulásához hasonlítja ezt a körmenetet. Az ő idejében hét kandelábert vittek az akolitusok a körmenetben s a kórus a körmenet alatt Sanctus-t énekelt (Duchesne. Origines. 208.).

Mikor a szerep az utolsó előkészületet végzi nagy funkciójának megkezdése, vagyis Krisztus valóságos szavainak megismétlése előtt, Krisztus mintegy titokzatosan jelen van a diákonus szerepében s ezért a főpap levéteti fejről a püspöksüveget, ha egyszerű pap végzi a szentmisét, akkor az kifordul az oltártól a diákonus felé, *a nép pedig feláll.* Ez a felállás ősrégi szokás, már az apostoli konstitúciók (2, 57.) is említik. A középkorban a hívek letették a kezükből még a botot is, amelyre a szentmise alatt támaszkodni szoktak. Keleten a püspökök levetették a palliumot. A francia királyok és császárok letették koronáikat. A lengyel hercegek kivonták kardjukat annak a kifejezésére, hogy készek az evangéliumot, illetve a Krisztus tanítását valló híveket akár fegyverrel is megvédelmezni a támadások ellenében. Szintén régi szokás volt s nyugaton csak a VII. vagy VIII. században szűnt meg az, hogy a híveket az evangélium felolvasása előtt így figyelmeztették: «Álljatok csendben és hallgassatok figyelmesen!» («State cum silentio audientes attente». Fortescue, 373.). Ez a szokás még ma is megvan a bizánci liturgiában.

A szerep *«észak felé» fordulva* énekli az evangéliumot. A különböző égtájak felé való igazodás a liturgiában a keleti egyházban már az V. században, a nyugati egyházban pedig a VI. században keletkezik. (Batiffol. Leçons. 78.) Ekkor kezdik megkívánni, hogy a templom apsisa a keleti oldalon legyen, vagyis hogy a hívek, ha

az oltár felé néznek, kelet felé fordulva legyenek. A VIII. században a pap is, aki eddig a néppel szembefordulva misézett, a népnek hátat fordított, hogy a szentmise bemutatásánál arccal kelet felé legyen («stat versus ad orientem» Ord. Rom. I. 8. P. L. 78. 942.). A XI. században először a csendes misében jött szokásba az, hogy a pap az evangélium olvasásánál egy kissé a nép felé, vagyis a kelet felé fekvő oltártól kissé észak felé fordult. Ezt azután átvitték az ünnepélyes misébe, ahol a diakonus már nem egyenesen a nép felé, hanem kissé oldalt fordulva énekli az evangéliumot. Ez a szokás még ma is megvan úgy a csendes, mint az ünnepélyes misében. (Caerem. ep. : versus ipsam partem dexteram, quae pro Aquilone figuratur.) Ennek a szokásnak a középkorban misztikus magyarázatot is adtak. Az észak t. i. a sötétséget, a Sátán birodalmát jelenti s így a diakonus azért fordul észak felé, hogy az evangéliumi világosság a Sátán birodalmának sötétségét eloszlassa.

Erre a szerpap *ünnepélyesen üdvözli a jelenlevőket* Dominus vobiscum szavakkal. Az Úr valóban a hívek lelkében van s ott megkezdí tanítását. A szerpap ezt a mélyértelmű köszöntést a pap, vagy a püspök jelenlétében máskor nem használja, csak itt az evangélium hirdetésénél és még a nagyszombati Exsultet-nél. Ez is mutatja, mily nagy megbízatásban jár el, mikor az Egyház nevében az Úr ígét hirdeti. Azután mintegy a maga igazolására, hogy tényleg szentírási részletet olvas, tudomására hozza a híveknek, hogy *melyik evangelistának a könyvéből olvas* s hogy az elején kezd-e meg az evangéliumot, vagy pedig valahonnan folytatást vesz. (Initium, vagy Sequentia S. evangeli secundum N.) Ugyanekkor megjelöli a szent szöveg kezdetét *a kereszt jelével*, majd ugyancsak a kereszt jelével érinti homlokát, ajkait és mellét. E szokás nagyjából már a XI. században megvolt s jelentése kézenfekvő. A szöveg kereszttel való

megjelölése kifejezése annak, hogy ez a tanítás a «kereszt evangéliuma» (evangelium crucis. I. Kor. 1. 18.), míg a homlok, az ajkak és a mell megérintése, amit a diákonussal együtt a hívek is végeznek, azt fejezi ki, hogy az Úr tanítását törekszünk értelmünkkel felfogni, ajkainkkal megvallani és szívünkbe befogadni. A nép lelkes felkiáltása «Dicsőség neked, Uram!» («Gloria tibi, Domine») a gallikán ritusból eredő szokás, melyet már a VI. században megtalálunk. A mai gyakorlattól a régi szokás csak annyiban tér el, hogy régente e felkiáltás alatt a diákonus a néppel együtt az oltár felé meghajtotta magát. Ezután a szerpap *tömjénnel megfüstöli a könyvet*, hogy ezáltal is kifejezésre juttassa szívének mély hódolatát az Úr üdvösségre vezető, szentséges tanítása iránt. Erről a füstölésről cremoni Sicardus († 1215) tesz először említést. Egyes helyeken, így pl. Párisban is, régente harangoztak, vagy csengettek is az evangélium-éneklés alatt, hogy felhívják a fontos ténykedésre a nép figyelmét. Ha a felolvasandó szöveg nem valamely evangélium kezdő sorait adja (Initium), akkor a régi szokás szerint *az evangélium az időpont meghatározásával kezdődik*. Némelyik evangéliumban maga a szentírási szöveg ad ilyen utbaigazítást («Heródes király napjaiban», «Tiberius császár tizenötödik évében»), ha azonban ez hiányzik, akkor az evangélium «In illo tempore» («abban az időben») szavakkal kezdődik, amelyen azt a nagyjelentőségű időt értjük, mikor az Üdvözítő a földön járt és a megváltásunk nagy művét végrehajtotta.

Az evangélium elhangzása után ma «*Laus tibi, Christe*»-t («Dicséret neked, Krisztus!») mondunk. Régente inkább «*Deo gratias*» («Istennek hála!»), vagy még gyakrabban az Amen volt szokásban. Ezután az alszerpap odaviszi a könyvet a misézőhöz, aki megcsókolja a felolvasott evangéliumi szöveg kezdetét. Ez a legnagyobb tiszteletnek és szeretetnek a jele, mely Krisztusnak szól, aki ki-

nyilatkoztatta magát az evangéliumban. Nagyon kedves szokás volt régente, hogy *a néppel is megcsókoltatták az evangéliumot*. Az alszerpap a thuriferrel először a klérus tagjaihoz vitte oda a könyvet s csókoltatta meg velük a szent szöveget. Azután becsukta a könyvet s sorra odanyújtotta a híveknek, akik a szent könyvet kívülről tisztelettel megcsókolták. Ez a szokás III. Honorius pápa (1216—1227) idejében szűnt meg.

A könyvcsókolásnál a pap e szavakat mondja :

Per evangelica dicta de-
leantur nostra delicta.

Az evangélium szavai tö-
röljék el vétkeinket.

Ilyenféle imát már a XII. században mondtak, ennek az imának a szövege azonban csak a XVI. században keletkezett. Igen mély értelmű gondolatot fejez ki ez a szöveg, azt t. i., hogy az evangélium hallgatása még bűneink megbocsátását is eredményezi, amennyiben ugyanis minket bánatra s hibáink jóvátételére indít.

A keleti egyházban az evangélium-éneklés szertartása még változatosabb, mint a mi liturgiánkban. Náluk az ambon-hoz az evangéliumos könyvvél végzett körmenet az ú. n. «kis bemenetel» (μικρὰ εἰσοδος) a katechumenek liturgiájának legkiemelkedőbb szertartása. De a mi liturgiánk is e ponton oly fenséges és gazdag, figyelmünket, érdeklődésünket oly nagyszerűen irányítja az Úr igéjét tartalmazó evangéliumra, hogy e szertartások láttán mi is fellelkesülünk az Úr tanítása iránt s a lelkesedés rajongásával szinte kiáltani szeretnénk az Úr felé az evangéliumi asszonnyal : «Boldog e méh, mely téged hordozott» s hallani az Úr szavát : «sőt inkább boldogok, akik az Isten igéjét hallgatják és megőrzik azt» (Lk. 11. 27—28.).

Szentbeszéd.

A szentmise liturgiájának egyik legrégebbi alkatrésze az evangélium felolvasását követő szentírásmagyarázat és buzdítás (homília). Ez már az *apostolok idejében megvolt*, akik ezt a szokást valószínűleg a *zsidó liturgiából vették át*. Szent Lukács leírja, hogy az Úr a názárethi zsinagógában az istentisztelet alatt felolvasott egy részt a prófétákból «és összehajtván a könyvet, visszaad a szolgának és leüle. És a zsinagógában mindenkinek a szeme rajta függött. Ő pedig kezdé mondani: Ma teljesedett be ez az Írás füleitek hallatára» (Lk. 4. 20—21.). Az Úr tehát megmagyarázta a felolvasott szent szöveg értelmét, még pedig oly elragadó szavakkal, hogy a jelenlevők «csodálkoznak a kedves igéken, melyek az ő ajkáról elhangzottak» (Lk. 4. 22.). Szent Pál apostolról is olvassuk, hogy az eucharisztikus istentisztelet alkalmával hosszú beszédet mondott (Ap. csel. 20. 11.). Ugyancsak ezt a gyakorlatot látjuk szent Jusztin († 165 k.) idejében, aki így ír: «mikor a felolvasó a felolvasást befejezte, a főpap intelmeket és buzdításokat intézett hozzánk s kért bennünket, hogy kövessük ezeket a dicső példákat» (I. Apol. LXVII. 4.). Ez a szokás megmaradt a következő századokban is. A IV. és V. század nagy egyházatyái szebbnél-szebb homiliákat hagytak hátra, amelyekben gyakori vonatkozásokat találunk a közvetlenül előttük felolvasott evangéliumi szövegre. A középkorban is a lánglelkű egyházi írók (itt elsősorban szent Bernátra gondolunk) az evangélium szavaihoz fűzték tanításaikat. Az a gyakorlat tehát, amely manapság is él, hogy az istentiszteletek alkalmával tartott buzdító beszéd előtt az evangéliumot felolvassák, az apostolok idejére visszavezethető, ősrégi keresztény szokás.

A középkorban sok helyütt a Credo-t szorosan az evan-

géliumhoz tartozó imának tartották s ezért csak a Credo után tartották meg a beszédet. Sőt Durandus szerint Angolországban egyes helyeken még a felajánlást is elvégezték, csak azután következett a beszéd (Ration. IV. 26.). Az a szokás, hogy a szentbeszéd a mise előtt van, Luther idejéből származik, aki a Formula Missal c. munkájában kifejti, hogy «alkalmasabb», ha a mise előtt van a beszéd. Maguk a protestánsok különben ezt a szokást már a XVI—XVII. században elhagyták s visszatértek a mise közben való prédikációra (Thalhofer. II. 98.). A mise közben tartott szentbeszédnek ugyan a mai időkben a kath. liturgiában bizonyos nehézségei vannak, főleg énekes misében, mindazonáltal kétségtelen, hogy a mise közben mondott szentbeszéd jobban megfelel az egyházi liturgia szellemének, mint az, amelyet mise előtt, vagy mise után tartanak. Ugyanezt mondhatjuk arról az újabban mindinkább terjedő s igen dicséretes szokásról is, mely szerint a kismisést mondó pap vasárnap a mise közben magyarul is felolvassa az evangéliumot és 5 perces szentbeszédet fűz hozzá.

A szentbeszédet már a régi időkben is *közös imádság fejezte be*, amelyben a pap a hívekkel együtt az egész népért, a királyokért, fejedelmekért, az ország vezetőiért imádkozott. Ilyenféle ima még ma is van legtöbb egyházmegyében közvetlenül a szentbeszéd után. *Ennek az imának az eredete visszanyulik az apostoli korba.* Már szent Pál kívánja, hogy «tartassanak könyörgések, imádságok, esedezések és hálaadások minden emberért, a királyokért és minden fellebbvalóért» (I. Tim. 2. 1—2.). A II. századból szent Juszti († 165 k.) tanuskodik erről a szokásról úgy keleten, mint nyugaton (Apol. 1. 67.), nemkülönben a későbbi századokban Tertullian, szent Ciprián, szent Ágoston (Drews. Untersuch. 129.). Ugyanez bizonyítható az ú. n. apostoli konstitúciókból is (8. 10.), továbbá a középkorból származó különböző rendeletek-

ből, amelyek szerint a mise alatt, közvetlenül a szentbeszéd után imádkoztak «a különböző szükségletekért, a királyért, a püspökökért, az egyházak vezetőiért, a békéért stb.» (chartresi Ivo dekrétuma, v. ö. Thalhofer. II. 98.). Érdekes, hogy a római egyházban, ahol III. Felix pápa († 492) idejében még szokásban volt ez az ima, később azután azt elhagyták. Annál inkább divott ez a szokás az Alpesek vidékén. A mai imának a szövege nagyon csekély különbséggel már a XVI. század második felében szent Canisius Péter imakönyvében megtalálható. Duchesne véleménye szerint (i. m. 183.) ez a közös ima még megtalálható a nagypénteki szertartásban, amelynél a pap imádkozik az Egyházért, a békéért, az egyházi vezetőségért, a királyért, a pogányokért, zsidókért stb. Ezeknek az imáknak a szövegében nincs semmi vonatkozás a nagypénteki, vagy a húsvéti szertartásokra. Valószínű tehát, hogy ezek az imák az ú. n. «közös imá»-nak a maradványai. Valóban megfigyelésre méltó ennek a «közös imá»-nak páratlan ősisége. Kevés olyan rész van a szentmise liturgiájában, amely régiség dolgában vetekedni tudna vele.

A főpapi misében az előírás szerint (Caer. ep. I. 22. 4.) a szentbeszéd végeztével a szerpapnak el kell énekelnie az ú. n. «közgyónás»-t, a Confiteor-t s azután a püspök feloldozást és áldást ad. A középkorban a nyugati egyházban általános szokás volt az, hogy a szentbeszéd után közösen felkeltették a hívek a bánatot s a pap a szószékről feloldozást adott. Figyelmeztették azonban a jelenlevőket, hogy ez a feloldozás (Indulgentiam) csak a bocsánatos bűnöket törli el s nem a halálos bűnöket. Ez a szokás a IX. században kezdődött az Alpesek között, onnan terjedt el Németországban, Franciaországban, míg végre eljutott Rómába (Ord. Rom. XIV. 3. P. L. 78. 1162.).

Az ősegyházban a katechumeneknek és a nyilvános

bűnösöknek nem engedték meg, hogy a szentmise fő-részein jelen legyenek. Ezért a szentbeszéd után felszó-lították őket, hogy távozzanak. A szerpap hangos szó-val kiáltotta : «Menjetek el békében, catechumenek !» (Ite in pace, catechumeni !). Ez a szokás az V. vagy a VI. században szűnt meg.

Hiszekegy.

Alig hogy az evangélium szent szavai elhangzottak és a miséző az isteni szavakat megmagyarázta, felhangzik az ünnepélyes misében a pap éneke : Credo in unum Deum (Hiszek egy Istenben), a nép vagy a kórus pedig folytatja :

Patrem omnipotentem, fac-torem coeli et terrae, visibi-lium omnium et invisibilium. Et in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei unigenitum. Et ex Patre natum ante omnia saecula. Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero. Genitum, non factum, con-substantiallem Patri : per quem omnia facta sunt. Qui propter nos homines et prop-ter nostram salutem descen-dit de coelis. Et incarnatus est de Spiritu Sancto ex Ma-ria Virgine : Et homo factus est. Crucifixus etiam pro no-bis : sub Pontio Pilato pas-sus, et sepultus est. Et resur-rexit tertia die secundum Scripturas. Et ascendit in coelum : sedet ad dexteram

Mindenható Atyában, mennynek és földnek, min-den láthatónak és láthatat-lannak teremőjében. És az egy Úr Jézus Krisztusban, Isten egyszülött Fiában. Ki az Atyától öröktől fogva született. Isten az Istentől, világosság a világosságtól, igaz Isten az igaz Istentől. Ki született, nem alkotta-tott, egylényegű az Atyá-val : ki mindeneket alkotott. Ki értünk, emberekért és a mi üdvösségünkért leszállt a mennyből. És testet öltött a Szentlélek által Szűz Máriá-tól : és emberré lett. Pontius Pilátus alatt érettünk szen-vedett, keresztre feszítették és eltemették. És harmad-napra feltámadott az Írások szerint. És felment az égbe :

Patris. Et iterum venturus est cum gloria, judicare vivos et mortuos: cujus regni non erit finis. Et in Spiritum Sanctum, Dominum et vivificantem: qui ex Patre Filioque procedit. Qui cum Patre et Filio simul adoratur et conglorificatur: qui locutus est per Prophetas. Et unam sanctam catholicam et apostolicam Ecclesiam. Confiteor unum baptisma in remissionem peccatorum. Et exspecto resurrectionem mortuorum. Et vitam venturi saeculi. Amen.

ott ül az Atyának jobbján. És ismét eljön dicsőséggel, hogy megítélje az élőket és a holtakat: s országának nem lesz vége. Hiszek a Szentlélekben, Úrban és életet adóban: ki az Atyától s a Fiútól származik. Kit az Atyával és a Fiúval együtt imádunk és dicsőítünk: ki a Próféták által szólt. Hiszek egy, szent, egyetemes és apostoli Anyaszentegyházat. Vallok egy keresztséget a bűnök bocsánatára. És várom a holtak feltámadását. És az eljövendő örökéletet. Amen.

E szavakkal a pap és a hívek nyilvános, ünnepélyes vallomást tesznek az igaz hitről, vagyis azokról a hit-tételekről, amelyek a Credo-ban foglaltatnak.

A Credo *elég későn került bele a miseliturgiába*. Eredetileg ugyanis a hitvallások arra szolgáltak, hogy a megkeresztelendők *a keresztség szertartásának keretében* az igaz hit főbb igazságait megvallják. Így az első keresztény századokban a hitvallás semmiféle vonatkozásban sem volt az Eucharisziával, vagy a miseliturgiával. Meg kell itt még azt is említenünk, hogy a hitvallásokban nem voltak meg az összes keresztény igazságok, még csak a főbbek sem, hanem a keresztények főleg azokat a hit-tételeket vették fel a Credo-ba, amelyeket a korukbeli eretnekek kétségbevontak, támadtak. Ami egészen természetes is. Mert hiszen ha az Egyház a keresztelésnél, vagyis egy jelentkezőnek az Egyházba való felvételénél, meg akart bizonyosodni arról, hogy az illető a hit dolgában az igaz keresztényekkel tart-e, úgy főleg azokra az

igazságokra vonatkozóan kellett hitvallást követelnie, amelyek körül azokban az időkben harc folyt. Így érthető, hogy pl. az Eucharisztiairól szóló hittételek nincsenek benne a Credo-ban, amennyiben az ősegyházban kifejezetten senki sem vonta kétségbe, hogy Jézus jelen van az eucharisztikus kenyér és bor színe alatt. A régi egyházban többféle, különböző terjedelmű és szövegezésű hitvallás forgott közkézen. Nevezetesebbek a régiek közül az ú. n. apostoli, a niceai, a konstantinápolyi és a szent Athanáz-féle hitvallás. Az apostoli hitvallást a katekizmusban tanuljuk és a Miatyánk s az Üdvözlégy mellett imádkozni szoktuk. A szent Athanáz-féle hitvallás («Quicumque») a papi zsoltosmában, a vasárnapi Primában fordul elő. A szentmiseben a niceai-konstantinápolyi hitvallást használjuk. Ezt a hitvallást t. i. a niceai egyetemes zsinat (325.) készítette s a konstantinápolyi zsinat (381) kiegészítette.

Mikor és hogyan került bele ez a hitvallás a szentmise liturgiájába?

A hitvallást *először keleten a monofizita eretnekek vették fel* a szentmise szertartásai közé. Ezek az eretnekek ugyanis azért akartak feltűnő módon tiltakozni a chalcedoni zsinat (451) ellenük kimondott határozatai ellen, hogy a niceai hitvallást, melyet ők is elfogadtak, a szentmise alatt ünnepélyesen elmondták (Duchesne. 87.). A Credo a szentmisében Antiochiában először 471-ben, Konstantinápolyban 511-ben jelenik meg. Ennek ellen-súlyozására viszont az igazhitű keresztények a niceai-konstantinápolyi hitvallást szűrték be a szentmisébe. E szokást *keletről először Spanyolország vette át*, hol a III. toledói zsinaton (589) elrendelték, hogy az összes spanyol egyházakban «a nép hangosan énekelje» a konstantinápolyi hitvallást a Pater noster előtt. A spanyol (mozarab) liturgiában tényleg még ma is az Úrfelmutatás után a Pater noster előtt mondják a Credo-t. A spanyoloktól

a németek és a franciák is átvették ezt a szokást a VIII. és a IX. században, amint azt Strabo Walafrid († 845) bizonyítja. III. Leo pápa Nagy Károly császár kérésére megerősíti ezt a szertartást (810), bár még ezidőben Rómában a Credo nem tartozott a miseliturgiához (Thalhofer. II. 101.). Rómában 1014-ben vették fel a Credo-t a szentmisébe. Berno, reichenau-i apát ugyanis mint szemtanu beszéli (De quibusd. reb. 2. M. P. L. 142. 1060 sk.), hogy II. Henrik császár (1002—1024) koronázása alkalmával (1014. febr. 14.) Rómában volt s tanuja volt, amint a császár kifogásolta, hogy a koronázási misében nincs Credo, holott ez Németországban szokás. A rómaiak erre azt felelték, hogy a római egyházat semmiféle eretnekség sem mocskolta be, ennél fogva nincs szükség a Credo imádkozására. Mindazonáltal VIII. Benedek pápa (1012—1024) teljesítette a császár kérését s elrendelte, hogy azontúl az evangélium után Rómában is énekeljék a hitvallást. Ezt az elbeszélést manapság a tudósok kevés kivétellel általában hiteltérdemlőnek tartják (Thalhofer, Fortescue, Vandeur, Duchesne). Ez a szokás azután a XI. századtól kezdve állandó lett, bár eleinte a Credo-t csak vasárnapokon és főbb ünnepeken énekelték, ami annak a jele, hogy még nem tartották a szentmise fontos részének. A gyertyákat, amelyeket az evangélium-olvasásra meggyújtottak, a Credo éneklése előtt kioltották. A szertartás egyébként a középkorban olyan volt, mint manapság. A pap intonálta: «Credo in unum Deum», azután a nép (nem a kórus) énekelte a további szöveget, amelyet mindenki kívülről tudott. Megemlítesre érdemes, hogy Milánóban az ambrózián ritus szerint a Credo-t a felajánlás után, míg a keleti liturgiában általánosságban a felajánlaskor szokásos békecsók átadása alatt éneklük. A mozarab s a keleti liturgiákban mindennap van Credo, míg a római liturgiában csak vasárnapokon, az Ur, a bold. Szűz, az an-

gyalok, az apostolok, az evangelisták, az egyházdoktorok ünnepein s más főbb ünnepeken (l. bővebben Mihályfi. Nyilv. istentiszt. 472.).

A hitvallás elénekelésével *befejezést nyer a katechumenek miséje*, vagyis az előkészület a szentáldozatra. A felajánlással kezdődik a hívek miséje. A régi Egyházban a szentmise e két része jobban el volt választva egymástól főleg azért, hogy a hívők miséjének megkezdése előtt a katechumeneknek el kellett távozniuk. A bizánci liturgiában még ma is van minden praktikus jelentőség nélkül egy ima, mely a katechumenek régente szokásban volt búcsúztatásának a maradványa. A mi liturgiánkban ez a szokás nyomtalanul eltűnt, ma már a hívek egyáltalában nem veszik észre az átmenetet a katechumenek miséjéről a hívők miséjére, a kettő annyira egybeforrott.

Felajánlás.

Az ú. n. katechumenek miséje alatt az Egyház a hívek lelkét az imádságok, a zsoltáréneklés, a szent olvasmányok és a szentbeszéd által kellőképpen előkészítette a szentáldozat méltó megünneplésére. Az evangéliumi örök igazságok ereje, az énekek szép melódiája, a miséző szívhez szóló szavai megpuhították a jelenlevők szívét s forró vágyat keltettek a lelkekben az Úr után, aki a «hívek misé»-jében maga az áldozó és az áldozat.

Az ú. n. hívek miséje három részre oszlik. Az első az áldozati anyag előkészítése, vagyis a *felajánlás*, a második az áldozat létrehozása, vagyis az *átlényegülés* és a harmadik a részesedés az áldozatban, azaz a *szentáldozás*.

A pap a Credo után Dominus vobiscum-ot, majd Ore-mus-t («Könyörögjünk») mond. Ezt a felszólítást azonban tényleg nem követi könyörgés. Itt tehát valami hiányzik a miseszertartásból. A tudósok jórésze (pl. Duchesne,

Vandeur) azt tartják, hogy itt imádkozták a hívekért azt a «közös imát», amelyről fentebb (87. o.) szólottunk.

Az Oremus után a pap az oltár felé fordulva összetett kezekkel elmond egy rövid szöveget, amelyet Offertoriumnak szoktunk nevezni. Húsvét vasárnapján pl. ezt olvassa:

Terra tremuit, et quievit,	A föld megrémült s el-
dum resurgeret in iudicio	csendesedett, midőn felkelt
Deus, Alleluja.	ítélkezni az Isten, Alleluja.

Ez a rövid zsoltárszöveg manapság már egyáltalában nem sejteti azokat a változatos és évszázadokon keresztül oly nagy bensőséggel végzett szertartásokat, melyeket a régi misében e helyen találunk. Ezek a szertartások önmagukban véve oly lélekemelőek s azonfelül oly plasztikusan kifejezik az áldozatról vallott katolikus igazságokat, hogy kissé részletesebben kell róluk szólnunk.

Rége óta ugyanis *itt egy zsoltárt énekeltek* s a mai offertórium tulajdonképpen nem más, mint annak a zsoltárnak az antifónája. A zsoltáréneklés annak az időnek a kitöltésére szolgált, amelyben a hívek a szentmisére hozott ajándékaikat átadták. Karthágóban szent Ágoston idejében vezették be ezt a szokást, mely egyébként Rómában is megvolt. Nagy szent Gergely idejében pl. egy antifónát s néhány zsoltár-verssort énekeltek. Ezeknek az énekszövegeknek a melódiája sokkal változatosabb és gazdagabb volt, mint pl. az introitus-é és a graduale-é, hogy ezáltal is kifejezésre jusson az áldozat bemutatásának s ezáltal Krisztus eljövetelének a közelsége. Még a XII. században bizonyítékunk van arra, hogy Rómában felajánlaskor zsoltárokat énekeltek. Később, ahogy a hívek részéről az önkéntes adományok felajánlása mindig ritkább lett, ez a zsoltáréneklés is megszűnt. A XIII. században legtöbb helyütt már csak az antifónát énekeltek. Ma már csak a gyászmise offertóriumában találunk az antifóna mellett néhány zsoltár-verssort is.

Az áldozatos szellemnek igazán nagyszerű megnyilatkozása volt az őskeresztény egyházban az, hogy a *hívek maguk adták össze* a szentmise bemutatásához és a jelenlevők megáldoztatásához szükséges *kenyeret és bort*. Ezt a szolgáltatást nem csak kedves kötelességnek, hanem egyúttal kitüntetésnek s jognak is tekintették, amelyből a méltatlanokat kizárták. E felajánlásokról a régi római írások is gyakran megemlékeznek. A hívek ajándékainak átvétele a pápai misében járt különösen ünnepélyes szertartásokkal (Ord. Rom. I. 13, 14.). A pápa teljes kíséretével a templom hajójába vonult s az előkelő rómaiaktól sajátkezűleg vette át a felajánlott áldozati tárgyakat. A felajánlott bor összegyűjtésére nagy kelyhet használtak (scyphus). Ebből öntöttek azután egy kisebb kehelybe, mely a szentmise bemutatására szolgált (calix sanctus) és egy nagyobb kehelybe (calix ministerialis), amelyből a jelenlevőket megáldoztatták. Ami a nem konzekrált kenyérből és borból megmaradt, azt a szegényeknek osztották ki. Egyes helyeken ebből a megszentelt, de nem konzekrált kenyérből kisebb darabokat a távollevő keresztényeknek küldöttek el. Ez a megáldott kenyér (eulogia) volt a keresztény közösségnek a kifejezője. Franciaországban, Olaszországban és keleten még ma is szokás, hogy felajánlaskor kis kenyérdarabokat osztanak ki a hívek között, akik azt áldozáskor magukhoz veszik, így mintegy ezzel pótolják a valóságos szentáldozást s kifejezik az áldozatot bemutató pappal való közösségüket. A keresztények évszázadokon keresztül a legnagyobb örömmel ajánlották fel adományaikat a szentmise céljaira. Mikor Nagy szent Gergely pápa egy alkalommal misét mondott s egy asszonyt megáldoztatott, ez áldozás közben elmosolyodott, mert megismerte, hogy ugyanazzal a kenyérral áldoztatták meg, amelyet felajánlott (Vita S. Greg. P. L. 75. 52.).

A régi Egyházban valóságban kenyeret s bort ajánlot-

tak fel a hívek, a XII. századtól kezdve azonban már legtöbbször csak pénzfelajánlásról olvasunk. A későbbi századokban a pénzfelajánlások is mindig ritkábbak és ritkábbak lettek. A XV. és XVI. század zsinatain gyakran felhangzott a panasz, hogy a régi Egyház szép felajánlási szokása mindjobban feledésbe megy. A zsinatok (így pl. a konstanci 1567-ben) intették is a híveket, hogy legalább a 4 főünnepen járuljanak hozzá a szentáldozat bemutatásához. Luther tagadta a szentmise áldozati jellegét s azért erősen küzdött a felajánlások ellen s így szembehelyezkedett az ősegyház tanításával és gyakorlatával. A régi szokásnak bizonyos maradványa Milanóban az a szertartás, amely szerint még manapság is 10—10 aggastyán és éltes matróna régi nemzeti viseletben kenyeret (ostyát) és bort hoz az oltárhoz s azokat az asszonyok a szentély korlátjánál, a férfiak pedig a szentélyben átadják a miséző papnak. Ugyancsak a régi szokásra vezethető vissza az a szertartás is, mely szerint a papszentelésnél a felszenteltek felajánlaskor egy égő gyertyát adnak át a szentelő püspöknek. A püspökszentelésnél az újonnan felszentelt püspök két nagy égő gyertyát, két kenyeret és két hordócska bort ajánl fel a konzekráló püspöknek. Külföldön (pl. Tirolban) még ma is szokás az, hogy a hívek — különösen gyázmisék alkalmával — felajánlaskor körüljárják az oltárt («Opfergehen») s az oltár mellett elhelyezett perselybe dobják adományaikat. A nálunk szokásos *perselyezés* is ezeknek a régi ajándékozásoknak a maradványa. A szentmisét hallgató híveknek tehát tudniuk kell, hogy amikor a szentmise alatt körülhordozott perselybe pénztesznek, akkor tulajdonképpen a szentáldozat bemutatásához járulnak hozzá és nagyobb mértékben részesednek annak kegyelmeiből.

Már az első keresztény évezredben megvolt, de csak a XII. századtól bizonyítható az a szokás, hogy egyesek,

akik különösebb mértékben akartak részesülni a szentmise gyümölcseiben, a misézőnek nagyobb pénzösszeget adtak. Ezek az összegek tehát az adományozók szándéka szerint nemcsak a szentáldozat bemutatására, hanem a papság eltartására is szolgáltak. Ezeket az adományokat *stipendiumoknak* nevezték, mint ahogy általában a papság megélhetésére adott mindenféle adománynak ez volt a neve. E névhasználat a római császári hadseregből eredt, hol e szó azt az összeget jelentette, amelyet a tényleges szolgálatban álló katonák a rendes zsoldon felül megélhetésük biztosítására kaptak (Thalhofer. II. 123.).

Meg kell itt említenünk egy elég feltűnő eltérést a római liturgia és a többi keresztény liturgiák között. Az összes keleti liturgiákban ugyanis az áldozati tárgyak előkészítése, megszentelése és felajánlása *nem a katechumenek miséje után, hanem az előtt* történik. Mikor a pap a leckét, az evangéliumot olvassa, akkor már a felajánlás megtörtént. Ebből következik, hogy a görög misében nincs introitus, mert hiszen a pap a miseliturgia megkezdése előtt már a templomban van s ott elkészítette az áldozati tárgyakat (proszkomidia). Ezért a hívek miséje elején nincs felajánlás, hanem csak processzió, vagyis a mise előtt már felajánlott kenyérnek és bornak az oltárhoz való ünnepélyes elvitele. Bővebben nem térhetünk ki e szertartások ismertetésére. Azt azonban meg kell állapítanunk, hogy a római liturgia e pontban jobban követi az őskeresztény szokást, mely pl. a szent Jusztin által leírt liturgiában ismeretes. A keleti liturgiák mai sorrendje valószínűleg a IV—V. században keletkezett, amikor szent Vazul s Aranyszájú szent János mindent elkövettek a túlságosan hosszú nyult liturgia megrövidítésére. Valószínűleg ennek a törekvésnek volt a következménye az, hogy az áldozati tárgyak előkészítése és felajánlása egészen a mise elejére került s az ezen való részvétel a híveknek nem volt kötelező.

*A latin egyház kovásztalan, a keleti egyházak pedig az örmény és a maronita keresztényeket kivéve, kovászos kenyeret használnak a szentmiséhez. Ez az eltérő gyakorlat még manapság is sok vitára ad alkalmat. Mi itt természetesen helyszűke miatt, mélyebben e kérdésbe bele nem hatolhatunk. Mindössze csak arra szorítkozhatunk, hogy ennek a lényegében tudományos, történeti kérdésnek mai állásáról tájékoztatást nyujtsunk. A kérdés annak az eldöntésénél kezdődik, hogy Krisztus az utolsó vacsorán az Eucharisztia rendelkezésénél kovászos, vagy kovásztalan kenyeret használt-e? Ezt a kérdést egész tudományos bizonyossággal maradék nélkül megoldani nem lehet. Mindazonáltal a legnagyobb valószínűség mellett szól, hogy *Krisztus kovásztalan kenyeret használt* az utolsó vacsorán. Hiszen a három első evangélista kifejezetten mondja, hogy «a kovásztalan kenyerek első napján» történt az Oltáriszentség alapítása. Krisztus tanítványaival megünnevelte a húsvétot, rituális húsvéti vacsorát evett velük. A húsvéti vacsoránál pedig nemcsak, hogy nem volt szabad kovászos kenyeret enni, de ilyen kenyeret még a házban sem volt szabad tartani. Egészen más kérdés azonban, hogy az őskeresztény egyház milyen kenyeret használt a szentmiséhez. Itt viszont meg kell állapítanunk, hogy *úgy a keleti, mint a nyugati egyházban, sőt Rómában is inkább a kovászos kenyér mellett szólnak az adatok.* A régi írók ugyanis az eucharisztikus kenyérről úgy beszélnek, mint közönséges, vagyis kovászos kenyérről. A 693-iki toledói-zsinat egészen aprólékosan leírja, milyen legyen a szentmiséhez használandó kenyér és semmi említést sem tesz arról, hogy az kovásztalan legyen (XVI. c. 6. Hefele. K. G. III.² 351.). Említettük továbbá, hogy régente a hívek hozták a szent áldozáshoz a kenyeret. Ha ennek kovásztalannak kellett volna lennie, vagyis azt külön kellett volna készíteni, akkor ezt bizonyára feljegyezték volna az akkori*

írók. Az első, aki a nyugati egyházban a kovásztalan kenyér használatáról ír, szent Béda († 735). Ugyanezt bizonyítja a IX. századból Hraban Maurus († 856). A XI. században nyugaton már olyan általános a kovásztalan kenyér használata, hogy a Cerularius Mihállyal folytatott vitában a latinok már egészen elfelejtették a kovászos kenyér használatát és a kovásztalan kenyér használatának védelmezésében az apostoli hagyományra hivatkoztak. A mai gyakorlat szerint a nyugati egyház előírja halálos bűn terhe alatt, hogy a pap kovásztalan kenyeret használjon a szentmisében, bár a kovászos kenyér konzekrációját — még ha vétkes engedetlenségből latin pap által történik is — érvényesnek veszi. A szakadár görög egyház ellenben a kovásztalan kenyér konzekrációját egyenesen érvénytelennek tartja.

A kenyér, illetve az ostya mai kerek alakja a XII. századból származik. A borra vonatkozólag megjegyezhetjük, hogy régente a hívek a bort kis palackokban (amulae) hozták a templomba, ahol a bor összegyűjtésére szolgáló nagyobb edénybe (scyphus) beleöntötték. Fehér bort csak a XIV. századtól kezdve használnak, a vörös bor ugyanis jobban jelképezte az Úr Jézus véré.

Az Oltáriszentség iránti tisztelet sugallta a középkorban azokat a zsinati határozatokat, amelyek szerint *az ostyát a papoknak kellett készíteniök*. A XI. században a hirschau kolostor szabályai szerint (Thalhofer. I. 112.) a nagy gonddal kiválasztott búzaszemeket albába öltözött szerzetesnek kellett megőrölnie, a lisztet gondosan kitisztított szitán megszitálnia. Az ostyasütéshez négy szerzetes kellett, akik közül háromnak papnak, vagy diákonusnak kellett lennie. Az éjjeli nocturnus elvégzése után fogtak munkához, szintén albába s humeraléba öltözve. Ostyasütés közben legszigorúbb szentcsendet kellett tartaniok. Más kolostorokban ostyakészítés közben zsoltárokat énekeltek. Mihályfi említi (Nyilv. isten-

tiszt. 410.), hogy egy északamerikai apácakolostornak van e célra külön búzaföldje és szőlője, az apácák szántják a földet, vetik, aratják, cséplik, őrlik a búzát, amelyből a szentostya készül. Az oltár használatára szükséges bort is ők szüretelik és sajtolják.

* * *

A felajánlásnak azok az imádságai, amelyeket a mai miseliturgiában találunk, általában nem régi keletűek. Mindazonáltal az áldozati tárgyak megszentelése s felajánlása már a legrégibb időkben szokásban volt. Krisztus urunk is, midőn kezébe vette az utolsó vacsorán a kenyeret, előbb megáldotta (Mt. 26. 26.) s csak azután változtatta át szent Testévé. Ezt a megszentelést és felajánlást a római egyház egészen a középkorig, az ú. n. secretá-val végezte el. Ez volt az egyetlen felajánlási imádság, amelyet a pap közvetlenül a praefatio előtt mondott s amely még a kánonhoz tartozott. A ma szokásos felajánlási imádságok *csak a középkorban jöttek szokásba* s ezeket az imákat akkor *«kisebb kánon»*-nak (canon minor) nevezték. Minthogy ez tehát a secretá-nak, vagyis a «csöndes imádság»-nak a kibővítése, azért a pap ezt is halkan imádkozza.

A pap kezébe veszi az aranyos paténát, feltekint az oltár keresztféjére, majd szeme a szentostyán nyugszik meg, mely a szem magasságában tartott paténán fekszik s a mennyei Atyához a következő imádságot mondja :

Suscipe, sancte Pater, omnipotens aeterna Deus, hanc immaculatam hostiam, quam ego indignus famulus tuus offero tibi Deo meo vivo et vero, pro innumerabilibus peccatis, et offensionibus, et negligentibus meis, et pro om-

Fogadd el, szentséges Atyánk, mindenható örök Isten, ezt a szeplőtelen ostyát, melyet én, méltatlan szolgád, neked, élő és igaz Istennek följánlok, megszámlálhatatlan bűneimért, megbántásaimért és hanyag-

nibus circumstantibus, sed et pro omnibus fidelibus christianis vivis atque defunctis: ut mihi et illis proficiat ad salutem in vitam aeternam. Amen.

ságaimért. Fölajánlom az itt jelenlevőkért, úgyszintén minden keresztény hívőért, élőkért és holtakért: hogy nekem és nekik üdvösségükre legyen az örök életben. Amen.

Ez az ima már egy IX. századbéli imakönyvben (Charles-le-Chauve Liber precationum című könyvében) előfordul. Hogy nem római eredetű, azt abból is következtethetjük, hogy a pap egyes számban, mintegy csak a maga nevében imádkozza. Az a kijelentés, hogy ez a «szepültelen ostya... üdvösségünkre legyen az örök életben», természetesen előlegezi ennek az ostyának Jézus szent Testévé való konzekrálását, mert csak mint eucharisztikus kenyér szerez nekünk örök boldogságot. A liturgiában ilyen «drámai áthelyezések» («déplacement dramatique», Fortescue. 403.) gyakran előfordulnak. A pap ennek az imának az elvégzése után a patenával keresztet rajzol a levegőben s mintegy erre a keresztre helyezi az áldozati bárányt, a Krisztus Testévé átváltottatandó ostyát.

Ezután a leckeoldalon bort tölt a kehelybe. Majd megáldja a vizet és a vizes ámpolnából néhány cseppet beleönt a kehelybe, miközben a következő imádságot mondja:

Deus, qui humanae substantiae dignitatem mirabiliter condidisti, et mirabiliter reformasti: da nobis per hujus aquae et vini mysterium, ejus divinitatis esse consortes, qui humanitatis nostrae fieri dignatus est particeps, Jesus Christus, Filius tuus, Dominus noster:

Isten, ki az emberi természet méltóságát csodálatosan alkottad és még csodálatosabban helyreállítottad: add, hogy e víz és bor titka által, annak istenségében részesülhessünk, ki emberségünknek részesévé lenni méltóztatott: Jézus Krisztus a te Fiad, a mi Urunk. Ki

Qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti Deus : per omnia saecula saeculo- rum. Amen.	veled él és uralkodik a Szent- lélekkel együtt, Isten, mind- örökkön örökké. Amen.
--	--

A víznek a borhoz való vegyítése egészen az őskereszténységbe visszanyúló szokás. Egész bizonyossággal feltehető, hogy az Úr az utolsó vacsorán a zsidók rituális szokását követve, a borba egy kevés vizet vegyített, bár a Szentírás erről semmiféle említést sem tesz. Az első keresztény századok írói (szent Jusztin, szent Irenaeus, szent Ciprián), továbbá már a karthágói (397) és trullo-i (698) zsinatok is bizonyosságot tesznek erről a szokásról. Valószínű tehát, hogy ez a szokás még a zsidó liturgiának a maradványa. Később azután ennek a vegyítésnek különböző magyarázatokat adtak. Így egynéhány nyugati liturgia, mint pl. a milánóiak, vagy a karthauziak liturgiája, a víznek a kehelybe való beöntésénél és megáldásánál e szavakat mondatja a pappal: «Jézus Krisztus oldalából vér és víz folyt ki; az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében». Ez a szertartás is mély gondolatot fejez ki. De mi a bor és víz összevegyítésének legjobb indokolását s magyarázatát mégis abban a fent közölt imádságban látjuk, melyet a római egyház mondat a pappal e szertartás végzése közben. E szerint a bor az isteni természetet, a víz pedig az emberi természetet jelenti, a kettőnek az egyesítése tehát jelképezi az Isten megtestesülésének a titkát. Ez az imádság nagyon régi, már a legrégebb Sacramentarium-okban is megtalálható, még pedig mint karácsonyi miseimádság. A «per hujus aquae et vini mysterium» szavakat csak a középkor adta hozzá akkor, mikor ebből a karácsonyi collectá-ból mindennapi felajánlási ima lett. A középkorban a pap keresztalakban öntötte be a vizet a kehelybe. A XIV. századtól kezdve az ünnepélyes misében a víznek a kehelybe való öntése az alszerpap szerepe, a pap pedig a kereszt-

alakban való öntést pótlendő, áldást ad szintén keresztalakban a vízre. A borra nem ad áldást, mert az az isteni természetet jelképezi s így az áldásnak nem lehetne értelmet adni.

Az így elkészített kelyhet a pap felemeli s tekintetét az oltárkeresztre szegezve mondja :

Offerimus tibi, Domine,
calicem salutaris, tuam de-
precantes clementiam : ut in
conspectu divinae majesta-
tis tuae, pro nostra et totius
mundi salute, cum odore
suavitatis ascendat. Amen.

Fölajánljuk neked, Urunk,
az üdvösség kelyhét és kér-
jük kegyelmedet : hogy
isteni fölséged színe elébe,
a mi üdvösségünkért és az
egész világ üdvösségéért kel-
lemes illatként fölszálljon.
Amen.

Ez az ima a «Suscipe Sancte Pater» imának a párja s a XI. századból származik. A szerpap is együtt mondja a pappal, miközben ő is tartja a kelyhet. Régente ugyanis *a kehely igen nagy és nehéz volt.* Egyik-másik 30—50 fontot is nyomott. (Vandeur. 148.) Nagynak is kellett lennie, mert hiszen a szent vérből nemcsak a pap, de a klérus és a nép is áldozott. A szerpap kötelessége volt a híveknek a szent vérrel való megáldoztatása (S. Laurentius diac. : «cui commisisti Dominici Sanguinis dispensationem», Brev.) s ezért része volt a felajánlásban is. Innen van, hogy a pap ezt az imát többes számban imádkozza («Offerimus . . .»), vagyis a szerpappal együtt ajánlja fel a kelyhet. Ezalatt az alszerpap a válláról lelógó velum két végével betakarja a paténát s azt maga előtt magasra emelve, az oltár közepén állva, tartja egész a Pater noster-ig. Ez a szép szertartás régi eredetű. Mikor ugyanis már nem a paténán, hanem a corporalén pihentették az áldozati tárgyakat, akkor a paténa feleslegessé vált az oltárnál, viszont az alszerpappnak nincs a kánon alatt szerepe, így reá bízta a paténa tartását. Magasra kell emelnie a paténát, hogy jelezze a szent-

áldozás idejének a közeledtét (in signum instantis communionis), amint azt egy párizsi misekönyv megjegyzi.

Ezután a pap meghajol, összetett kezeit az oltárra helyezi s alázattal kéri imájának a meghallgatását :

In spiritu humilitatis et in animo contrito suscipiamur a te, Domine : et sic fiat sacrificium nostrum in conspectu tuo hodie, ut placeat tibi, Domine Deus.

Alázatos lélekkel és törődött szívvel fogadj el minket, Urunk, és áldozatunk úgy szálljon színed elé a mai napon, hogy tessed neked, Úristen.

Ez szintén a XI. századból származó imádság. A tüzes kemencében szenvedő, de istenbizalmában meg nem rendülő Dániel próféta (3. 39—40.) lelkével esedezik a pap az áldozat kegyes elfogadásáért. Majd kiterjeszti s felemeli kezeit e szavakkal :

Veni, sanctificator, omnipotens, aeterne Deus : et benedic hoc sacrificium, tuo sancto nomini praeparatum.

Jöjj, megszentelő, mindenható, örök Isten és áldd meg ezen áldozatajándékot, melyet szent nevednek készítettünk.

Ez az ima a gallikán liturgiából ered s nagyon régi. Sőt régente nagyobb jelentősége is volt, mert pl. a Stowemisekönyv szerint (Írország, VII—VIII. sz.) háromszor kellett énekelni. A mozarab liturgiában e helyen a pap kifejezetten a Szentlélek Úristent hívja segítségül az áldozat bemutatására. Gihl (i. m. 473.) ebben az imában a nyugati egyház epikléziséét látja, véleményét azonban nem tudja elfogadhatóvá tenni.

A második oltárfüstölés és a kézmosás.

A felajánlási imák elvégzése után az ünnepélyes misében a pap tömjénnel megfüstöli a felajánlott tárgyakat és az oltárt. Ez az oltárfüstölés is az *újabb keletű* szertar-

tások közül való. A régi római szertartáskönyvek csak két tömjénezést írnak elő: a katechumenek miséje előtt az oltárt és evangéliumolvasáskor pedig az evangéliumos könyvet kellett megfüstölni. A VIII. században készült I. római Ordo még semmit sem említ a felajánláskor végzendő oltárfüstölésről. A Micrologus, amelynek a keletkezése a XI. századra tehető, a második oltárfüstölés keletkezéséről így ír: «A római Ordo előírja, hogy füstölőt vigyenek az evangéliumos könyv előtt, valahányszor az oltárhoz, vagy az ambon-ra viszik, de nem engedi meg, hogy a felajánlott tárgyakat az oltáron megincenzálják... jöllehet ezt manapság nagyon sokan megteszik, sőt mondhatnánk, majdnem mindenki» (Micr. 9. P. L. 151. 983.). Ez a szöveg mutatja, hogy a XI. században Rómában még nincs megengedve felajánláskor az oltárfüstölés, de a gyakorlatban mégis csak megtörténik. Nemsokára a római liturgiába is beleolvad ez a szertartás, melyet legelőször a gallikán liturgia hozott szokásba. Tényleg a második Ordo Romanus szerint, amelyen a gallikán liturgia hatása már erősen meglátszik, «a felajánlás után a füstölőt az oltárra kell tenni» (II. 9. P. L. 78. 972.). És ha már az áldozati tárgyakat megfüstölték, könnyen szokásba jött az oltár újabb megfüstölése is. Ami egészen természetes is. Ahogy a katechumenek miséje is oltárfüstöléssel kezdődött, úgy nagyon helyénvalónak látszott az oltár megfüstölése a hívők miséje előtt is. Később még egy lépéssel tovább mentek és megfüstölték a misézőt, a segédkezőket, sőt a népet is.

Ennek a füstölésnek a szertartása a mai liturgiában sokkal ünnepélyesebb, mint a többi füstöléseké és már a XIV. században (a XIV. Ordo Romanus-ban, P. L. 78. 1164.) majdnem ugyanabban az alakban megvolt, ahogy azt most végezzük. A pap, miután tömjént tett a füstölőbe, megáldja azt a következő szavakkal:

Per intercessionem beati Michaelis Archangeli, stantis a dextris altaris incensi, et omnium electorum suorum, incensum istud dignetur Dominus benedicere, et in odorem suavitatis accipere. Per Christum, Dominum nostrum. Amen.

Szent Mihály arkangyal könyörgésére, aki az áldozati oltár jobbán áll és minden kiválasztottak könyörgésére áldja meg az Úr e tömjént, hogy édes illatával tetszésre találjon. A mi Urunk Jézus Krisztus által. Amen.

Ez az ima évszázadok óta sok vitára adott alkalmat. Meg kell jegyeznünk, hogy a szöveget egy a VIII. századra visszavezethető Ordo-ból vette az Egyház (Flaccus Illyricus, v. ö. Fortescue. 214.). Névszerint megemlítiük benne *szent Mihály arkangyalt*, «aki az áldozati oltár jobbán áll.» Viszont *szent Lukács* *szent Gábor arkangyal*-ról használja ugyanezeket a szavakat: «stantis a dextris altaris incensi» (Lk. I., II.). Igaz, hogy a Látomások könyve szerint (8. 3.) *szent János* látott az égben az oltár mellett egy angyalt, aki arany füstölőt tartott a kezében és ennek az angyalnak a nevét nem említi. Lehet, hogy ez az ima a Látomások könyvében említett angyal közbenjárását kéri s ez az angyal, minthogy a Szentírásban névtelen, lehet *szent Mihály* is. Minthogy azonban az üdvösség történetében inkább *szent Gábor arkangyal* szerepel s az említett Lukács-szöveg szóról-szóra meg egyezik ennek az imának megfelelő kifejezéseivel, azért sokan arra gondolnak, hogy ebben az imában a név tévedésből fel van cserélve. Hogy ki követte el ezt a tévedést, azt természetesen ma már nem tudjuk megállapítani. Bossuet a felügyelete alatt kiadott misekönyvbe a *szent Gábor arkangyal* nevét helyettesítette be, viszont egy párizsi misekönyv a nehézség elkerülése végett e kifejezést így közli: «a te *szent arkangyalod* közbenjárására...» (Vandeur 155.). A szertartások Kongregációjától kérték is, hogy a két nevet fel lehes-

sen cserélni, de eredménytelenül (S. R. C. 1705 szept. 25.). Ennek a kérdésnek különben csak történeti jelentősége van, mert hiszen imádságaink meghallgatásánál ép úgy számíthatunk szent Gábor arkangyal, mint szent Mihály arkangyal közbenjárására.

A tömjénfüst a mi imádságainkat jelképezi. Ahogy a tömjénfüst felfelé száll és kellemes illatot terjeszt, úgy szeretnénk, ha a mi imádságunk is felemelkednék az égbe, az Atya trónusához s az ő tetszésével találkozni. Ezért a pap az eddig csak imádságos szóval felajánlott áldozati tárgyakat most körülömjénezi, hogy ezáltal még kedvesebbé tegye azokat a mindenható Isten előtt. Háromszor kereszthalakban felülről megfüstöli a kenyeret és a bort, azután háromszor körülviszi a füstölőt a kehely körül, miközben ezeket a szavakat mondja :

Incensum istud a te benedictum ascendat ad te Domine: et descendat super nos misericordia tua.

Ezen tömjénillat, melyet megáldasz, szálljon föl hozzád, ó Urunk: mireánk pedig szálljon le a te irgalmasságod.

Azután háromszor megfüstöli az oltárkeresztet, majd az oltárt s közben hangosan imádkozza a 140-ik zsoltár eme szavait :

Dirigatur, Domine, oratio mea, sicut incensum, in conspectu tuo: elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum. Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium circumstantiae labiis meis: Ut non declinet cor meum in verba malitiae, ad excusandas excusationes in peccatis.

Legyen előtted imádságom mint jóillatú áldozat, — Fölemelt kezem esti áldozatként jószívvel elfogadd! Állíts, Uram, őrséget szám előtt — És ajkaimnak ajtajába őrt. Ne engedd szívem vásottságra térni, — Gonoszokkal gonoszra vete-medni. (Sík S.)

Végül átadja a szerpapnak a füstölőt e szavakkal :

Accendat in nobis Domi- Gyujtsa föl bennünk az Úr
nus ignem sui amoris, et szerelmének tüzet és az örök
flammam aeternae caritatis. szeretet lángját. Amen.
Amen.

Ezután a szerpap megfüstöli elsősorban a miséző papot, aki az örök Főpap, Jézus Krisztus helyettese az oltárnál. Ez a gondolat magyarázza meg azt, hogy régente Párizsban a szerpap térdenállva incenzálta meg a papot. Ezután az asszisztálók és a nép megincenzálása következik. A tömjén illatos füstje betölti az Isten házát, ünnepélyes hangulat ömlik el a lelkeken, minden arra mutat, hogy a nagy esemény, Krisztus áldozatának a megújítása immár közel van. Még az utolsó előkészületek vannak hátra.

Először is a *kézmosás*. Volt idő, mikor a felajánlás előtt s a felajánlás után is volt kézmosás, ahogy még most is történik a püspöki misében. A felajánlás előtti kézmosás azért volt szükséges, mert abban az időben a pap vagy a püspök a katechumenek miséjének a végén a távozni készülő katechumenek s a nyilvános vezeklők fejére feltette a kezét s ezáltal a keze bepiszkolódhatott. Ez a felajánlás előtti kézmosás az egész középkoron keresztül általános szokás volt.

A felajánlás utáni kézmosás szintén szükségszerű volt, mert a pap a hívek által felajánlott áldozati ajándékok átvételénél, vagy a füstölő kezelésénél könnyen bepiszkolhatta a kezét. Hogy tehát az Úr szent Testét érintesse, kezét meg kellett mosnia. Ez a szertartás egyébként emlékeztette a papot arra is, hogy nemcsak a kezének kell tisztának, szeplőtelennek lennie, hanem még inkább a szívének.

Az őskereszténységben nemcsak a pap, de a *hívek is megmosták a kezüket* a szentmise előtt. Erre a célra a templom bejáratánál kút, vagy forrás szolgált. Egyes

kolostortemplomok előcsarnokában még ma is látni forrást, amelyet a szerzetesek a szent szertartások előtti kézmosásra használnak. Ennek a maradványa az a szokás, hogy a hívek a templom bejáratánál szenteltvízzel meghintik magukat.

Manapság a pap már nem az egész kezét, hanem csak a 4. ú. n. konzekrációs vagy kanonikus ujját mossa meg. Ez az ujjmosás az ambrozián misében közvetlenül a konzekráció előtt (tehát a *Pridie quam pateretur* előtt) történik. Nyilvánvalóan emlékezteti tehát a papot az Úr szent Testének nagy méltóságára, mely tiszta kezet és ártatlan szívet követel. Kézmosás közben a XI. századtól kezdve a 25. zsoltárnak utolsó verssorait (6—12.) imádkozza a pap:

Lavabo inter innocentes
manus meas: et circumdabo
altare tuum, Domine.

Ut audiam vocem laudis
et enarrem universa mirabilia
tua.

Domine, dilexi decorem
domus tuae et locum habitationis
gloriae tuae.

Ne perdas cum impiis,
Deus, animam meam, et cum
viris sanguinum vitam meam:

In quorum manibus iniquitates
sunt: dextera
eorum repleta est muneribus.

Ego autem in innocentia
mea ingressus sum: redime
me et miserere mei.

Pes meus stetit in directo:
in ecclesiis benedicam te,
Domine.

Gloria Patri et Filio et
Spiritui Sancto.

Ártatlanságban mosom a
kezem, S oltárodát, Uram,
körülveszem.

Hogy hallhassam a hála
szózatát — És elbeszéljem
minden te-csodád.

Szeretem, Uram, házad sátorát,
És Főlséged trónjának
hajlokát.

A bűnösökkel lelkem ne
veszejtsd el, — Életemet a
véres emberekkel,

Kiknek gonosztól tapad
a keze, Ragadománnyal
jobbkezük tele.

Én pedig utam ártatlanul
járom, Irgalmazz nekem,
légy szabadulásom.

Egyenes úton állok rendületlen.
Áldalak Uram, gyülekezetedben. (Sík S.)

Dicsőség az Atyának és
Fiúnak és Szentléleknek.

Sicut erat in principio, et
nunc, et semper: et in sae-
cula saeculorum. Amen.

Miképen kezdetben vala,
most és mindig és mind-
örökké. Amen.

E zsoltár valószínűleg csak az első szavak miatt («Lavabo inter innocentes manus meas») lett a kézmosás szertartásának kísérő szövege. A további verssorokat csak azért imádkoztatja az Egyház, hogy a papot a kézmosás ideje alatt jámbor gondolatokkal foglalkoztassa. Mindazonáltal ez a zsoltár, mint az ártatlan ember segélykiáltása az ellenségtől való szorongattatás idején, nagyon jól beleilleszkedik a legfőbb áldozati ténykedésre való előkészületbe. A pap is tiszta lélekkel «ártatlanságban» áll az oltárnál, hogy hallhassa a kórus «hálászózatát» s maga is a Glória-ban, a Credó-ban s a praefatió-ban «elbeszélje az Úr csodáit». Bármennyire is szereti «az Úr fenséges házát», mégis fél a bűntől s kéri az Urat, hogy «a bűnösökkel lelkét ne veszítse el». «Ártatlan lélekkel jött» az Úr házába s amint «egyenes úton» járt mindig, úgy «áldani akarja az Urat a gyülekezetben». A zsoltár végén a pap lelkes örömének kifejezésére Gloria Patri-t mond, mely azonban a gyászmisében elmarad.

Ezután a pap az oltár közepére megy, összetett kezeit az oltárra helyezi s kissé meghajolva, így imádkozik:

Suscipe, sancta Trinitas,
hanc oblationem, quam tibi
offerimus ob memoriam pas-
sionis, resurrectionis et ascen-
sionis Jesu Christi, Do-
mini nostri: et in honorem
beatae Mariae semper Virgi-
nis, et beati Joannis Bap-
tistae, et sanctorum Aposto-
lorum Petri et Pauli, et isto-
rum et omnium Sanctorum:
ut illis proficiat ad honorem,
nobis autem ad salutem: et

Fogadd el, Szenthárom-
ság, ezt a felajánlott áldo-
zatot, melyet neked bemu-
tatunk a mi Urunk, Jézus
Krisztus szenvedésének, fel-
támadásának és mennybe-
menetelének emlékére: a
boldogságos és mindenkor
Szűz Máriának, keresztlő
szent Jánosnak, szent Péter
és Pál Apostolaidnak és azok-
nak a Szenteknek, akiknek
ereklyéi itt vannak, és min-

illi pro nobis intercedere dignentur in caelis, quorum memoriam agimus in terris. Per eundem Christum, Dominum nostrum. Amen.

den szenteidnek tiszteletére ; hogy nekik tiszteletükre, nekünk pedig üdvösségünkre legyen és hogy ők érettünk közbenjárjanak a mennyben, akiknek emlékét ünnepeljük a földön. Ugyanazon a mi Urunk, Krisztus által. Amen.

Ez mintegy összefoglalása a felajánlási imádságoknak. Kifejezi, hogy kinek mutatják be az áldozatot, milyen fenséges annak a lényege, milyen részt vesz benne az ég s milyen segítséget remél tőle az Egyház. Ez az ima a középkor elején magánimádság volt. Egyes helyeken akkor imádkozták, mikor a pap átvette a hívektől a felajánlott áldozati anyagot. A XI. században még csak «vallásos szokásból, de nem előírás alapján» imádkozták és csak a főbb ünnepeken (Micrologus, XI., P. L. 151., 984.). A domonkosrendiek liturgiájában különösen fontos ez az ima, mert az összes felajánlási imák elhagyásával ezzel ajánlják fel a kenyeret és a bort. De csak az Úr szenvedéséről emlékeznek meg, míg mi az Úr feltámadását s mennybemenetelét is említjük. A lyoni ritusban pedig még az Úr megtestesüléséről és születéséről is említés történik. Egyes helyeken nemcsak Szűz Máriáról, Keresztelő szent Jánosról s az apostolfejedelmekről emlékeztek meg ebben az imában, hanem tetszés szerint más szentek nevét is beleszúrták, amire a szövegben alkalmazott N. N. mintegy biztatást adott. A latin szövegben az «istorum» szó alatt értenünk kell azokat a szenteket, akiknek az ereklyéi az oltáron vannak.

Secreta.

A pap már közvetlenül a kánon előtt áll. Még egyszer kifordul a nép felé, hogy mintegy búcsút vegyen a jelen-

levőktől, mielőtt a legszentebb áldozat bemutatásához hozzáfogna. Fenséges hivatásának tudatában alázattal kéri a jelenlevők imádságát :

Orate, fratres : ut meum ac vestrum sacrificium acceptabile fiat apud Deum Patrem omnipotentem.

R. Suscipiat Dominus sacrificium de manibus tuis ad laudem et gloriam nominis sui, ad utilitatem quoque nostram, totiusque Ecclesiae suae sanctae.

Imádkozzatok, testvéreim, hogy az én áldozatom és a ti áldozatotok tetszésre találjon a mindenható Atya-isten előtt.

Fogadja el az Úr kezéből ezt az áldozatot, nevének dicséretére, dicsőségére, valamint a mi hasznunkra, és az egész Anyaszentegyház javára. Amen.

Ez a megható kérés már a XI. században felhangzott a pap ajkán, azzal a különbséggel, hogy régente a pap csak ennyit mondott : «Imádkozzatok, testvérek», vagy «Imádkozzatok értem», vagy pedig : «Imádkozzatok értem, testvérek (néhol : és nővérek), és én értetek !» Egy utrechti misekönyv szerint a pap még ezt is hozzáfűzte : «mert bűnös ember vagyok» (Vandeur. 164.). A nép hajdanta semmit sem válaszolt, csak csendes imával tett eleget a pap kérésének, de egyébként jobban belekapcsolódott a szentmise bemutatásába, a pappal együtt mintegy a hívek is ténylegesen közreműködtek a szentmisénél, azért akkor nagyobb nyomatékkal mondhatta a miséző : «meum ac vestrum sacrificium» («az én áldozatom és a ti áldozatotok»).

Ezután a pap visszafordul az oltár felé és halk hangon mondja az ú. n. *secretá-t*, vagy *csöndes imádságot*. Már említettük, hogy régente ez volt az egyetlen felajánló imádság, azért Nagy szent Gergely Sacramentariumában oratio super oblata név alatt fordul elő. A Sacramentarium Gelasianum-ban azonban már secreta nevet

visel, mely valószínűleg abból ered, hogy ezt az imát régente is halkán imádkozta a pap. Előtte nincs Oremus, mert ezt pótolja az *Orate fratres*. A *secretá*-ban, mely minden misében más, a pap rendesen azért imádkozik, hogy az Úr fogadja kedvesen a felajánlott áldozati tárgyakat (*oblata*). Ehhez csatlakozik sokszor még egy másik gondolat, melyet az ünnep tárgyköréből vesz az Egyház. Ez a két gondolat nem egyszer szinte művészi-sen kapcsolódik egymásba. Pünkösöd ünnepén pl. a következő *secretá*-t imádkozza a pap :

Munera, quaesumus, Domine, oblata sanctifica : et corda nostra Sancti Spiritus illustratione emunda. Per Dominum nostrum Jesum Christum, Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate ejusdem Spiritus Sancti, Deus per omnia saecula saeculorum. Amen.

Uram, kérünk, szenteld meg a neked felajánlott áldozati adományokat : és tisztítsd meg szívünket s Szentlélek megvilágosításával, szent Fiad, a mi Urunk Jézus Krisztus által, ki veled él és uralkodik ugyanazon Szentlélekkel egyetemben, most és mindörökké. Amen.

A *secreta* végén a pap *Per omnia saecula saeculorum*-ot mond, még pedig hangosan s a nép *Amen*-t felel rá. A csendes ima végét azért kellett hangosan mondani, vagy énekelni, hogy a hívek s a kórus észrevegyék, amikor a pap áttér a *praefatio*-ra. Mi már megszoktuk, hogy ez a *Per omnia* a *praefatio* elejéhez tartozik, pedig ez tulajdonképpen még a *secreta* vége s az ú. n. «kis kánon», vagyis a mise felajánlási része igazában csak ezzel az *Amen*-nel végződik. A *Per omnia*-nak a *praefatio*-hoz való csatolása tulajdonképpen egy kis eltolódás, mely azonban nemcsak itt, hanem a *Pater noster* előtt és a *Pax Domini* előtt is előfordul. Ez az *Amen* kifejezi a hívek együttérzését és ama készséget, hogy egész lélekkel részt akarnak venni a szentáldozat bemutatásában.

Praefatio.

Az evangelisták megjegyzése szerint az Úr Jézus az utolsó vacsorán, mielőtt az Oltáriszentséget és a szentmisét alapította volna, «hálát adott» («gratias egit», Mt. 26. 27., Lk. 22., 19.). Ezért már az ősegyházban is az Oltáriszentséget, illetve a szentmisét hálaadásnak, vagy görög szóval eucharistiá-nak nevezték. De nemcsak ez az elnevezés, hanem a régi egyház sok mélyértelmű imádsága is mutatja, hogy a szentmisével kapcsolatban a keresztények ünnepélyes formák között fejezték ki hálájukat Istennek a vett jótéteményekért. A hála szava a szentmise folyamán többször fölcsendül, *legfőlségesebb hálaimádság* azonban mégis a *praefatio*, melyben ez a hála szinte költői formában nyilatkozik meg. A pap — miután Dominus vobiscum-ot mondott s ezáltal a hívek figyelmét erre a magasztos imádságra felhívta — felemeli a kezét s gyönyörű dallammal kísérve éneklí: Sursum corda! Fel a szívekkel! A szentáldozat kiemeli a keresztényeket a hétköznapiságból, mert abban a menynek kapui tárulnak fel a hívek előtt. Ezért szent Ciprián tanúsága szerint (De dom. orat. 31.) már a III. században a pap felszólította a híveket, hogy emeljék fel szívüket az Úrhoz s már akkor ez volt a hívek válasza: «Habemus ad Dominum!» Emeljük az Úrhoz! Ennek a válasznak a latin fogalmazása nem valami szerencsés, érezni lehet, hogy görögből fordították latinra («ἔχομεν πρὸς τὸν κύριον»). Azután a pap kifejezi a praefatio vezérgondolatát, mikor kezét összezárva s a Deo szóra fejét mélyen meghajtván éneklí: «Gratias agamus Domino Deo nostro, Adjunk hálát a mi Urunknak, Istenünknek». A nép válasza: «Dignum et justum est» «Méltó és igazságos» bizonyítja a jelenlevők készséges hozzájárulását a hálaadó imádsághoz. Érdemes megemlítenünk, hogy az apos-

toli konstitúciókra visszavezethető szokás alapján néhány keleti liturgiában a pap itt keresztet vet magára (Renaudot. I. 227.). Ez is mutatja, hogy a *praefatio*-t már a régiék is a *szentmise* nagyon fontos részének tartották. Hogy milyen mély értelmet tulajdonítottak már az első századokban ennek az imának, azt megállapítjuk jeruzsálemi szent Cirill püspök († 386) írásaiból, aki több, mint másfélezer évvel ezelőtt így buzdította a keresztényeket: «Azután (vagyis a békecsók után) az áldozatot bemutató pap így kiált: Fel a szívekkel; mert valóban ebben a legfelségebb órában a szívünket Istenhez kell emelnünk és nem a föld s az anyagi dolgok felé irányítanunk... Azután így válaszoltok: Felemeltük az Úrhoz, hogy e nyilatkozatokkal az előbbi felszólításnak eleget tegyetek. Senki se legyen tehát közületek csak úgy jelen, hogy szájával ugyan mondja: Felemeltük az Úrhoz, lelkével azonban a földi élet gondjainál időzzék. Istenre állandóan gondolnunk kell. Mivel ez azonban az emberi gyarlóság miatt lehetetlen, azért legalább ebben a legmagasztosabb órában ne mulasztuk azt el. Azután a pap így szól: Adjunk hálát az Úrnak, mert igazán van okunk rá, hogy hálát adjunk azért a kegyelemteljes meghívásért, amellyel bennünket, ellenségeit saját gyermekeivé tett. Ti erre így feleltok: Méltó és igazságos, mert valóban Istennek hálát adni megfelelő s igazságos cselekedet» (Cat. myst. 5., 4—5.). Jeruzsálemi szent Cirill e szavaiból látjuk, hogy a *praefatio* előtti liturgikus felszólítások már a IV. században használatosak voltak. Sőt szent Ágoston szerint a «*Dignum et iustum est*» az V. században még a liturgián kívül is élt a nép ajkán. Egyik levelében (Ep. 213.) ugyanis szent Ágoston leírja, hogy egy választás alkalmával a hippói nép így kiáltozott: «Istennek hála, Krisztusnak dicséret (23-szor kiáltották)... éljen Ágoston (16-szor kiáltották)... Méltó és igazságos (28-szor kiáltották)...» Ezek a kiáltások népgyűléseken, sőt a római szenátus gyűlé-

sein is előfordultak. Természetesen nem a liturgia kölcsönözte ezeket a szavakat a népszokásból, hanem ellenkezőleg a nép a szent cselekményeknél hallott szavakat olykor profán eseményeknél is használta.

Ezen előkészületek után a pap egyenesen az Istenhez fordul s a legegyszerűbb praefatio, az ú. n. közös vagy mindennapi praefatio szövege szerint így imádkozik :

Vere dignum et justum
est, aequum et salutare, nos
tibi semper et ubique gratias
agere : Domine sancte, Pater
omnipotens, aeterne Deus :
Per Christum Dominum no-
strum. Per quem majesta-
tem tuam laudant Angeli,
adorant Dominationes, tre-
munt Potestates. Caeli cae-
lorumque Virtutes ac beata
Seraphim socia exultatione
concelebrant. Cum quibus et
nostras voces ut admitti ju-
beas, deprecamur, supplici
confessione dicentes :

Valóban méltó és igazsá-
gos, illő és tisztességes, hogy
mi neked mindenkor és min-
denütt hálát adjunk : szent-
séges Urunk, mindenható
Atyánk, örökkévaló Isten,
Krisztus, ami Urunk által.
Aki által Fölségedet dicsé-
rik az angyalok, imádják az
Uraságok, rettegik a Hatal-
masságok. Mind az Egek és
a mennyei Erők és a szent
Szeráfok ujjongó örömmel
együtt dicsérnek. Kikkel a
mi imádságunkat is engedd
egyesítenünk és alázatos val-
lomásban könyörgünk,
mondván :

A praefatio-knak *igen változatos történetük van* a nyugati Egyház liturgiájában. Ebben a pontban a nyugati és a keleti liturgiák között ugyanis nagy eltérést találunk, mert keleten a praefatio egyáltalában nem fejlődött, ma is csak egy s ugyanazon praefatio-t mondják valamennyi szentmisében. A nyugati egyházban ellenben egész irodalom keletkezett a különböző praefatio-kból, amelyekben sokszor lírai, sőt drámai vonás is észlelhető. Régebben a praefatio-k *sokkal hosszabbak voltak*. Részletesen felsorolták Isten jótéteményeit, kezdve a világ teremtésétől egész addig az Izaiás szövegig (6, 3.), ahol az angyalok

Sanctus-énekéről történik említés. A nagyszámú jótétemények felsorlása után természetesen nagy nyomatékkel hangzott fel az «Et ideo . . .» («És ezért . . .»). A mai praefatio az Isten jótéteményeinek felsorolását mellőzi s e felsorolást csak ezzel a kifejezéssel helyettesíti: «nos tibi semper et ubique gratias agere», («neked mindenkor és mindenütt hálát adunk»). Így azután az «et ideo» kifejezés is sokkal szintelenebb, kifejezéstelenebb, mint volt hajdanta a régi praefatió-ban.

Meglep bennünket a régi liturgiában a *praefatiók nagy száma*. A Nagy szent Leóról nevezett sacramentarium-ban 267 praefatio van, de eredetileg bizonyára még sokkal több lehetett, mert a sacramentarium elejét nem ismerjük, a januártól áprilisig eső ünnepek ugyanis hiányoznak belőle. Ennek a régi szokásnak a maradványait őrzik még a Spanyolországban manapság is használatban levő mozarab liturgia és a milánói ambrózián liturgia. Mind a kettőben minden miseszövegnek külön praefatió-ja van. A Sacramentarium Gelasianum-ban még 54 praefatio van, de a Nagy szent Gergely sacramentárium-ában már csak 10. Erre az összevonásra, mondhatnánk talán selejtezésre bizonyára az szolgáltatott okot, hogy a Sacramentarium Leonianum-ban, — melyet éppen ezért csak valami magángyűjteménynek tartunk — több olyan praefatio is volt, amelyek a római liturgia egyébként igen ünnepélyes, méltóságteljes jellegétől nagyon elütöttek. Így van ott olyan praefatio is, amely kissé furcsa kesergést tartalmaz amiatt, hogy az ellenség — valószínűleg 537-ben a gótok — a fáradságos munkával ültetett gabonát letarolta, egy másik hosszasan és elég élesen panaszkodik a szerzetesek ellen, míg a pünkösdi kántorbőjtjének a praefatió-ja védelmébe veszi a pünkösdi utáni bőjtölés szokását (Fortescue, 419.). Ezek az egyesek érzelmeit s egyéni érdekeit túlságosan előtérbe állító praefatiók méltán maradtak ki a mise-

könyvből, bár azért azt is el kell ismernünk, hogy ezek között a praefatio-k között volt sok, amelyek «ünneplés kifejezőmódjukkal, fenkölt szellemükkel és mély tanításukkal kitűntek» (Cabrol. Le livre, 112.). A Nagy szent Gergely tíz praefatio-ja mellett azonban mintegy magánhasználatban sok praefatio fennmaradt a későbbi századokban is, úgy hogy még 1175-ben egy londoni zsinatnak sürgetnie kellett, hogy a liturgikus könyvekbe csak a tíz előírt praefatio-t szabad felvenni. A Nagy szent Gergely tíz praefatio-jához II. Orbán pápa, az első keresztes hadjárat megindítója, fűzte hozzá a 11-iket, a boldogságos Szűzről szóló praefatio-t, amelyet a hagyomány szerint maga a pápa fogalmazott meg s ő énekelt először a guastallai zsinaton 1094-ben. Egészen a legújabb időkig ez a 11 praefatio volt található a misekönyvekben, vagyis a karácsonyi, vízkereszti, böjti, a szentkeresztről szóló, a húsvéti, mennybemeneteli, pünkösdi, a Szentháromságról, a boldogságos Szűzről, az apostolokról szóló és a közös praefatio. Ezekhez XV. Benedek pápa csatolta a szent Józsefről s a halottakról szóló praefatio-t, míg legújabbán XI. Pius pápa Krisztus királyságáról és Jézus szent Szívéről rendelt el az őskeresztény liturgiára emlékeztető gyönyörű praefatio-kat. Jelenleg tehát az általános Egyházban 15 praefatio van. Az a manapság is dívó szokás, hogy azokon a vasárnapokon, amelyeknek nincs külön praefatio-juk, a Szentháromságról mondjuk a praefatio-t, már a középkorban is megvolt, bár akkor még a Szentháromságnak nem volt külön ünnepe. Abban az időben ugyanis az volt a felfogás, hogy minden vasárnap tulajdonképpen a Szentháromság ünnepe, mert az Atya vasárnap (azaz az első hétköznapon) teremtette a világot, a Fiú vasárnap támadott fel halottaiból s a Szentlélek eljövetele is vasárnap történt (Thalhofer i. m. II. 160.).

Meg kell említenünk, hogy egyes egyházmegyéknek

(Lyon, Besançon stb.) s egyes szerzetesrendeknek külön praefatio-ik is vannak. Így az ágostonrendieknek még a középkorból származó praefatio-juk van szent Ágostonról. A franciskánusok és kapucinusok szent Ferencről, a kármeliták szent Terézről, a szaleziánusok szalézi szent Ferencről énekelnek praefatio-t. A szent Benedekről szóló praefatio-t, amelyet a bencések használnak, Zelli, a római szent Pál apátság apátja († 1895) írta.

Sanctus.

A pap a praefatio eléneklése vagy elmondása után kezét összeteszi, kissé meghajol s «a mennyei karok minden seregével» együtt zengi:

Sanctus, Sanctus, Sanctus	Szent, szent, szent a sere-
Dominus, Deus Sabaoth.	gek Ura és Istene. Tele van
Pleni sunt coeli et terra gloria tua.	az ég és föld dicsőségeddel.
Hosanna in excelsis.	Hozsánna a magasságban.
Benedictus, qui venit in nomine Domini.	Áldott, ki az. Úr nevében
Hosanna in excelsis.	jó. Hozsánna a magasságban.

Ezekben a szavakban összecsendül az ég és a föld s magasztalja a mindenség Teremtőjét. A háromszoros Sanctus a szentatyák megjegyzése szerint a háromszemélyű Isten imádása. Valóban ünnepélyes hálaadásunknak méltóbb befejezést nem adhatnánk, mint hogy hálaénekünket összekapcsoljuk az angyalok s az üdvözült szentek dicsőítő énekével. Bizonyos drámai erő van abban, hogy a pap hálaadó énekében a nép, vagy a kórus éneklí az angyalok magasztaló himnuszát.

A Sanctus *két részből áll*. Az egyikben az ég angyalai dicsőítik a Szentháromságot, a másikban («Benedictus ...») a pap, vagy a hívek üdvözlik a szentmisében megjelenő isteni Üdvözítőt. Az első részt Izaiás próféta látomásából vette az Egyház. Izaiás ugyanis egyik láto-

másában tanuja volt annak, amint «a szeráfok . . . kiáltának egyik a másikhoz és mondák : Szent, szent, szent a seregek Ura Istene, teljes az egész föld az Ő dicsőségével. És megrendültek az ajtók küszöbei a kiáltó szavától és a ház betelt füsttel» (Iz. 6, 2. sk.). A liturgikus szöveg csak lényegtelen dolgokban tér el Izaiás e szavaitól. Az előbbi ugyanis mintegy megszólítása az Istennek : «a te dicsőségeddel», míg Izaiásnál így találjuk : «az ő dicsőségével». Azonkívül a szentmise szövege «az egész föld» helyett «az ég és föld» kifejezést használja. A latin szövegben «*Deus Sabaoth*» annyit jelent, mint a «seregek Istene». Ez gyakran használatos megszólítása volt az Istennek. A Sabaoth héber szót a szentírók használják anélkül, hogy lefordítanák, így pl. szent Pál (Róm. 9, 29.) és szent Jakab (5, 4.). Egy másik héber szó is előfordul a Sanctusban : a *Hosanna*. Ennek a szónak az eredeti jelentése az : «segíts, kérünk !» «szabadíts meg minket !» Ebből a könyörgő, esdeklő szóból később lelkes diadalkiáltás lett : «Üdv neked», «Éljen». Ezért sem a latin, sem a görög liturgia nem fordítja le ezt a szót, hanem eredeti héber alakjában használja. Így például a virágvasárnapi barkaszentelésnél így éneklünk : «cui puerile decus prompsit Hosanna pium» («Akit boldog Hozsannával üdvözölt a gyermeksereg»). A Hozsanna kétszer fordul elő a Sanctusban. Az elsőt a pap meghajolva mondja, mert ez még a praefatio-hoz tartozik és a Szentháromságot dicsőíti. Azután a pap felegyenesedik és úgy mondja a második Hozsannát s ezzel a szentmisében közeledő názárethi Jézust üdvözli. A Sanctus második része ugyanis megismétlése azoknak a lelkes szavaknak, amelyekkel a Jeruzsálemba ünnepélyesen bevonuló Üdvözítőt a zsidó nép fogadta (Mt. 21, 9., Mk. 11, 10., Lk. 19, 38., Ján. 12, 13.). Ahogy Jézus dicsőségesen bevonult a szent városba, hogy ott meghaljon az emberekért, úgy most oda áll a pap személyében az oltárhoz, hogy a keresztfá-

áldozatát megújítsa. A Sanctus ez a része tehát már emlékezteti a papot az Úr szenvedésének a történetére. A pap itt keresztvetet vet magára. Ez a keresztvetés a középkorból származik, amikor is szabály volt, hogy minden evangéliumi szöveget keresztvetéssel kísérték. Ennek a szabálynak az alkalmazását látjuk az evangélium éneklés előtti keresztvetésnél, illetve a homlok, az ajkak s a mell kereszttel való megjelölésénél is.

Ami a Sanctus történetét illeti, meg kell jegyeznünk, hogy régente a praefatio a kánonhoz tartozott. Még a Sacramentarium Gelasianumban a Sursum corda előtt olvassuk ezt a megjegyzést: «Incipit canon actionis» («Kezdődik a mise kánonja»). A praefatio, vagyis az ünnepélyes hálaima annál is inkább szerves része volt a kánonnak, mert hiszen az Úr az eucharisztia rendelésénél «hálát adott» s a kánon a szentmise alapításának a megismétlése volt. Később azonban épen a Sanctus-éneklés a praefatiót elválasztotta a kánontól. Már a VIII. századbeli első Ordo Romanus-ban a főpap a Sanctus után kezdi a kánont (I. 16., P. L. 78., 945.), ahogy az ma is történik.

A Sanctus éneklését az istentisztelet alkalmával *már az I. század végén* római szent Kelemen említi, mikor a korinthusiakhoz Izaiás szövegét citálva ezeket írja: Az angyalok «kiáltják: Szent, szent, szent a seregek Ura, dicsőségével az egész világ telve van. Így mi is lelkiismeretünk szavára hallgatva, szent egyetértésben egybegyűlve egy szívvel-lélekkel kiáltsuk feléje, hogy nagy és dicsőséges ígéreteiben is részesülhessünk» (I. Kor. 34, 6—7.). E szavak alapján nagyon valószínűnek tarthatjuk, hogy már az I. század végén a keresztények közösen énekeltek a Sanctus-t. A Liber Pontificalis szerint a Sanctus-t I. Sixtus pápa (119—128) hozta be, ugyancsak ő rendelte el, hogy azt a pap a néppel együtt énekelje. Ezt az adatot római szent Kelemen fenti szavaival oly módon egyeztetethetjük össze, hogy I. Sixtus pápa rende-

letileg szabályozta azt, ami gyakorlatban előtte is már megvolt. A régi keresztény írók közül többen tesznek célzást a Sanctus-ra, így Tertullian (De orat. P. L. I, 1156.), szent Atanáz (De trin. et spir. 16. P. G. 26, 1208.), jeruzsálemi szent Cirill (Catech. V. 6. P. G. 33, 1113.). A vaison-i zsinat (529) már azt is elrendeli, hogy ne csak a főbb ünnepeken énekeljék a Sanctus-t, hanem minden szentmisében, tehát a nagybőjti és a gyászmisékben is (c. 3. Hefele. K. G. II.², 741.). Rómában a VIII. században az alszerpapok az oltárnál énekeltek a Sanctus-t (Ordo Rom. I. 16., P. L. 78. 945.). A XII. században azonban ez már a kórus («basilicarii») szerepe volt (Ordo Rom. XI. 20. ib. 1003.). A legújabb rendeletek szerint (S. R. C. 1921 jan. 14.) a kórus a Sanctus-t úrfelmutatás előtt, a Benedictus-t pedig úrfelmutatás után énekli. E rendelkezés oka bizonyára az, hogy a Sanctus éneklése meg ne zavarja az úrfelmutatást, vagy hogy a papnak az ének bevezetésére várnia ne kelljen. Egyébként az «Áldott, ki az Úr nevében jó» szöveg az úrfelmutatás után egyúttal megvallása az Úr eucharisztikus jelenlétébe vetett hitnek.

Kánon.

A kánon szó manapság a szentmisének állandó, vagyis a Sanctus-tól az áldozásig, illetve a kehely kitörléséig tartó részét jelenti. Ez két részre osztható : az *átlényegülés kánonjára* (c. consecrationis), mely a praefatio-tól a Pater noster előtti Amen-ig tart és az *áldozás kánonjára* (c. communionis), mely a Pater noster-nél kezdődik s a kehely kitörlésével ér véget. Régebben a kánon csak a Pater noster előtti Amen-ig tartott s ezt az Amen-t a nép kiáltotta, hogy ezáltal a szent áldozatban való részvételének kifejezést adjon. A kánon, melynek régi neve a görögöknél anophora, a latinoknál prex, vagy actio (gratiarum actio) volt, tulajdonképpen görög szó (καὶνών)

s normát, szabályt jelent. Mikor ugyanis Rómában a szentmise főrészének a szövegét — valószínűleg szent Damasus pápa († 384) idejében — állandóvá tették, egyúttal megkívánták, hogy ehhez a megállapított szöveghez mindenki alkalmazkodjék (Fortescue, 427.).

Manapság a pap a kánont oly halkán mondja, hogy még a körülállók sem hallhatják a szavát. Ez a szabály a mai alakjában először az V. Pius által megreformált misekönyvben (1570) jelent meg. A régi egyházban a mai szokástól eltérően a *pap hangosan imádkozta, sőt énekelte a kánont*. A liturgiátörténet terén kutató tudósok sokat fáradsanak annak a megállapításán, hogy ki, hol, mikor s milyen okból hozta be a csendes kánont. Egészen biztos eredményt ezen a téren a kutatás még nem tud felmutatni. Mindazonáltal e kérdés lényegesebb pontjaira szeretnénk rámutatni annál is inkább, mert az egyház újabb időben is hangsúlyozta, hogy a mai gyakorlat szerint a híveknek a kánont nem szabad a pappal együtt recitálniok.

Először is kétségtelenül megállapítható, hogy a IV. században még hangosan imádkozták a kánont. Szent Dénes, alexandriai püspök, szent Ciprián karthágói püspök kortársa, levelet írt Rómába II. Sixtus pápához (257—258), melyben elmondja, hogy egy alexandriai, érvénytelenül megkeresztelt ember hosszú időn át a többi hívővel együtt résztvett a szentmisén. *«Hallgatta az eucharisziát s ő is kiáltotta az Amen-t, ő is nyújtotta a kezét az oltár felé, hogy megkapja a szent eledelt. Meg is kapta s így részesült a mi Urunk Jézus Krisztus testében és vérében»* (Eus. H. E. VII. 9. 4.). E szavakból kitűnik, hogy a III. században Afrikában a pap még hangosan imádkozta a kánont, a hívek *«hallgatták az eucharisziát»* s a végén *«kiáltották az Amen-t»*. Ugyancsak a hangos kánon mellett tesz tanuságot a szent Melánia haláláról készült leírás (Vita S. Melaniae. 66. v. ö. Batif-

fol. Leçons. 207.). Gerontius nevű pap ugyanis elmondja, hogy a haldokló szent Melánia vele a szent cellájához közelfekvő oratóriumban misét mondatott. «Mikor a szent áldozatot az Úrnak bemutatam és nagy szomorúságomban csak halkán mondtam az imát («precem» = canonem), Melánia, aki a cellájában ezt nem hallhatta, hirtelen felkiáltott: mondd hangosabban az imát (precem), hogy én is hallhassam s az ima erejétől lelkem megerősödjék.» Jeruzsálemben tehát 439-ben, mikor szent Melánia meghalt, a pap csak szomorúsága miatt akarta halkán mondani a kánont, a szent figyelmeztetése után pedig hangosan imádkozta azt. Ugyancsak a hangosan mondott kánonról tesznek bizonyosságot Tertullian (De spectac. 25. P. L. I. 657.), alexandriai szent Dénés (Eus. H. E. VII. 9.), szent Ambrus (De myst. IX. 54. P. L. 16. 407.) és mások.

Ezek után már most arra a kérdésre kell választ adnunk, hogy mikor kezdte az Egyház a kánont halk hangon imádkozni. Ez a kérdés már a XVI. században szenvedélyes vitákra adott alkalmat. Luther ugyanis a halk hangon végzett kánont a sátán művének mondta. Ezzel szemben a trienti zsinat egyházi átokkal sújtotta azokat, akik «a római Egyház azon szertartását, hogy halk hangon mondja a kánon egy részét, főleg a konzekrálás szavait, kárhoztatandónak tartják» (Sess. XXII. can. 9., Denz. 956.). A XVII. század végén két nagy liturgikus tudós tudományos térre terelte a vitát, sajnos azonban, nem nagy eredménnyel. Bona kardinális szerint ugyanis az Egyház csak a X. században kezdte halk hangon mondani a kánont, míg Lebrun azt vitatta, hogy a csendes kánon nyomai szórványosan már az ősegyházban is megtalálhatók. A tudományos vita manapság is folyik. A tudósok nagy része (Batiffol, Thalhofer, Franz, Fortescue) az V—VI. századba teszi az új gyakorlat kezdetét, míg legújabbán Jungmann J. A. S. J. csak a

VIII.—IX. században találja a csendes kánont *bebizonyíthatónak*. Ezzel a kérdéssel bővebben itt nem foglalkozhatunk, mindössze csak arra szeretnénk röviden rámutatni, milyen körülmények voltak a mise-kánonra hatással s mik voltak azok az okok, melyek miatt az Egyház a régi szokástól eltért s halk hangon kezdte imádkozni a kánont.

Legelőször kell említenünk a *katechumenek intézményének a megszűnését*. Mikor a tömeges megkeresztelkedések miatt az Egyház már nem tudott annyit foglalkozni a keresztelezésre jelentkezőkkel, vagyis a katechumenekkel, olyanok is betolakodtak a keresztény istentiszteletre, akik lélekben még nem voltak keresztények. Franz szerint (Die Messe. 622. sk.) az Egyház ezeknek a gúnyos megjegyzéseitől akarta megvédeni a legszentebb Titkot, mikor elrendelte, hogy a kánont a pap halkán mondja. Általában minél inkább csökkent az Oltáriszentség iránti tisztelet a keresztény tömegekben, annál inkább törekedett az Egyház az *Eucharisziát bizonyos titokzatos homályba burkolni*, hogy azt a tiszteletlenségektől megóvjá. Így keletkezett az V. században keleten az ikonosztáz, vagyis az a képekkel díszített fal, vagy rácsozat, mely az oltárt a hívek előtt eltakarta. Az Egyház törekvését a csendes kánon bevezetésére mutatja Jusztinián császár 565. márc. 26-án kelt novellájában kiadott rendelete, amelyben viszont a püspököknek és papoknak megparancsolja, hogy a kánont hangosan imádkozzák.

Ismeretes dolog továbbá, hogy az első keresztény századokban a hívek a szent szertartásokat és a *keresztény tanítások főbb tételeit* a más vallásúak előtt *titokban tartották* (disciplina arcani). Évszázadokon keresztül fennállott pl. az a tilalom, hogy a hitvallást, a szimbolumot nem volt szabad leírni, hanem csak élőszóval lehetett másokat arra megtanítani. Ez a törekvés is hatással lehetett a kánon hangos éneklésének a megszűntetésére.

Erre a titoktartásra jellemző I. Ince pápának egyik levele (P. L. XX. 551—561.). Decentius, gubbiói püspök ugyanis azt kérdezte I. Ince pápától, hogy a szentmisében a pax-ot a konzekráció előtt, vagy után kell-e adni. A pápa 416. márc. 19-én kelt levelében azt válaszolja, hogy a békecsók helye a konzekráció után van, vagyis mint írja : «azon dolgok után, amelyekről nem lehet nyíltan beszélnem» («post omnia quae aperire non debeo»). Azután így folytatja : «egyébként, ha majd személyesen eljössz, válaszolni fogok a többi kérdéseidre is, amelyekről írnom nem lehet» («reliqua . . . quae scribi fas non erat»). Ebből látjuk, hogy a miseliturgia s főleg a kánon azok közé a dolgok közé tartozott, amelyekről nem volt szabad nyíltan beszélni.

Tehát az Egyházat a csendes kánon bevezetésére az az aggodalom vezette, hogy az eucharisziát tiszteletlenség ne érje, «hogy ezek a szent és ily nagy titokhoz tartozó szavak silánnyá ne váljanak azáltal, hogy azokat úton-útfélen, nem megfelelő helyeken éneklük» (Pseudo-Alkuin. De div. off. c. 40.). Ennek a bizonyítására a régi írók gyakran utalnak egy történetre, mely először a VII. század elején egy Pratum spirituale c. íratban (P. L. 74. 225.) jelent meg. Ennek az iratnak a szerzője Moschos János, a Jeruzsálem melletti Mar Sabá-ból származó szerzetes († 619), aki Rómába zarándokolt s ott meghalt. Ő beszéli, hogy Jeruzsálemben egyszer gyermekek játékból oltárt építettek maguknak s misét mondtak. Mikor a konzekrációhoz értek, tűz csapott ki az égből, mely az oltárt elpusztította s a gyermekek is csak nagy nehezen tudtak elmenekülni. Mikor a gyermekek a történeteket a püspöknek elmondták, a püspök megparancsolta papjainak, hogy ezentúl ne mondják hangosan a kánon szavait. Akár igaz ez a történet, akár nem, magának a történetnek a leírása mutatja, mennyire indokoltnak tartotta abban az időben az Egyház a

kánon halk hangon való imádkozását s mennyire törekedett ezt az új szokást a híveknek is megmagyarázni.

A csendes kánon először a keleti egyházban vált szokássá. Onnan vette át később a nyugati egyház, mégpedig legelőször a gallikán liturgia (Mabillon 416.). Érdekes, hogy az első római Ordo (VIII. sz.) a Sanctus elénekzése után így folytatja: «Mikor ezt befejezték, a főpap egyedül feláll s *megkezdí a kánont*» (intra in canonem). A második római Ordo-ban azonban, mely gallikán hatás alatt a IX. században készült, ez a hely már így hangzik: «s *megkezdí halkán a kánont*» (tacite intra in canonem). Jungmann szerint (Zeitschr. f. k. Th. 1929. 262.) a nyugati egyházban az első biztos adatot a csendes kánon imádkozásáról Florus Diaconus és Amalar szolgáltatják, akik a IX. század elején írtak.

A középkorban még tovább mentek s a világiak előtt egészen eltitkolták a kánon szavait. Ma az Egyház óhajtja, hogy a hívek is megismerjék a kánon gyönyörű imádságait, bár a kánonnak a pappal együtt való hangos imádkozásától eltiltja őket.

Te igitur.

Ezzel az imával kezdi meg a pap a kánont, amelynek első imádságai előkészítik a lelkeket az átváltoztatás szertartására. *Öt imádságot* találunk itt, amelyek épen előkészületi jellegüknél fogva szorosan együvé tartoznak. Sőt az első három ima, vagyis a Te igitur, a Memento és a Communicantes tulajdonképpen ma is egy ima, amit a tartalom összefüggésén kívül már a külső alak is mutat, mert a záró klauzula («Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen.») csak a harmadik imádság után következik. Ezek az imák nem egy időben keletkeztek. A IV. század végéről származó De sacramentis c. könyv e helyen csak egy imát közöl, amely tartalmilag hasonlít

a mi Hanc igitur és a Quam oblationem kezdetű imádságainkhoz. Az öt ima közül az első három mintegy megismétlése a felajánlás imádságainak, az utolsó kettő pedig az így újból felajánlott áldozati tárgyaknak utolsó megszentelése a konzekrálás előtt. Ezekben az imákban — mint ahogy a konzekrációs kánon többi imájában is — a pap a mennyei Atyához imádkozik a Fiú által. Ez volt általában a régi liturgiának a szokása. Csak a későbbi időkben keletkezett imák szólítják meg egyenesen az Úr Jézust. Hasonlóképen jellemző vonás ezeken az imákon az is, hogy a pap többes számban imádkozik («kérünk és esedezünk») s így imájába a híveket is belefoglalja. Ez is a régi Egyház szokására vezethető vissza, amelynek minden imája közös imádság volt.

A pap, miután a misekönyvet a kánonnal felütötte, mélyen meghajol s kezdi a következő imát :

Te igitur, clementissime Pater, per Jesum Christum, Filium tuum, Dominum nostrum, supplices rogamus, ac petimus, uti accepta habeas et benedicas haec dona, haec munera, haec sancta sacrificia illibata : in primis, quae tibi offerimus pro Ecclesia tua sancta catholica : quam pacificare, custodire, adunare et regere digneris toto orbe terrarum : una cum famulo tuo Papa nostro N. et Antistite nostro N. et omnibus orthodoxis atque catholicae et apostolicae fidei cultoribus.

Téged azért, legkegyelmesebb Atyánk, a mi Urunk Jézus Krisztus, a te Fiad által alázatosan kérünk, és esedezünk hozzád, hogy fogadd el kegyesen és áldd meg ezeket az ajándékokat, adományokat, ezt a szent érintetlen áldozatot, amelyet elsősorban a te szent, katolikus Anyaszentegyházadért neked bemutatunk: hogy azt az egész világon békében, egységben megtartsad, megőrizzed és kormányozzad a te szolgáladdal. N. pápánkkal és N. püspökünkkel és minden igazhívóval, a katolikus és apostoli hitnek megvallóival együtt.

Ami a Te igitur kezdetű imának a történetét illeti, legelsősorban rá kell mutatnunk arra az érdekes kapcsolatra, amely a «Te» szócska s a kánon előtt alkalmazni szokott *kép* között van. A középkorban ugyanis a kánon első betűjét, a «Te» szócska T betűjét szép rajzokkal díszítették ki (initiale). Később a T betű helyett hasonló alakja révén keresztfát rajzoltak, mint ahogy az a VIII. századból származó Sacramentarium Gellonenseben látható. Ebből a keresztfából később, különösen a gótika idejében külön kép lett, amely a kánon előtt egy egész oldalt lefoglalt. Így manapság is szokás, hogy a kánon előtt a misekönyvben díszes képet alkalmaznak, mely Jézus keresztthalálát ábrázolja. Ez a kép emlékezteti a papot arra, hogy a szentmisében az Úr Jézus keresztáldozatát újítja meg.

A pap, mielőtt ezt az imát megkezdené, kezét az oltárra teszi és mélyen meghajol. Ez a *mély meghajlás* maradványa annak a meghajlásnak, amelyet az első római Ordo a VIII. században az egész asszisztenciának és a jelenlevő papságnak előír. Eszerint a jelenlevő klérus az egész kánon alatt meghajolva maradt, «csak a főpap egyenesedett föl s ment be a kánonba» (n. 16., P. L. 78, 945.). Ez a kifejezés: «csak a főpap megy be a kánonba» arra emlékeztet, hogy a régi zsidóknál az áldozat bemutatása alkalmával csak a főpapnak volt szabad belépnie a szentek szentjébe.

A pap megcsókolja az oltárt, hogy kifejezze legmélyebb tiszteletét azon hely iránt, mely nemsokára az Úr szent Testének nyugvóhelye lesz. A középkorban szokás volt, hogy a miséző megcsókolta a misekönyvben a kánon szövege előtt levő képet is (Ordo Rom. XIV. P. L. 78, 1165.). Ezután kéri az Urat, hogy fogadja kegyesen és áldja meg az oltáron fekvő áldozati tárgyakat, amelyeket a miséző ajándékoknak (dona), adományoknak (munera) és szent érintetlen áldozatnak (sancta sacrificia

illibata) nevez s mind a három elnevezés kiejtésénél keresztet vet az áldozati tárgyak felé. Ezt a hármas keresztvetést különbözőképen magyarázzák a liturgia-történet kutatói. A legkielégítőbb magyarázat az, hogy régente a hívek áldoztatásához szükséges kenyér és bor nem fért el közvetlenül a pap előtt, hanem azokat az oltár két szarvára helyezték s így a pap három irányba adta az áldást, először középre, azután jobbra és balra. A pápai misében a segédkező kardinálisok kezükben tartották a hívek által felajánlott, vagy legalább is a hívek megáldoztatására szánt kenyereket, amelyeket a pápa külön-külön megáldott.

A pap ezután imájában kifejezi minden szentmisenek közös, nagy szándékát : *imádkozni az Egyházért*, imádkozni főleg annak egységéért s sértetlenségéért. Valóban megható, amint a pap az áldozati tárgyak megszentelése után kiterjeszti imára a kezeit s az első kérdés, melyet a mennyei Atyához intéz, az Egyházért, az Isten földi országáért («a te egyházadért») száll az égbe. Milyen régi szokás volt a szentmise alatt az Egyház egységéért imádkozni, mutatja a Vigilius pápa (537—555) Jusztinián császárhoz írt levele : «Mi főpapok, a szentmise bemutatására vonatkozó régi hagyomány alapján könyörgünk, hogy az Úr a katolikus hitet az egész világon egységben megtartani, kormányozni és megoltalmazni kegyeskedjék» (Bona. II. c. XI. 3). Ez a könyörgés az Egyházért gyakran előfordul a vértanuk történetében is. A mise-kánonban említett szent Lőrinc vértanu, II. Sixtus pápa diákonusa, akit 258-ban tüzes rostélyon elevenen meg-sütöttek, közvetlen halála előtt megható imát mondott az Egyház békéjéért. Ugyanabban az évben szenvedett vértanuhalált szent Fructuosus püspök, aki a máglyára épve, a hozzá imáért forduló keresztényeknek ezt a választ adta : «Elsősorban a keleten és nyugaton elterjedt katolikus Egyházra kell gondolnom» (Batiffol.

Leçons, 240.). Ezután következik *a pápa nevének a megemlézése*, ami által a pap egyrészt a Krisztus földi helytartójával való hitbeli közösséget fejezi ki, másrészt pedig imádkozik a pápáért, aki az Egyház egységének legfőbb kifejezője («a Petri Cathedra unitas Sacerdotalis exoritur», S. Cypr. Ep. 55.). Ezért a pápa nevének említése úgy a keleti, mint a nyugati egyházban nagyon régi idő óta, legalább is már az V. századtól kezdve szokásban volt. Egy IX. századbéli keleti miseszertartásban pl. így említik a pápa nevét: «Szentseges Atyánk, Miklós, az egyetemes Egyház pápája éljen sokáig!» («Nicolai sanctissimi universalis papae longa sint tempora», Bona. 2, 11, 3.). Volt idő, mikor eretnekségre hajló, keleti püspökök, pl. Konstantinápolyban, Alexandriában a pápa nevét a liturgiából kihagyták, de azután viszont a kibékülésnek első jele volt, mikor a pápa nevét a kánonba ismét felvették. Galliában a II. vaison-i zsinat el is rendelte (can. 4. Hefele.² 2, 741.), hogy a pápa nevét a szentmisében megemlétsék.

A pápa neve után *az egyházmegye püspökének nevét kell megemléstetnie* a papnak, aki ezáltal püspökét a gondviselő Isten oltalmába ajánlja, másrészt pedig magát mintegy figyelmezteti a papszentelésben tett azon ígéretére, hogy főpásztora iránt «tiszteletet és engedelmisséget» fog tanusítani. III. Ince pápa említi, hogy az ő korában a püspök nevének az említése Rómán kívül általános szokás volt. Rómában természetesen nem kell a pápa neve mellett a püspök nevét is említeni, mert ott a pápa a püspök. Úgy a pápa, mint a püspök nevének az említése tehát emlékezteti a szentmisében a papot arra a nagyszerű egységre, mely az egész Egyházban, vagy egy egyházmegyében egy közös fő iránt való engedelmisség által megnyilvánul.

Az uralkodó fejedelem nevének említése a kánonban régente sokkal inkább szokás volt, mint manapság. Már

szent Pál utasította szent Timoteust, Efezus püspökét, hogy «tartassanak könyörgések . . . a királyokért s minden fellebbvalóért, hogy békés és csendes életet élhessünk» (I. Tim. 2, 1—2.). Ha tehát a szent Pál korabeli pogány uralkodókért nyilvánosan imádkozni lehetett és kellett, mennyivel inkább indokolt volt ez az ima a keresztény uralkodókért. Tényleg szent Ambrus (de sacram. 4, 4.) és szent Ágoston (ep. 59.) tanúságot tesznek a királyokért végzett imádságokról. I. Miklós pápának pedig tudomása volt arról a régi iratokból (ep. 8.), hogy a szentmisében Konstantin, Konstancius, Theodózius, Valentinianus és más uralkodók nevét megemlégették. Ez a névemlékezés a IX—X. században még általános gyakorlat volt. Később egy XIII. századbeli római misekönyv s főleg az V. Pius pápa misekönyvreformja (1570) ezt a szokást megszüntette. Ma már csak egyes országok uralkodói külön kiváltsággént kapják meg azt a megtiszteltetést, hogy nevüket a misekánonban megemlétsék. Így a magyar királyok Mária Terézia idejében XIII. Kelemen pápától kapták meg ezt a kiváltságot («ut in canone Missae nominari possint, perpetuo concedimus et indulgemus»). Feltételül köti ki a pápa, hogy az illető király a szokásos szertartásokkal királlyá legyen felkenve («dummodo coelesti benedictione et sacra unctione iuxta consuetas caeremonias ut Reges ac Domini . . . inaugurati fuerint», Thalhofer, II. 166. 2.). Ez a kiváltság nálunk a királyt tehát csak a koronázás napjától kezdve illeti meg.

Ez az ima végül így végződik: «minden igazhívővel, a katolikus és apostoli hitnek megvallóival együtt». Ezek a szavak már a VII—VIII. században használatosak voltak, bár a Gelasius-féle Sacramentariumban és sok régi kéziratban hiányzanak. Egy XI. századbeli író, konstanci Bernold fölöslegesnek tartja ezeket a szavakat, hiszen utána mindjárt következik a megemlékezés az élő hívekről. Egyes újabb szerzők (Vandeur, 142.) ezért

ezt a szöveget inkább a püspökökre értik, t. i. a névszerint megemlégtett megyéspüspök után indokoltnak tartják, hogy a többi püspökről is («fidei cultoribus») említés történjék. Mindazonáltal helyesebb az a magyarázat, hogy itt a pápa és a püspök nevének említése után az összes keresztényekről megemlékeznek. Ez a megemlékezés egyáltalán nem felesleges, mert hiszen a következő imában csak azokról a hívekről fogunk megemlékezni, akik a szentmise bemutatásához valamivel hozzájárultak.

Megemlékezés az élőkről.

Miután a pap az összes keresztényekért imádkozott, kifejezetten megemlékezik azokról az élő hívekről, akikért a szentmisét bemutatja :

Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum N. et N. et omnium circumstantium, quorum tibi fides cognita est et nota devotio, pro quibus tibi offerimus : vel qui tibi offerunt hoc sacrificium laudis, pro se suisque omnibus : pro redemptione animarum suarum, pro spe salutis et incolumitatis suae : tibi que reddunt vota sua aeterno Deo, vivo et vero.

Emlékezzél meg, Urunk, N. N. szolgálóidról és szolgálóidról és minden itt jelenlevőről, kiknek hite és áhítata előtted ismeretes : kikért neked bemutatjuk a dicséret ez áldozatát, avagy kik neked felajánlják magukért és övéikért, lelkük megváltásáért, egészségük és jólétük reményében és teljesítik neked, örök, élő és igaz Istennek tett fogadalmaikat.

A Memento eredete visszanyúlik a IV. századba. Már abban az időben azoknak a keresztényeknek nevét, akikről különösen meg akartak emlékezni, elefáncsont- vagy fatáblácskákra, vagy külön pergamentlapokra írták fel. Ezeket *dipticháknak* nevezték, mert rendszeren két tábla volt, amelyeknek sarkait összeerősítették. E táb-

lácskák belső oldalára írták fel azután azoknak a kiváló s köztisztelőben álló keresztényeknek a nevét, akik vagy életszentségük, vagy áldásos tevékenységük révén méltók voltak arra, hogy a hívek a szentmisében hálás érzelmekkel emlékezzenek meg róluk. Nagyon vigyáztak azonban arra, hogy olyan valaki ne kerüljön a diptichákba, aki az igaz hittel szakított. Ha valaki érdemtelenné vált a kitüntetésre, nevét a diptichákról törölték. Az Egyház szentéletű tagjainak a neve haláluk után is bennmaradt a diptichákban s ez volt a *kanonizációnak első formája*, «mert kanonizálni annyit jelent, mint bevezetni a kánonba, vagyis a diptichákba» (Cabrol. Diction. d'Archéol. 4, 1058.). E neveken kívül a táblácskákon általánosabb imaszándékok is voltak: «az egyház békéjéért, a pogányok megtéréseért, a börtönben sínylődőkért, a tengeren utazókért, a bűnbánókért stb.» (Duchesne, 210.). A közös imaszándékot régente a diákonus olvasta fel hangosan, mégpedig vagy az ambon-on, vagy az oltár mellett. Szent Jeromos panaszkodik egyes hívek hiúsága miatt, akik csak azért adnak ajándékokat, hogy a szerpap az ő nevüket is felolvassa (in Ez. 6., P. L. 25, 175.). Ebben az időben, vagyis az V. században már a kánon alatt olvasták fel a diptichákat. Az előző századokban a nevek s a szándékok felolvasása valószínűleg felajánlaskor történt. A XII. századtól kezdve a hívek adakozása mindinkább gyérült, így azután a nevek felolvasásának a szokása is elmaradt. Ettől kezdve a pap csak halkan ejtette ki a neveket, ma pedig már csak rövid ideig megáll a szövegben s lélekben imádkozik azokért, akikért a szentmisét be akarja mutatni. Valamelyes maradványa a régi gyakorlatnak az a szokás, hogy némely helyeken a pap evangélium után kifordul s kihirdeti, hogy kiért, vagy milyen szándéokra fogja a szentmisét bemutatni. Más helyeken a kántor szokta mise elején, vagy felajánlaskor a miseszándékot kiénekelni. Legtöbb helyen az előző

vasárnapon hirdetik ki, vagy a templom ajtajára kifüggesztik az egész heti miseszándékokat.

De a pap nemcsak azokról emlékezik meg, akik a szentmisét felajánlják, hanem a jelenlevőkről is. Ezekről azt jegyzi meg: «akiknek hite ismert és áhitata tudott előtted», vagyis csak az Isten tudja, ki az igazhívó a jelenlevők közül s kiben van igazi áhitat. A hitetlen ember, vagy a lanyha s bűnös keresztény nem részesül igazán a szentmise gyümölcseiben.

A jelenlevő keresztényekre vonatkoztatva a pap így imádkozik tovább az Úrhoz: *«kikért neked bemutatjuk, vagy akik neked bemutatják a dícséret ez áldozatát»*. E szavak sok vitára adtak alkalmat, amennyiben egyrészről a pap, másrészről pedig a hívek szerepelnek, mint az áldozat bemutatói. Történeti szempontból vizsgálva a kérdést, meg kell állapítanunk, hogy az utóbbi kifejezés, vagyis «akik neked bemutatják» a régibb. Az előző kifejezés, mely a papot mint az áldozat bemutatóját állítja elénk, a IX. század előtt egyik sacramentariumban sem található fel. Ez a szöveg tehát betoldás, mely a IX. században keletkezett s amely ellen még a XI. században is tiltakozik konstansi Bernold (Micr. P. L. 151, 985.). E betoldás azzal magyarázható, hogy a IX. században a hívek áldozatkészsége a szentmise bemutatásához szükséges adományok felajánlásában meglehetősen csökkent s így nem lehetett a régi értelemben mondani: «akik neked bemutatják» (offerunt) az áldozatot. Ezért a szövegbe beleszúrták e szavakat: *«akikért neked bemutatjuk»*, vagyis a pap mutatja be a hívek nevében az áldozatot. Megjegyzendő, hogy az áldozatnak a hívek részéről való bemutatása vagy felajánlása nem dogmatikai értelmű, mert hiszen a hívek valóságban a szentmiseáldozatot bemutatni nem képesek. Erre külön felszentelt papi rendet alapított az Úr. A hívek annyiban járulnak hozzá az áldozat bemutatásához,

amennyiben a szentmisén résztvesznek, lélekben a pappal egyesülnek, az áldozati tárgyakat (ostya, bor, szerek és ruhák) az oltár részére megszerzik stb. Az antiochiai liturgia világosabban kifejezi, mit ért a hívek áldozat-felajánlásán. Ott ugyanis a pap a Mementóban imádkozik «azokért akik hozták az áldozati anyagot . . . és azokért, akikért hozták azokat s mindazokért, akik lélekben jelen vannak» (Fortescue, 435.). Ilyen értelemben a régi liturgiákban gyakran előfordul olyan kifejezés, amely szerint a pap a hívekkel együtt mutatja be a szentmisét. Máshol azonban a pap egyedül szerepel mint az áldozat bemutatója. Így pl. mikor szent Ambrus püspök így ír a császárnak: «Legyen gondod rá, hogy nyugodt lélekkel tudjak érted szentmisét bemutatni» («Fac me securum pro te offerre», Ep. 41, 23.).

A Memento ima további szavaiban Vandeur szerint (195. o.) nagyon szépen kidomborodik a szentmisének négyféle célja. A hívek ugyanis felajánlják a szentmisét «delkük megváltására» (engesztelés), «üdvösségük s épségük reményében» (kérés) s hálátadva «az örök, élő s igaz Istennek» (imádás és hálaadás).

Communicantes.

A pap már belefoglalta imájába az Egyházat, annak vezetőit, a pápát s a püspököket, megemlékezett a hívő keresztényekről, most feltekint az égi hazába s a megdicsőült szentekkel újíttja fel a lelki közösséget (Communicantes), az ő segítségüket kéri, hogy méltóképpen tudja bemutatni a nagy áldozatot. Az Egyház felvonultatja itt előttünk az őskeresztények kedves vértanuit, akik az oltáron megjelenő Krisztus-király díszkíséretét alkotják. Az ősegyház rajongásig szeretett, hős mártírijai ezek, akiknek az emléke vigaszt, erőt adott a szorongatott keresztényeknek az üldözések viharában.

Communicantes et memoriam venerantes, in primis gloriosae semper Virginis Mariae, Genitricis Dei et Domini nostri Jesu Christi, sed et beatorum Apostolorum ac Martyrum tuorum, Petri et Pauli, Andreae, Jacobi, Joannis, Thomae, Jacobi, Philippi, Bartholomaei, Matthaei, Simonis et Thaddaei; Lini, Cleti, Clementis, Xysti, Cornelii, Cypriani, Laurentii, Chrysogoni, Joannis et Pauli, Cosmae et Damiani, et omnium Sanctorum tuorum; quorum meritis precibusque concedas, ut in omnibus protectionis tuae muniamur auxilio. Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen.

A szentek egyességében résztvéve mindenekelőtt tisztelettel megemlékezünk a dicsőséges, mindenkoron szűz Máriáról, Jézus Krisztusnak, Istenünknek és Urunknak anyjáról, úgyszintén szent apostolaidról és vértanuidről: Péter és Pál, András, Jakab, János, Tamás, Jakab, Fülöp, Bertalan, Máté, Simon és Tádé apostolokról; Linus, Kletus, Kelemen, Xistus, Kornélius, Ciprián, Lőrinc, Krizogonus, János és Pál, Kozma és Damján vértanukról és minden szenteidről, kiknek érdemeire és könyörgéseire engedd, hogy pártfogásod oltalma alatt mindenben megerősödjünk. Ugyanazon Krisztus a mi Urunk által. Amen.

Ez a vértanusorozat, melynek összeállítása Symmachus pápa (498—514) idejére tehető (Batiffol. Leçons. 248.), legelsősorban a bold. Szűzet említi — ünnepélyesen kiemelve istenanyai méltóságát, — majd felsorolja a 12 apostolt s végül megemlíti 12 vértanút. Ez utóbbiakat vegyük kissé közelebből szemügyre. Kérdezzük tehát, kik ezek a vértanuk, akiket az Egyház a keresztény őskorból itt felvonultat előttünk? Előre bocsátjuk, hogy *hierarchikus rangsorban* következik itt *öt pápa, egy püspök, egy szerpap és öt világi*. Az alábbiakban törekszünk megbízható történeti adatok alapján röviden ismertetni e vértanuk életét. Az egyes vértanuk neve mellett záró-

jelben adjuk azt a napot, amelyen az Egyház ma az illető vértanu ünnepét üli.

a) *Őt pápa:*

Linus (szept. 23.) szent Péter közvetlen utóda a római püspöki székhelyben. Tehát ő a második a római pápák dicsőséges sorában. Bizonyára ő volt a legkiválóbb az apostolok tanítványai között, mert csak így érdemelhette meg, hogy az első pápának utóda lehessen. A keresztények között jól ismert s nagyrabecsült lehetett, mert üdvözlését szent Pál továbbítja szent Timoteushoz, Efezus püspökéhez (II. Tim. 4. 21.). 67— kb. 79-ig uralkodott, tehát ő kormányozta az Egyházat abban az időben, mikor Isten rettenetes ítélete a zsidóság centrumát, a jeruzsálemi templomot s a várost elpusztította. A Vatikánban szent Péter mellett temették el. Mikor a XVII. században VIII. Orbán pápa idejében szent Péter sírja mellett az oszlopok alapjait kiásták, találtak egy régi márvány síremléket ezzel a felírással: «*Linus*». A tudományos világ mind máig vitatkozik azon, hogy ez a márványlap *Linus* pápa síremléke volt-e vagy sem.

Kletus (ápr. 26.), aki valószínűleg azonos Anakletusszal, a második utóda szent Péternek a római pápai trónon. A hagyomány szerint szent Péter szentelte pappá s ő viszont hálából később szent Péternek síremléket állított (Lib. Pont. 1. 125.). Kb. 79—90-ig uralkodott. Domicián császár idejében az egyházüldözés alatt vértanulahalt halt s a Vatikánban temették el szent Péter sírja mellett.

Kelemen (nov. 23.) pápa *Kletus* utóda, tehát a harmadik pápa szent Péter után. Eusebius feljegyzése szerint 9 évig uralkodott (H. E. 3. 15. 34.), kb. 92—101-ig. A korinthusiakhoz írt levele az őskeresztény irodalom egyik legértékesebb irata. Az első század végén ugyanis Korinthusban lázadás tört ki s a lázadók az egyházi

előjárókat elűzték. Szent Kelemen pápa, mint az Egyház feje, hivatott volt arra, hogy a vitába beleszóljon. Így alkotta meg a korinthusiakhoz írt hosszú levelében azt a retorikai mesterművet, amely oly hatást tett a korinthusiakra, hogy ezt a levelet még 70 évvel később is az istentiszteletek alkalmával a Szentírás mellett mint szent iratot olvasták. Vértanúságát a régi keresztény írók (Irenaeus, Eusebius, Jeromos) nem említik. A későbbi századokban azonban mint vértanut tisztelték. A hagyomány szerint Traján császár a Fekete-tenger mellett fekvő Cherson városba száműzte. Majd a császár parancsára horgonnyal a nyakában a tengerbe dobták. Ezt az elbeszélést sokan legendának tartják (Rauschen—Wittig. 41.), bár mások, így pl. Hosp (Die Heiligen. 29.), joggal mutatnak rá arra a feltűnő tényre, hogy a régi római iratokban semmi nyomot sem lehet találni szent Kelemen sírjáról. Valószínű tehát, hogy nem Rómában halt meg. Holttestét később Rómába hozták, ahol az még most is a Colosseum közelében a S. Clemente-templomban nyugszik.

Xistus vagy *Sixtus*, (aug. 6.). E név hallattára az időrendi sorrend alapján önkénytelenül I. Xistus pápára (kb. 116—125) gondolnánk, aki szintén vértanuhalált halt Hadrián császár idejében s akit szintén a Vatikánon temettek el szent Péter mellett. Mindazonáltal általánosan elfogadott vélemény az, hogy itt II. Xistus pápát kell értenünk, aki ugyan csak egy évig ült a pápai trónon (257. aug.-tól 258. aug. 6-ig), de a »deghiresebb s legtiszteltebb volt a vértanupápák között» (Grisar. Gesch. Roms. 196.). II. Xistus Valerián császár egyházüldözésében szenvedett vértanuhalált, aki elsősorban a püspököket s az előkelő keresztényeket vetette börtönbe s halálbüntetés terhe alatt megtiltotta, hogy a keresztények istentiszteleteket tartsanak. A keresztények azonban még életük veszélyeztetésével is összegyűltek a földalatti

katakombákban az istentiszteletek megtartására. Egy ilyen alkalommal a Praetextus katakombában épen Xistus pápa mutatta be a szentmisét, mikor a katonák rájuk törtek. A keresztények meg akarták védelmezni a pápát, ki azonban a legnagyobb örömmel vállalkozott a vértanuhalálra. A helyszínen püspöki székében lefejezték. Vele együtt halt dicsőséges vértanuhalált több diákonusa is. A San Callisto katakombákban temették el, de példája ragyogó fáklya volt, mely bevilágította a rettenetes egyházüldözések éjszakáját.

Kornélius (szept. 16.) pápa még II. Xistus előtt uralkodott, mert 251 áprilisában választották meg szent Fábían pápa († 250. jan. 20.) utódjává. Valószínűleg a Cornelius-ok előkelő családjának a sarja volt. Kortársa, szent Ciprián úgy jellemzi őt, mint békeszerető és nagyon alázatos embert. Sokat kellett szenvednie egy öntelt, római preszbiter, Novacián lázadása miatt, aki mint ellenpápa lépett fel vele szemben. Azonkívül rettenetes pestisjárvány tört ki Rómában, melynek igen sok ember esett áldozatul. Ezt a csapást a pogányok az istenek büntetésének tekintették a pogány kultusz elhanyagolása miatt s erre újra kitört a legvadabb keresztényüldözés. A keresztények boldogságtól sugárzó arccal haltak vértanuhalált. A pápát a császár Centumcellaeba (Civitavecchia) küldte számkivetésbe, ahol az sok szenvedéseibe belehalt 253. júniusában. Testét az üldözés elmúltával Rómában temették el. Az Egyház szent Cipriánnal együtt szept. 16-án üli ünnepét. Ezt a közös ünnepet szent Jeromos úgy magyarázza, hogy a két szent «ugyanazon a napon . . . , de nem ugyanazon évben» halt meg (Brev. Lect. VI.). Ez azonban téves adat, mert egyrésztől egészen biztos tény, hogy szent Cipriánt 258. szept. 14-én fejezték le, másrésztől meg szent Kornéliusról tudjuk, hogy ő 253. júniusában halt meg. A közös ünnepet tehát úgy kell magyaráznunk, hogy szent Kor-

néliust szept. 14-én temették el Rómában a Kornélius-kriptában s ezt a napot szent Ciprián halálának emlékével együtt ünnepélyesen megülték. Később az Egyház a közös ünnepet áttette szept. 14-éről szept. 16-ára.

b) *Egy püspök és egy diákonus.*

Ciprián (szept. 16.) szent Ágoston előtt a virágzó afrikai egyháznak legnagyobb püspöke. Előkelő, gazdag családból származott, így nagyon alapos nevelésben s kiképeztetésben részesült. Egy karthágói pap térítette meg s készítette elő a keresztségre, majd a papszentelésre. 248 végén, vagy 249 elején karthágói püspök lett. Reformtörekvései, gyönyörű levelei mutatják apostoli lelkületét. Nem kisebb író, mint szent Jeromos kijelenti, hogy szent Ciprián művei világítanak mint a nap. A Valérián-féle egyházüldözés idején többször száműzték, majd fogságba vetették s halálra ítélték. Lelkes «Deo gratias!»-szal vette tudomásul a halálos ítéletet. Örömeiben hóhéranak 25 aranyat adott. Afrika nagy püspökét székvárosának főterén 258. szept. 14-én fejezték le. Az éjtszaka folyamán a keresztények a dicsőséges vértanu testét fáklyakisérettel Macrobius Candidianus prokurátor kertjébe vitték s ott eltemették. Az utókor a nagy püspök kivégeztetése s sírja helyén nagyszerű bazilikákat épített, amelyekben kb. 150 évvel később Afrika másik lánglelkű püspöke, szent Ágoston többször tartott szent Ciprián emléknapi ünnepi beszédet. Néhány márványoszlop, azoknak a fenséges bazilikáknak a maradványai, még ma is beszédes tanui a régi Egyház szent Ciprián iránt megnyilatkozó rajongó szeretetének.

Lőrinc (aug. 10.) diákonus az örök város egyik legkedveltebb szentje. Magában Rómában több mint 20 temploma vagy kápolnája van. Kevés szentet tartott az Egyház oly nagy becsben, mint őt. XIV. Kelemen pápa idejéig (1770) szent Lőrinc ünnepe parancsolt ün-

nep volt a nyugati egyházban, vigiliája és oktávája még ma is van. Spanyol származású volt, de Rómában nevelkedett. II. Xistus pápa idejében Róma hét diákonusa között az első volt. Szent Ambrus szerint szent Lőrinc diákonusnak minden vágya az volt, hogy Xistus pápával együtt halhasson vértanuhalált. Ezért a vértanúság előtt álló pápához így könyörgött: «Hová mégy, atyám, fiad nélkül? Hová készülsz Isten felszentelt papja, szolgád nélkül? Te sohasem szoktad szerepőd nélkül a szent áldozatot bemutatni. Atyám, miért nem tetszem Neked? Van-e bizonyítékom rád, hogy méltatlanná lettem? Tégy próbát, hogy alkalmasat választottál-e ki diákonusodnak, akire rábízhatod az Úr szent vérének a kiszolgáltatását» (De off. min. I. 41.). A pápa megjövendőli kedves diákonusának, hogy három nap múlva követni fogja őt a vértanúságban. Szent Ambrus elbeszéli, hogy a törvényszék előtt szent Lőrinc rámutatott a szegényekre e szavakkal: «Ime az Egyház kincsei». 258. aug. 10-én tüzes rostélyon megsütötték. Szinte emberfeletti hősiességgel viselte el a kínokat. Utolsó perceiben Róma városáért s az Egyház békéjéért imádkozott. Sírja fölé Nagy Konstantin bazilikát épített, mely Róma 7 bazilikáinak egyike, t. i. a híres San Lorenzo.

c) *Öt világi:*

Krizogonus (nov. 24.) életéről az őskeresztény írók oly keveset írnak s az a kevés is oly homályos és bizonytalan, hogy csak jámbor legendának tarthatjuk. Azt olvasuk, hogy Rómában szent Anastazia tanítója volt, sok pogányt megtérített. Dioclecián császár Aquileiába száműzte. Ott sokat kellett szenvednie, míg végre ugyanott hősiessen megvallott keresztény hitéért 304 körül lefejezték. A következő századokban úgy Rómában, mint Aquileiában nagy tiszteletnek örvendett. Rómában tiszteletére már az V. században gyönyörű bazilikát építet-

tek, melynek a romjait nemrégiben kezdték kiásni. A San Crisogono ma is Rómának egyik kedvelt temploma. Már régente is nov. 24-én ülték meg az emlékét, valószínűleg ez a vértanúságának a napja.

János és Pál (jun. 26.) életéről szintén nagyon gyér adataink vannak. A régi legenda szerint testvérek voltak és szent Konstanciának, Nagy Konstantin leányának az udvaránál magas állást töltöttek be. Mikor szent Konstancia visszavonult a világtól, a két testvér az irgalmas szeretet gyakorlásának élt. Julián császár felszólította őket, hogy álljanak szolgálatába és áldozzanak Jupiternek, amit ezek határozottan visszautasítottak. Ezért a császár saját házukban titokban lefejeztette őket 362-ben. Haláluk azonban mégis nyilvánosságra került, mert sírjuknál ördögtől megszállott emberek csodálatosan meggyógyultak. Maga Terentianus is, aki az ítéletet rajtuk végrehajtotta, fiával együtt megtért. A Monte Coelio-n, ahol a szent testvérek háza állt, már a IV. század utolsó évtizedeiben templom épült. Ez a templom, melyet a századok folyamán többször újjá építettek, jelenleg Keresztes szent Pál szerzeteseinek gondozása alatt áll.

Kozmas és Damján (szept. 27.) szír orvosok voltak. A hagyomány szerint testvérek voltak s előkelő családból származtak. Betegeiket ingyen gyógyították s nemcsak a testükkel, hanem a lelkükkel is törődtek. Jótékonyosságuk révén kortársaik előtt nagy tiszteletben állottak. Állítólag Carinus császárt (282—284) is meggyógyították. Keresztény hitük miatt később fogságba kerültek és 297-ben lefejezték őket. Már a IV. század végén a szíriai Alephonban tiszteletükre templom állt. Egy másik szír városban, Kyrrhos-ban ugyancsak róluk elnevezett bazilikát építettek. Konstantinápolyban II. Theodoziusz császár (408—450) emeltetett tiszteletükre szép templomot. Rómában már az V. század végén aka-

dunk tiszteletük nyomaira. Symmachus pápa (498—514) oratóriumot, III. Félix pápa (526—530) pedig templomot épített emlékükre. Ennek a templomnak egyes maradványai még megvannak a római S. Cosma e Damiano templomban.

Ez tehát az a 12 vértanu, akiket az Egyház a konzekráció előtt a kánonban emlékezetünkbe idéz. Valamennyien vértanuk, mert a régi egyház a szentek közül csak a vértanukat részesítette különös tiszteletben. Ezért nem csodálkozunk, ha pl. szent József nevét nem találjuk megemlítve a kánonban. Mint láttuk, a felsorolt vértanuk között van 5 római pápa, 3 római (Lőrinc, János és Pál), 1 északitáliai (Krizogonus), 1 afrikai (Ciprián) és két szíriai (Kozmas és Damián) vértanu. Valamennyien a római egyházban általános tiszteletben álló szentek voltak, akiknek az emlékezete nagyszerűen előkészíti lelkünket arra az áldozatra, amelyet a vértanuk Királya készül a szentmisében a mennyei Atyának bemutatni.

Meg kell még magyaráznunk a Communicantes ima feliratát. A latin misekönyvben ugyanis ezen ima előtt ezt a címet találjuk: *Infra actionem*. Az *actio* áldozati cselekményt jelent, itt azonban egyértelmű a kánonnal. *Infra* (intra) *actionem* tehát annyit jelent, hogy ezt az imát a kánonban kell imádkozni. De miért csak épen a Communicantes ima előtt találjuk e felírást? Ez az ima nagycsütörtökön és az 5 legnagyobb Úr-ünnepen (Karácsony, Vízkereszt, Husvét, Áldozócsütörtök, Pünkösd) valamivel hosszabb, mint más napokon, amennyiben mindjárt az elejére néhány soros, még a Sacramentarium Gelasianum-ból származó szöveget szúrunk be, amely mélyértelmű szavaival az ünnep jelentőségét domborítja ki. Eleinte az *Infra actionem* cím csak ezek előtt az ünnepi betoldások előtt állt s azt fejezte ki, hogy ezeket a betoldásokat nem mindjárt az ünnepi praefatio után, ahol közölni szokták azokat, hanem majd csak a kánon-

ban kell imádkozni. Később az *Infra actionem* valóságos címe lett a *Communicantes*-nek s a kánonban a rendes *Communicantes*-nél is szerepel, ahol tulajdonképpen értelmé nincsen.

Hanc igitur és Quam oblationem.

Ez a kettős ima, mely a IV. századból származó *De sacramentis* c. iratban még csak egy ima volt, közvetlen előkészület és bevezetés a konzekrációhoz. A pap kiterjeszti kezeit a kehely fölé és így imádkozik :

Hanc igitur oblationem servitutis nostrae, sed et cunctae familiae tuae, quaesumus, Domine, ut placatus accipias : diesque nostros in tua pace disponas, atque ab aeterna damnatione nos eripi et in electorum tuorum jubeas grege numeravi. Per Christum, Dominum nostrum. Amen.

Ugyanezért az áldozatajándékot szolgálóidtól, valamint egész családotól is, kérünk Urunk, vedd kegyesen : és napjainkat intézd a te békédben és az örök kárhozatból bennünket kitaradni és választottaid sorába sorozni méltóztatással. Krisztus, a mi Urunk által. Amen.

Majd a kezeit összeszűri s így folytatja :

Quam oblationem, tu Deus, in omnibus, quaesumus, benedictam, adscriptam, ratam, rationabilem, acceptabilemque facere digneris : ut nobis Corpus et Sanguis, fiat dilectissimi Filii tui, Domini nostri Jesu Christi.

Kérünk téged, Istenünk, hogy a felajánlott áldozatajándékot méltóztatással mindenben áldottá, megfelelővé, érvényessé, értelmes voltunkhoz méltóvá és előttd kedvessé tenni, hogy az nekünk Testvére és Vérévé változzék a te szeretett Fiának, a mi Urunk Jézus Krisztusnak.

A Hanc igitur ima utolsó szavait : «diesque nostros . . .»

Nagy szent Gergely pápa adta hozzá. Ezekben a szavakban a pap békességért, az örök kárhozat elkerüléséért s az örök boldogság elnyeréséért imádkozik. A békéért való imádságra Nagy szent Gergely idejében talán a longobardok Itáliába való betörése s Róma városának veszélyeztetése adott alkalmat (Schuster, I. 46.).

Mint a Communicantes imánál, úgy a Hanc igitur-nál is, nagyobb ünnepek alkalmával *betoldásokat kell alkalmaznunk*. Ilyen betoldás csak három van. Nagycsütörtökön a betoldott rész az Oltáriszentség alapítására vonatkozik, Husvétkor és Pünkösdkor pedig az újonnan keresztelekről szól. A régi egyházban ugyanis a felnőtteket csak Husvét és Pünkösd vigiliáján keresztelték, azért van ma is még e két napon keresztkülszentelés. A megkereszteltek a keresztelés napján s egész Husvét, illetve Pünkösd hetében — bár mindennap áldozhattak — áldozati ajándékokat azonban még nem tehettek az oltárra. Ezek helyett ezt a kötelességet a keresztszülők, illetve a szülők teljesítették. Ezért imádkozza a pap ezeken a napokon a következő szöveget : fogadd kegyesen az áldozatot, « *melyet neked felajánlunk azok nevében is, akiket a vízből és a Szentlélekből újjáteremteni kegyeskedtél*». A régi időben számos ilyen betoldás volt a Hanc igitur-ban : így pl. a nagybőjt harmadik vasárnapján, amikor a keresztszülők bemutatták a keresztelendőt az Egyháznak, továbbá a papszentelés, vagy házasságkötés évfordulóján, a halottakért bemutatott szentmisében stb. Így a Gelasianum-ban 38 Hanc igitur van, amelyek nem annyira valamelyik ünnep hangulatát fejezik ki, mint inkább egyes évfordulók alkalmából kéréseket tartalmaznak.

A pap a Hanc igitur imádkozása közben *kezét kiterjeszti a kehely fölé*. Ez a nagyon szép szertartás nem régibb a XVI. századnál. Annak előtte a pap mélyen meghajolt, úgyhogy a feje majdnem az oltárt érintette

s így végezte ezt az imát. Ez a szokás még ma is megvan a domonkosrendieknél és a kármelitáknál.

Mit jelent a római liturgiában ez a kézfeltétel? A legkézenfekvőbb magyarázat az, hogy a pap az Úr előtt rá akar mutatni az áldozati tárgyakra («hanc... oblationem») s mintegy fel akarja azokra hívni az Úr figyelmét, mielőtt az átváltoztatás megtörténne. Mások (pl. Thalhofer II. 172. és Vandeur 202.) az ószövetségi liturgiából magyarázzák ezt a szokást. Az ószövetségben ugyanis a pap rátette a kezét az áldozati állatra s ezzel kifejezte azt, hogy a feláldozandó állatra átviszi az emberek bűneit. Már most minden bűnös embernek magának kellene meghalnia a bűneiért. De a pap a kézfeltétel által jelzi, hogy az emberek bűneit ráhelyezi erre az áldozati bárányra, vagyis Jézusra, aki önként vállalkozott, hogy meghal az emberek bűneiért. Hogy milyen szempontok vezették V. Pius pápát, mikor a misekönyv-reform kapcsán (1570) ezt a szertartást behozta, ma már nem tudjuk megállapítani. Annyi azonban bizonyos, hogy ez a kézfeltétel, ha nem is nagyon régi szertartás, mert hiszen több mint ezer évvel később keletkezett, mint a Hanc igitur szövege, mégis nagyon kedves s igen mélyértelmű szokása a miseliturgiának.

A Quam oblationem kezdetű ima egyik legrégebbi része a kánonnak. Oly szorosan kapcsolódik az átváltoztatás szövegéhez, hogy egyes szerzők (Bishop) a konzekrálás ritusához számítják. Szerintök ez a szöveg volt a nyugati liturgia epiklézise, vagyis a Szentlélek segítségül hívása, hogy hajtsa végre az átlényegülést. Ez az ima egészen a legújabb időkig (v. ö. Jahrb. f. Lit. Wiss. II. 98. sk. és Zeitschr. f. k. Theol. 1925. 474. sk.) élénk vitára adott alkalmat. A liturgikus szerzők ugyanis egy ilyen ősrégi imánál minden szót fontosnak tartanak s megmagyarázására minden lehetőt megtesznek. Így mindjárt felkelti az érdeklődést a *szent áldozatra* vonatkozó *jelzőknek*

eme sorozata : «benedictam, adscriptam, ratam, rationabilem, acceptabilemque». Mit jelent ez az öt jelző? Mi ebbe a részletkérdésbe itt mélyebbre bele nem hatolhatunk, mindazonáltal megjegyezzük, hogy ezek a jelzők egyrészt általánosságban ugyanazt fejezik ki, hogy t. i. az Úr tegye kedvessé színe előtt ezt az áldozatot, másrészt nem lehet ezt a szöveget pusztán szószaporításnak (tautologia) nevezni, mert mindegyik szó valamilyen árnyalati különbséget tartalmaz. Véleményünk szerint a leghelyesebb fordítás ez : «méltóztassál ezt az áldozatot, áldottá, megfelelővé, érvényessé, értelmes voltunkhoz méltóvá s előtted kedvessé tenni». Ez alatt a pap ötször keresztet vet az áldozati tárgyakra, hogy azokat tőle telhetőleg megszentelje. Egyesek szerint ez az öt keresztvetés a kereszten függő isteni Üdvözítő öt szent sebére emlékeztet.

A pap kifejezi legfőbb vágyát, hogy ez az áldozat «Testévé és Vérévé változzék a te szeretett Fiadnak, a mi Urunk Jézus Krisztusnak». Az Úr szentséges nevének említésére fejét mélyen meghajtja, kezét tisztelettel összezárja s most megnyílik előtte a szentek szentje.

Átváltoztatás.

A legméltóságteljesebb pillanat elérkezett. A pap már már nem saját nevében, nem is pusztán az Egyház nevében, hanem *Jézus Krisztus nevében beszél és cselekszik*. Az ő ajkaival maga az Úr beszél, mert hiszen nem a pap testére vonatkoznak a pap ajkairól elhangzó szavak : Ez az én testem. Jézus maga mondja a szentmisében ezeket a szavakat s a természet engedelmesen meghajol Ura akarata előtt s Jézus testévé válik a kenyér.

A pap kezébe veszi az ostyát, miközben e szavakat mondja :

Qui pridie quam pateretur, accepit panem in sanctas ac venerabiles manus suas, et elevatis oculis in caelum ad te Deum, Patrem suum omnipotentem, tibi gratias agens, benedixit, fregit, deditque discipulis suis, dicens: Accipite et manducate ex hoc omnes:

Hoc est enim Corpus meum.

Simili modo postquam coenatum est, accipiens et hunc praeclarum Calicem in sanctas ac venerabiles manus suas: item tibi gratias agens, benedixit, deditque discipulis suis, dicens: Accipite et bibite ex eo omnes:

Hic est enim Calix Sanguinis mei, novi et aeterni testamenti: mysterium fidei: qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum.

Haec quotiescumque feceritis, in mei memoriam facietis.

Ki a szenvedése előtti napon szent és tiszteletreméltó kezébe vette a kenyeret és fölemelvén szemét az égre, hozzád, mindenható Atyaisten, neked hálát adván, azt megáldotta, megtörte és tanítványainak adta, mondván: Vegyétek és egyetek ebből mindnyájan:

Mert ez az én Testem.

Hasonló módon, miután vacsoráltak, ezt a drága kelyhet is szent és tiszteletreméltó kezeibe vette: neked ismét hálát adván: megáldotta és tanítványainak nyújtotta, mondván: Vegyétek és igyatok ebből mindnyájan:

Mert ez az én vérem kelyhe, az új és örök szövetségé; a hit titka, mely értetek és sokakért kiontatik a bűnök bocsánatára.

Valahányszor ezt teszitek, az én emlékezetemre tegyétek.

Ezeket a szavakat a pap nem imádságként, hanem elbeszélő alakban, *történetileg mondja el*, vagyis elbeszéli az utolsó vacsorának és az Oltáriszentség alapításának a történetét, úgy azonban, hogy szavait a mennyei Atyához intézi (‘‘hozzád, mindenható Atya . . .’’). A pap a lényegét illetően *egészen pontosan azt teszi, amit Jézus tett* az utolsó vacsora alkalmával. Ahogy mi egy történet elbeszélésénél a történetben szereplő személyek beszéd-

módját s mozdulatait utánozni szoktuk, úgy a pap is nemcsak Jézus szavait ismétli meg, hanem ezeket a szavakat ugyanolyan mozdulatokkal is kíséri, mint Jézus tette az utolsó vacsorán. Ez volt ugyanis az Úr kifejezett óhajta, mikor így szólt: «Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre». Ezért a pap kezébe veszi a kenyeret, feltekint az égre, hálaadás jeléül meghajtja a fejét. Csak a «fregit» és a «dedit» szavaknál nem töri meg az ostyát és nem adja lelki táplálékul a tanítványoknak, mert ezek a cselekedetek a szentmisében később történnek.

Az utolsó vacsora leírását a szentírásban négy helyütt találjuk meg, a három szinoptikus evangelistánál (Mt. 26, 26—28.; Mk. 14, 18—19.; Lk. 22, 19—20.) és szent Pálnál (I. Kor. 11, 23—25.). A misekánonban található leírás — bár lényegében azonos a szentírási szövegekkel — az egyes kifejezésekben azonban számos eltérést mutat. Thalhofer szerint (II. 176.) ez a legnagyobb valószínűség szerint abból magyarázható, hogy a kánon leírása régibb, mint a szentírás szövegei, vagyis egyes egyházakban, mielőtt még az evangéliumok keletkeztek, vagy elterjedtek volna, már volt egy általánosan elfogadott, a szentmise szertartásába beállított leírás, amelyen változtatni nem volt szabad s amelynek az ismeretét az evangelisták olvasóiknál feltételezték. Egyszóval az *Egyház a misekánonban található leírást* az utolsó vacsoráról nem a szentírásból, hanem az *elő hagyományból vette*.

Figyeljük meg kissé közelebbről a misekánon szavait. Mindjárt az első szavaknál megjegyezhetjük, hogy a misekánon azon kifejezése «a szenvedése előtti napon» («pridie, quam pateretur») nem áll ellentétben szent Pál szavával «azon az éjszakán, amelyen elárultatott». Szent Pál ugyanis zsidó szokás szerint az ünnep előestéjét s így az éjszakát is az ünnepnaphoz számítja, mert a zsidók nem reggel kezdték az ünnepet, mint mi, hanem előző este. Mind a négy szentírási leírás említi, hogy Jézus

kezeibe «vette a kenyeret» («accepit panem»), de e szavak : «szent és tiszteletre méltó kezeibe» a szentírásban nem találhatók. Az a megjegyzés, hogy Jézus felemelte szemét az égbe, a biblikus leírásokban teljesen hiányzik, de egészen természetes kiegészítése a szövegnek, mert az Úrnak a hálaadás alkalmával ez volt a szokása (Ján. 11, 41.). Mind a négy szentírónál olvassuk, hogy Jézus hálát adott. Ez a hálaadás («eucharistia»), amelyről később az Oltáriszentséget elnevezték, bizonyára nemcsak a Passah-vacsoránál szokásos hálaima elmondásából állott, hanem valamilyen keresztény jellegű, vagyis az újszövetségi áldozatra vonatkozó imádság lehetett. Ez az ima magában foglalta a kenyér megáldását is («benedixit»). A konzekrálás szavaiban «mert ez az én testem», «mert ez az én vérem kelyhe» a «mert» («enim») szócska beto dás, mely a mai ritusban már kötelező, de sem a szentírásban, sem a régi liturgiában nincs meg. A bor konzekrálásának a szavai Máténál és Márknál : «Ez az én vérem, az újszövetség vére», Lukácsnál és Pálnál : «Ez a kehely az újszövetség az én véremben», míg a misekánonban : «ez az én vérem kelyhe». Mind a három szöveg ugyanazt fejezi ki. Az «új és örök szövetség vére» annyit jelent, hogy az Úr által alapított szövetség örökké fog tartani s nem kell majd helyet adnia egy másik szövetségnek, mint ahogy az ószövetség helyet adott a kereszténységnek. Az «effundetur», «ki fog ontatni» szó helyett tulajdonképen az eredeti görög szövegnek megfelelően «effunditur» «kiontatik» szónak kellene állania (*ἐκχυννόμενον*), vagyis a véröntás alatt nem a keresztfa áldozatát, hanem a szentmiseáldozatot kell értenünk. A «mysterium fidei» «a hit titka» szavak valószínűleg a gallikán liturgiából származnak, mert Germain de Paris szertartáskönyvében (P. L. 72, 93.) fordul elő először. Ezeket a szavakat eredetileg nem a pap mondotta, hanem a diakonos, vagy más valaki a segédkezők közül kiáltotta,

vagy énekelte, hogy a nép figyelmét a konzekrálás nagy titkára felhívja. Ez a szokás a gallikán liturgiába bizonyára a keleti liturgiából származott át, ahol hasonló felkiáltások gyakoriak. A kopt-liturgiában pl. a nép így kiált fel: «Hisszük, megvalljuk és dicsérünk téged: mert ez valóban a te tested» (Renaudot, I. 234.). A keleti görög egyházban a pap a konzekrálás szavait hangosan mondja és a nép Amen-t felel rá. A legrégebbi időkben a nyugati egyházban is ez volt a szokás. Akkor még ugyanis — mint fentebb kimutattuk — az egész kánont hangosan imádkozta a pap.

Itt néhány szóval meg kell emlékeznünk az *úrfelmutatás történetéről*. A konzekrált ostya felmutatása valamennyi liturgiában előfordul. A keleti liturgiák azonban *közvetlenül* *szent áldozás előtt mutatják fel a szent ostyát*. Az Aranyszájú szent János híres liturgiájában a pap a szent ostya felmutatásakor ezt mondja: «Sancta sanctis» («a szent dolgok a szenteknek»). A nyugati liturgiában egészen a XII. századig közvetlenül a Pater noster előtt volt az úrfelmutatás, vagyis a konzekrációs kánon végén. A pap még ma is a Pater noster előtt, mikor ezeket a szavakat mondja: «omnis honor et gloria», kissé felemeli a szent ostyát és a kelyhet. Ez volt régente az úrfelmutatás.

A ma szokásos Úrfelmutatás, mely közvetlenül az átlényegülés után van, *csak a XII. század végén jött szokásba*, még pedig Franciaországban. Abban az időben ugyanis a párisi egyetem tanárai közül egyesek azt tanították, hogy a kenyér átlényegülése csak akkor történik meg, mikor a pap már a bor fölött is elmondotta a konzekrálás szavait. Bár ennek a tannak nem sok követője akadt, mégis az Egyház általános hitének a kifejezésére szokásba jött, hogy a konzekrált szent ostyát még a bor konzekrálása előtt a népnek imádásra felmutatták. Ez által akarták kifejezni azt a hitet, hogy az Úr a szent

ostyában jelen van már a kehely konzekrációja előtt is. Ez különben egészen kézenfekvő dolog is, hiszen az Úr is az utolsó vacsorán a kenyeret szent testévé változtatta s megáldoztatta vele az apostolokat s csak azután vette kezébe a kelyhet. Eudes de Sully, párisi püspök (1196—1208) volt az első, aki ezt az Úrfelmutatást elrendelte (Fortescue. 448.). A XIII. század elejétől ez a különben is nagyon szép és mély jelentőségű szokás széles körben kezdett terjedni. 1215-ben bevezetik a ciszterciták, 1217-ben a trèves-i tartományi zsinat. A XIII. század végén már a nyugati egyházban általános szokásnak mondható. A kehely felemelése csak jóval később jött szokásba. Ezt t. i. nem tartották annyira indokoltnak, mert hiszen a hívek csak a kelyhet láthatják és nem az Úr szent véré. A karthauziaknál még most is hiányzik a kehely felemelése. A pap térdhajtása az Úrfelmutatás előtt és után csak a XVI. századból eredő szokás. Általános szokássá csak az 1570-iki misekönyvreform útján válik. Még a XIV. században a hivatalos előírás az Úrfelmutatásra vonatkozólag a következő: a pap «... pontosan s ájtatosan ejtse ki a konzekráció szavait, amelyeknek az elhangzása után először ő imádja *fejhajlással* az Isten szent testét, azután tisztelettel s gondosan emelje fel azt magasra, hogy a nép is imádhassa és az imádott szent ostyát tegye vissza a helyére. . . » (P. L. 78., 1166.). Ugyanezt írja elő a kehely konzekrálásánál, amikor is a kehely felemelése előtt a papnak «kissé meghajtott fejjel» («*inclinato paulum capite*») kell a szent vért imádnia. A karthauziak még ma is csak mély meghajlást végeznek az Úrfelmutatásnál.

Az imádásra felmutatott *szent ostya* iránt a nép a középkorban nagy tiszteletet tanúsított. A XIII—XIV. század nagy szónokai (pl. Berthold von Regensburg, † 1272.) meghatározó oktatásokat adtak az Úrfelmutatásról. Meggyőző erővel fejtegették, mily nagy hatása van az eucha-

risztikus szent ostya meglátásának, megpillantásának az emberi lélekre. Franz, a középkori liturgia egyik legkiválóbb kutatója említi (Die Messe. 103.), hogy a szent ostya iránt megnyilvánuló tiszteletnek néhol babonás kinövésai is voltak. Így egy XV. századbéli író szerint, aki a szent ostyát megpillantotta, annak a napi élelme biztosítva volt, könnyelmű szavak és hamis eskük megbocsáttatnak neki, szemevilágát veszély nem fenyegette, hirtelen nem halt meg, vagy ha a hirtelen halál szentségek nélkül el is ragadta, Isten előtt úgy jelenik meg, mint aki a szent útravalóban részesült. Mások elégnék tartották, ha az Úrfelmutatás pillanatában jelen voltak a templomban, utána mindjárt távoztak. Ha nem sikerült a szent ostyát meglátniok, akkor egész nap szomorúak voltak s tartózkodtak a húseledelektől. Előfordult, hogy egyes papok többször is felemelték a szent ostyát, sőt a felemelésnél ide-oda forgatták, hogy a nép minél jobban láthassa. Ezeket a túlzásokat az Egyház már akkor is helytelenítette (Franz. 104.) s mindent elkövetett, hogy a népet az Úrfelmutatás igazi jelentőségéről kioktassa. Másrésről azonban ezek a túlzások is szépen tanuskodnak a nép mély, eucharisztikus hitéről s a szentmise iránti érdeklődéséről.

A hívek ama vágya, hogy lássák a felmutatott szent ostyát, vezetett rá *a csengők alkalmazására*. A csengetés az Úrfelmutatás alatt a XII. századtól kezdve kezd szokássá válni, bár Rómában még a XIV. században sem csengettek az Úrfelmutatás alatt. A római Ordó-k ugyanis erről semmi említést sem tesznek, holott egyébként a csengettyű használatát említik, mert pl. megtiltják, hogy nagycsütörtökön a Gloria után csengessenek (X. 1. P. L. 78., 1009. ; XIV. 83. P. L. 78. 1205.). Viszont egy Exeterben 1287-ben tartott zsinaton elrendelik, hogy minden templomnak legyen egy kis csengettyűje, amellyel beteghez kísérik a papot s amelyet «Krisztus teste felmuta-

tásánál» használnak (Fortescue. 451.). Ugyanebben az időben már szokásban volt, hogy Úrfelmutatásra harangoztak is. A mai misekönyv két csengetést ír elő: Sanctus-ra és Úrfelmutatásra (Rit. cel. m. VII. 8. ; VIII. 6.). A többi csengetés, így áldozás előtti s esetleg a felajánlás előtti csengetés szokásjogon alapszik. Franciaországban, «hol szeretik a csengetyűt» (Fortescue. 453.), néhol a lépcsőima és a Pater noster előtt is csengetnek.

Manapság itt-ott nézeteltérés van arra vonatkozólag, hogy a *hívek milyen testtartást használjanak az Úrfelmutatás alatt*: felegyenesedve a szent ostyára nézzenek-e, vagy pedig mélyen meghajoljanak. Az elmondottakból látjuk, hogy a XII. századtól kezdve, mióta ez az Úrfelmutatás szokásba jött, mily nagy örömmel tekintettek a jelenlevő hívek a felmutatott szent ostyára. Azoknak, akik ezt a szokást követik, X. Pius pápa (1907. jún. 12.) búcsúkat is engedélyezett. Másrészről megállapíthatjuk, hogy viszont a régi egyházban (behizonyíthatólag már a VIII. században) a szentmisén segédkezők az egész kánon alatt mélyen meghajolva imádkoztak. Az Úr maga is dicsérőleg nyilatkozott az evangéliumi vámosról, aki «szemét sem merte felemelni az égre, hanem mellét verve» imádkozott (Lk. 18., 13.). Leghelyesebben tesznek tehát azok, akik míg a pap a szent ostyát felmutatja, addig a szent ostyára tekintenek, azután pedig, mikor a pap alázatosan térdethajt, ők is mélyen meghajolnak.

Mivel az ilyen titokzatos cselekményekhez, mint a konzekráció, legjobban illik a csend, azért már régi időben is több zsinat elrendelte, hogy az Úrfelmutatás idején el kell hallgatnia az éneknek és az orgonának. A Caere-moniales episcoporum szerint (I. 28., 9.) szabad Úrfelmutatás alatt halk hangon («dulciori sono») az orgonán játszani.

Megemlékezés az Úr haláláról.

Az Úrfelmutatást követő három ima (Unde et memores, Supra quae, Supplices) tulajdonképpen egy ima, mely közös klauzulával (Per eundem Christum stb.) végződik. Ebben az imában a pap az Úr Jézus szent testét és véréát ajánlja fel kedves áldozatul a mennyei Atyának. Valójában maga az Úr az, aki önmagát áldozatul bemutatja, aki «az emberek között nem talált olyan tiszta áldozatot, amelyet felajánlhatott volna az emberekért, ezért maga magát adta oda tiszta áldozatul. Ó boldogságos áldozat, ó valóságos áldozat, ó szeplőtelen áldozat» (Szent Ágoston, Enarr. in. ps. 149. 6.).

Az első ima így hangzik :

Unde et memores, Domine, nos servi tui, sed et plebs tua sancta, ejusdem Christi Filii tui, Domini nostri, tam beatae passionis, nec non et ab inferis resurrectionis, sed et in coelos gloriosae ascensionis : offerimus praeclarae majestati tuae de tuis donis ac datis, hostiampuram, hostiamsanc-tam, hostiam immaculatam, Panem sanctum vitae aeternae et Calicem salutis perpetuae.

Azért megemlékezvén Urunk, mi, a te szolgálid és a te szent néped is, ugyan-azon Krisztusnak, a te Fiad-nak, a mi Urunknak áldott szenvedéséről, mint halot-taiból való föltámadásáról, valamint dicsőséges menny-bemeneteléről is : bemutat-juk szent Fölségednek a te ajándékaidból és adomá-nyaidból ezt a tiszta áldo-zatot, szent áldozatot, szep-lőtelen áldozatot, az örök élet szent Kenyerét és az örök üdvösség Kelyhét.

A pap a konzekrálás szertartását azzal végezte be, hogy megismételte az Úr kívánságát : «Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre». Természetes tehát, hogy a konzek-rálás után így kezdi az imát : «Azért megemlékezvén . . . a mi Urunk áldott szenvedéséről». Így ennek az imának

liturgikus neve görögül *anamnesis* (ἀνάμνησις, memoria), vagyis *megemlékezés*. A Liber Pontificalis szerint ezt az imát I. Sándor pápa (kb. 105—115) szúrta be a kánonba (Fortescue. 178.). Sőt még ennél is régebbinek tarthatjuk. Már a legrégibb liturgiákban találunk hasonló imát. Nagyon valószínű tehát, hogy az ősliturgiában is volt hasonló megemlékezés az Úr szenvedéséről. A IV. században a De sacramentis c. iratban található anamnésis majdnem ugyanazon szövegű, mint a mi mostani imánk.

A XII. században szokásba jött, hogy a pap a konzekráció után *karjait kereszt alakban kiterjesztette* s ezáltal is emlékeztette magát és a híveket az Úr kereszthalálára. Erről a szokásról s annak jelentőségéről kifejezetten tanuskodik aquinói szent Tamás : «A pap karjainak kiterjesztése a konzekráció után azt fejezi ki, hogy az Úr is kiterjesztette karjait a kereszten» (III. 83. 5. 5.). Ennek a szokásnak bizonyos maradványa még ma is megvan egyes szerzetesrendek liturgiájában, így pl. a karthauziaknál és a karmelitáknál. A domonkosoknál e helyen ez a megjegyzés olvasható : «A pap terjessze ki a karjait a szokottnál jobban, de azért ne egészen». A ferencrendiek új szertartáskönyve (Caeremoniale Romano-seraphicum Ordinis Fratrum Minorum, 1908.) a ministráns teendőiről az Úrfelmutatás után így szól : «A ministráns visszatér a helyére s ott térdelve s *a karjait kiterjesztve* marad egész Pater noster-ig s ezen idő alatt halkán elimádkozik 6 Miatyánkot, Üdvözlégyet és Dicsőséget» (Vandeur. 224, 2.). A római egyházban a karok kiterjesztésének a szokása — úgylátszik — sohasem divott, ott a pap — mint ma is — csak melle előtt felfelé tartott kezekkel mondta ezt az imádságot.

A mai római liturgia szerint nemcsak az Úr szenvedéséről emlékezünk meg ebben az imában, hanem feltámadásáról s mennybemeneteléről is. Az V. században még az Úr születéséről is megemlékeztek. Ezt a római

egyházban később elhagyták, de a kisebb egyházakban még sokáig szokásban maradt. A görög egyház még arról is megemlékezik, hogy Jézus az Atya jobbján ül a mennyben és hogy dicsőséggel fog eljönni a világot megítélni.

A szentmise tehát az Úr szenvedésének a megújítása. Az Egyház mai liturgiája ugyanazt mondja általában az Oltáriszentségről, mikor így imádkozik: «Isten, ki nekünk a csodálatos Oltáriszentségben *szenvedésed emlékezetét* hagytad stb.».

E megemlékezések után a pap bemutatja a tiszta, szent és szeplőtelen áldozatot a mennyei Atyának, de egyúttal alázatosan elismeri e szavakkal «a *te* ajándékaidból és adományaidból», hogy mi nem tudunk semmiféle ajándékot adni az Istennek, ami nem volna az övé. Jézus Krisztust is ő adta nekünk s most visszaadjuk őt neki. Az alázatosságnak e kifejezései nagyon régiak és megtalálhatók az alexandriai és bizánci liturgiákban is (Renaudot. II. 32., 236.). Az örmény liturgia pedig még világosabb kifejezést használ: «Felajánljuk neked azt, ami a tied, abból, ami a tied stb.» (Fortescue. 457.).

A pap ezután *öt keresztet vet* a kehely és a szent ostya felé. Ezek a keresztvetések, valamint a későbbi «Per quem haec omnia» kezdetű ima keresztvetései a középkor liturgikus szerzői előtt szinte megfeythetetlenek voltak. Nem tudták sehogy sem megmagyarázni, hogyan lehet a szent ostyát és a bort megáldani, ha az már át van változtatva az Úr szent testévé és vérévé. E kérdésnek legelfogadottabb megoldása az volt, hogy ezek a keresztvetések tulajdonképen nem is áldások, hanem csak Jézus öt sebének, vagy a Szentháromságnak a szimbolumai. Mások pedig arra gondoltak, hogy e keresztvetésekkel akarjuk az Urat megengesztelni azokért a hibákért, amelyeket a szentáldozat bemutatásánál elkövettünk. Ezek bizony erőszakolt magyarázatok. Helyesebben azt mondjuk, hogy ezek a keresztvetések való-

ban áldások, csakhogy ezeket nem szabad a konzekrációtól elszakítani, azzal időbelileg szembehelyezni. Ellenkezően a konzekrációs kánon összes imádságával tulajdonképen csak egy ima, melynek az a célja, hogy a kenyeret és a bort Jézus testévé és vérévé változtassa. Isten ezt az átváltoztatást egy pillanat alatt eszközli, mi azonban az átváltoztatásra vonatkozó kérésünket nem tudjuk egy pillanat alatt elmondani. Így természetesen az átváltoztatás pillanata után is folytatjuk az átváltoztatásra vonatkozó érzelmeink kifejezéseit. Erről részletesebben az ú. n. epiklézis-kérdésnél fogunk szólni.

Supra quae.

Az újszövetség nagyszerű áldozatának fenségét mutatja az is, hogy az Úr már az ószövetségi áldozatok között előképeket állított, amelyek reá vonatkoznak. Egészen megfelelő dolog tehát, hogy a pap ezekre az ószövetségi áldozatokra való hivatkozással is kérje a Mindenhatót a szentmiseáldozat kegyes elfogadására. A pap így könyörög :

Supra quae propitio ac sereno vultu respicere digneris: et accepta habere, sicuti accepta habere dignatus es munera pueri tui justi Abel, et sacrificium Patriarchae nostri Abrahae: et quod tibi obtulit summus sacerdos tuus Melchisedech, sanctum sacrificium, immaculatam hostiam.

Melyre kiengesztelten, derült arccal tekinteni méltóztassál: és fogadd el kegyesen, amint kegyesen elfogadtad igaz gyermekednek, Ábelnek ajándékait és ősatyánknak, Ábrahámnak áldozatát: és melyet neked bemutatott a te főpapod, Melchizedek, a szent áldozatot, a szeplőtelen ajándékot.

Három ószövetségi áldozatról van itt szó, amelyek, mint Krisztus Urunk áldozatának előképei, emelik a szentmise fényét. Ábel, aki nyájának legjavát áldozta fel

Istennek (Gen. 4. 4.) s akit Káin megölt, előképe Krisztusnak, az «elsőszülöttnek a sok testvér között» (Róm. 8. 29.), akit a zsidók keresztre feszítettek. Ábrahám kész volt feláldozni egyetlen fiát, Izsákot (Gen. 22.) s így áldozata emlékeztet Isten egyszülött Fiának áldozatára a Kálvárián. Ábrahámot «a mi pátriarkánknak» nevezi a liturgia («partiarcae nostri»), mivel erős hite és bizodalma Istenben atyjává tette őt mindazoknak, akik hisznek. Szent Pál is ily értelemben írja a galatákhoz: «Értsétek meg tehát, hogy akik e hitből vannak, azok fiai Ábrahámnak» (3. 6.). Azután a pap Melchizedek áldozatára hivatkozik, aki kenyeret és bort ajánlott fel Istennek. Személyéről a szentírás azt mondja, hogy «Sálem királya» és «a fölséges Isten papja» volt (Gen. 14. 18.), továbbá, hogy «atya nélkül, anya nélkül, nemzetségtábla nélkül való; mivel sem napjainak kezdete, sem életének vége nincs, hasonlónak tétel Isten Fiához és pap marad mindörökké» (Zsid. 7. 3.). E szavak szerint a szentírás azért nem említi Melchizedek származási adatait s csak papi mivoltját domborítja ki, hogy ezáltal is kimutassa hasonlóságát Krisztussal, akinek az isteni természete szerint anyja nem volt s mint embernek atyja nem volt, de mint Isten örökkévaló. Melchizedek a szentírás szerint pap volt, de nem volt főpap, mert Áron nemzetségének főpapi tiszte későbbi keletű. A liturgia «summus sacerdos» kifejezése tehát inkább «kiváló papot», mint «főpapot» jelent.

Ennek az imának az utolsó szavai: «sanctum sacrificium, immaculatam hostiam» vonatkozhatnak Melchizedek áldozatára is, mely bizonyára szent és szeplőtelen volt. Helyesebb azonban, ha e szavakat a jelen mise-áldozatra vonatkoztatjuk (Vandeur. 231.). Ez lehetett a régiék véleménye is, mert e szavak kiejtésénél a szent ostyára és a kehelyre keresztet vetettek. Grammatikailag ezek a szavak az «accepta habere» szavaktól függenek,

vagyis az összefüggés ez : «fogadd el kegyesen . . . a szent áldozatot, a szeplőtelen ajándékot». A közbeeső rész «sicuti»-tól egész «Melchisedech»-ig tehát beszúrás. Egyébként ezeket az utolsó szavakat a Liber Pontificalis szerint I. Leó pápa (440—461) adta hozzá a kánonhoz. (Ed. Duchesne. I. 239.) Duchesne-nek az a véleménye, hogy a pápa a manicheusok ellen irányította ezeket a szavakat, akik az anyagok szent voltát tagadták s így minden anyagi tárgyból álló áldozatot elvetettek.

Megemlítésre érdemes, hogy az alexandriai liturgiának van egy igen hasonló szertartása. Ott ugyanis a pap a tömjén megáldásánál a következő szavakat mondja : «Amint kegyesen fogadtad az igaz Ábel ajándékát, a mi atyánknak, Ábrahámnak az áldozatát, Zachariás tömjénfüstjét, Cornelius alamizsnáit és az özvegyasszony két fillérét». Ez alapon Buchwald azt tartja (Fortescue. 460.), hogy a mi imánk az alexandriai liturgiából származik, csak hogy az átvételnél Zachariás tömjénfüstjét, Cornelius alamizsnáit, a szegény asszony két fillérét elhagyták, minthogy ezeket nehezebben vonatkoztathatták a szentmisére, azért helyettük Melchizedek áldozatát szúrták be. Érdekes, hogy ez az ima több keleti liturgiában a tömjén megáldásánál fordul elő s nem a szentmiseáldozatra vonatkozik.

Supplices te rogamus.

Ez az ima, amilyen fenséges és mélyértelmű, oly annyira telve van történeti nehézségekkel («abonde en difficulté», Fortescue. 461.). Régi írók közül sokan ki is tértek e szöveg megmagyarázása elől. Liturgikus körökben még ma is a legélénkebb érdeklődés kíséri azokat a széleskörű vitákat, amelyek ennek az imának a története körül mind máiglan folynak.

Az ima szövege ez :

Supplices te rogamus, omnipotens Deus, jube haec perferri per manus sancti Angeli tui in sublime altare tuum, in conspectu divinae majestatis tuae: ut, quotquot ex hac altaris participatione sacrosanctum Filii tui Corpus et Sanguinem sumpserimus, omni benedictione caelesti et gratia repleamur. Per eundem Christum, Dominum nostrum. Amen.

Alázatosan kérünk téged, mindenható Isten, viteds ezt az áldozatot szent Angyalod kezei által mennyei oltárodra isteni Fölséged színe elé: hogy mindazok, akik ez oltár Áldozatában részt veszünk és Fiadnak szenteséges Testét és Vérét magunkhoz vesszük, minden mennyei áldással és kegyelemmel betöltszünk. A mi Urunk, Jézus Krisztus által. Amen.

Az első, ami ebben az imában feltűnik, a *mennyei oltár* említése. A pap ugyanis azért imádkozik, hogy Krisztus konzekrált testét és vérét angyali kezek a földi oltárról az égi oltárra vigyék. Az ószövetségi szent könyvek és az újszövetségben a Jelenések könyve gyakran említik az égi oltárt, mely aranyból van, rajta tűz ég s angyalok állanak a szolgálatában (Jel. 8. 3.; 8. 5.; 9. 13.). A legrégebbi keleti liturgiákban, valamint az ambrozián és a gallikán misékben is megemlékeznek erről. Természetesen ez az oltár nem kőből vagy fából van építve, mint ahogy a szenteknek ott elégetett érdemein s a híveknek ott felajánlott «édes illatú» imádságain sem valami kézzel megfogható tárgyat kell értenünk.

Nagyon sokáig vitás kérdés volt az: *ki az az angyal*, aki a szentmiseáldozatot felviszi az Úr színe elé s az égi oltárra helyezi. A középkor több liturgikus írója ezen az angyalon Krisztus Urunkat értette, akit a karácsonyi harmadik mise intruitus-ában Izaiás próféta (9. 6.) szavaival «a nagy tanács Angyalának» nevezzünk. Mások a Szentlélekre gondolnak, aki az Atya és a Fiúisten küldötte s így «angelus»-nak, vagyis «küldött»-nek mondható. Ez főleg azoknak a véleménye, akik ebben az imá-

ban a régi epiklézis maradványát látják. Egyik nézetet sem fogadhatjuk el s azt tartjuk, hogy ez a kifejezés «a te angyalod kezei által» a legnagyobb valószínűség szerint általában az angyalokra vonatkozik. Kiténik ez a különböző régi liturgiák párhuzamos helyeiről, így pl. az alexandriai s a kopt liturgiákból, valamint egy IV. századbeli iratból (De sacram. 4. 4.), amelyben ez a kifejezés többes számban fordul elő: «a te angyalaid keze által» s így kétségtelenül az angyalokra s nem valamelyik isteni személyre vonatkozik.

A legfontosabb kérdés, amelyet itt akármilyen röviden is, de mégis szóvá kell tennünk, az ú. n. *epiklézis kérdése*. Az epiklézis (latinul invocatio, segítségül hívás) olyan ima volt, amelyben a Szentlélek Úristent kérték, hogy a kenyeret és bort Jézus testévé és vérévé változtassa. Különös érdekessége ennek az imának, hogy bár neki tulajdonították az átlényegülést, mégis az úrfelmutatás *után* imádkozták. Példaképen bemutatjuk az Arany-szájú szent Jánosról elnevezett s a keleti liturgiák között legelterjedtebb miseliturgiának az epikléziséét, amelyet a magyar görög katolikusok is használnak (Rusznák. A keleti egyház miséi. 96. 216.): «Felajánljuk neked még ezen értelmi és vérontás nélküli áldozatot és kérünk téged és könyörgünk és esedezünk, küldd el a te Szent-lelkedet miránk és ezen előttünk fekvő adományokra . . . És tedd e kenyeret a te Krisztusod drága testévé. És ami ezen kehelyben van, Krisztusod drágálatos vérévé. Átváltoztatván a te szent lelkeddel». Ez, vagy ilyesféle epiklézis az összes keleti liturgiákban megvan. Ha az epiklézis eredetét keressük, legelsősorban meg kell állapítanunk, hogy azt az első három keresztény században nem ismerték. Az epiklézis szó ugyan Jusztin-nál és Ire-neus-nál is előfordul, de más értelemben veszik azt. A legrégebb epiklézist Serapion-nak, egy IV. századbeli egyiptomi püspöknek misekánonjában találjuk, mely

azonban még a Logos-t, a Fiút hívja a konzekrálás végrehajtására és nem a Szentlelket. A legnagyobb valószínűség szerint az V. században a római egyházban is volt epiklézis, mert I. Gelázius pápa (492—496) az eucharisztikus átlényegülés eszközlését a Szentléleknek tulajdonítja («Sancto Spiritu perficiente», Tract. 3. 4.). Az epiklézis szokása tehát a IV—V. században keletkezett és terjedt el. Valószínű, hogy Antiochiából származott s onnan vették át a keleti egyházak, majd a nyugatiak is. Keletkezését a következőképen magyarázhatjuk. Már a III. században szokás volt, hogy egyes tárgyak megszentelésére a Szentlelket hívták segítségül. Így történt ez Tertullian idejében a keresztvíz-szentelésnél (De bapt. 4, P. L. I. 1204.). Mikor a IV. században a különböző eretnekségek ellenhatásaként az Egyház figyelme és tisztelete mindinkább a Szentlélek Isten felé fordult, helyesnek látszott a Szentlelket a legszentebb ténykedésnél, a konzekrálásnál is segítségül hívni. S minél kíméletlenebbül támadták az eretnekek, különösen keleten, az Egyháznak a Szentlélekről vallott tanítását, az Egyháznak annál inkább ki kellett domborítania a Szentlélek szerepét az Egyház irányításában s a liturgiában. Bizonyára így történt, hogy a keleti egyház lassankint nagyobb jelentőséget tulajdonított a konzekrálásnál az epiklézisnek, mint a konzekrálás szavainak. Nagyon élénk vita folyt e kérdésről az 1439-iki firenzei zsinaton, mikor a görögökkel való uniót tárgyalták. IV. Jenő pápa ugyanis amellet foglalt állást, hogy a konzekráláshoz az epiklézis nem szükséges, elegendők az alapítási szavak («Ez az én testem, stb»). A görögök a zsinaton alkalmazkodtak a közös tanításhoz, de a zsinatról hazatérve, azt tartották, hogy az alapítási szavaknak a szentmisében csak történeti elbeszélés jelleük van, a konzekrálás pedig az epiklézissel történik. Az orosz egyház még ma is hitvallást követel a püspök-

szentelésnél a szentelendőtől, hogy hisz az epiklézis konzekráló erejében.

Mindenesetre magyarázatra szorúl az, hogy a mai keleti egyház s régente a római egyház is, miért a konzekrálás *után* hívja a Szentlelket a konzekrálás végrehajtására. Hiszen érthetetlennek látszik a Szentlelket olyan dolog elvégzésére felkérni, ami már megtörtént. Ennek a látszólagos ellenmondásnak az a magyarázata, hogy az Egyház *azt a hatást, amit a szentségek egy pillanat alatt hoznak létre, több egymásután következő szertartással szokta kifejezni* s így a szentségek különböző üdvös hatását a híveknek alaposabban szemléltetni (de la Taille. 442.). Az egyházirend szentségét pl. a püspök kézfeltétel által adja fel, vagyis már a kézfeltétel által megadja a hatalmat a felszentelt papnak a szentmise bemutatására. És mégis, mikor a kézfeltétel után a további szertartás folyamán a kelyhet odanyújtja a felszenteltnek, így szól hozzá: «Vedd a hatalmat a szentáldozat felajánlására Istennek és a szentmise bemutatására stb.» Hasonlóképen az utolsókenet szentségénél egy kenés elegendő a szentség érvényességéhez s mégis az Egyház a többi kenéseknél is használja azokat a kérészavakat («indulgeat tibi Dominus, quidquid per gressus deliquisti»), amelyeknek a szentségi erejét már az első kenésnél megkapta a beteg. Ugyanezt a módszert alkalmazza az Egyház a szentmisénél is. A konzekrálás szavai ugyanis elbeszélő szavak s nem fejezik ki eléggé az Egyház azon óhaját, hogy konzekrálni akar. Ezért az alapítási szavak után az Egyház külön formát ad ennek az óhajának, amit t. i. a kötött szövegű konzekrálási szavak alatt nem volt módja kifejezni. Ilyen módon magyarázza az epiklézist már a firenzei zsinaton (1439.) Bessarion, niceai érsek, a későbbi kardinális.

Ezek után kérdeznünk kell, van-e egyáltalában a mi latin szentmisénkben valamelyes nyoma az epiklézisnek,

vagyis a Szentlélek Úristennek a konzekrációhoz való meghívásának. Ez a kérdés még mai napig sincs eldöntve. Thalhofer szerint a mai misében is van epiklézis s ez a *Quam oblationem* ima (II. 145.). Duchesne (192.), de la Taille (273.) és mások a *Supplices* te imát tartják az epiklézis maradványának. Ismét mások, így Fortescue (534.) és Vandeur (228.) azt vitatják, hogy az epiklézis a nyugati egyházban megszűnt, mielőtt még az első sacramentarium-ok elkészültek volna. A mai idők egyik leghíresebb liturgiátörténeti írója, Cabrol, a franciák folytatólagosan kiadásra készülő nagy, liturgikus lexikonának első kötetében (*Dict. d'Archéol. et Lit. col. 1885.*) a *Supplices* te imában fedezi fel a régi epiklézis nyomait, a második kötetben azonban már megváltoztatja nézetét (*col. 1893.*).

Mi a kérdés alapos áttanulmányozása után azt tartjuk valószínűbbnek, hogy *a mai miseszövegünkben nincs epiklézis*, bármennyire szívesen hajlanánk is e téren a közösség kimutatására a latin liturgia és az epiklézist tartalmazó görög liturgia között. Az epiklézisnek, vagyis a konzekráció idején a Szentlélek segítségül hívásának a megszűnését a nyugati egyházban arra vezethetjük vissza, hogy a latin egyház nem engedte az epiklézissel a konzekrációs szavak értelmét és jelentőségét elhomályosítani. Annyit azonban el kell ismernünk, hogy ez az ima még ma is jelentősége és ünnepélyessége által kiemelkedik a többi imák közül, amit a szöveg magasztos tartalmán kívül az is mutat, hogy a pap mély meghajlással imádkozza. A kánon kezdetét nem számítva, ez az egyetlen ima a kánonban, amelynél a rubrika ma is mély meghajlást ír elő. A középkorban egyes egyházmegyék előírása szerint ezt az imát a mellen keresztbe tett kezei (*cancellatis manibus*) kellett imádkozni. Ezt a szokást az V. Pius-féle misekönyvreform (1570) szüntette meg.

A mai Supplices te imának második fele tulajdonképpen szentáldozási imádság, amennyiben a pap azt kéri, hogy az Úr szent testének és vérének a vétele által «minden mennyei áldással és kegyelemmel betöltsünk». Ezért a pap a szentáldozás áldásainak előérzetében ez utóbbi szavaknál keresztet vet magára.

Megemlékezés a holtakról.

Már az apostolok idejében szokás volt, hogy a szentmisében a holtakról is megemlékeztek. Aranyszájú szent János (Ep. Phil. h. III. 4. P. G. 62. 204.) és szent Ágoston (serm. 32. de v. Ap. P. L. 38. 936.) kifejezetten az apostolokig visszamenő hagyományra hivatkoznak, mikor a szentmisében a holtakért való imádkozást ajánlják a híveknek. *A legrégebb liturgiákban is találunk* valamelyes formában *megemlékezést a holtakról*. Ezt annál is inkább természetesnek tarthatjuk, mert hiszen már az ószövetségben is megvolt a holtak tisztelete s az érettük felajánlott kegyeletes könyörgés (II. Mach. 12. 32. sk.). Az újszövetségi áldozat bemutatásánál mindenképpen indokolt tehát, hogy a hívek a tisztító tűzben szenvedő testvéreikért könyörögjenek. Nem is lehet az Egyháznak hatásosabb imája a mennyei Atyához az örökkévalóságba átköltözött tagjaiért, mint ha az oltáron misztikus módon feláldozott Üdvözítőt ajánlja fel váltságul a megholtak földi gyarlóságaiért. Ennek az imának eredetileg nem ez volt a helye, hanem régente közvetlenül az élőkről való megemlékezés után a konzekráció előtt állt, ahogy azt még ma is sok keleti liturgiában találjuk. Mindazonáltal ez a hely is nagyon megfelelő, mert hiszen az előző imában (Supplices) feltekintettünk a mennyei oltárra s kértük a földi oltár áldozatának az örökkévalóság oltárán való folytatását s így érthető, hogy ráterelődik figyel-

münk azokra a lelkekre, akik az örökkévalóság ölen égi megdicsőülésüket várják.

A régi egyház a megholtak neveit, épúgy mint előbb az élők neveit kis táblácskákról, az ú. n. diptichákról olvastatta fel. Ma már a pap csak lélekben gondol azokra a megholtakra, akikért a szentmisét bemutatja.

Memento etiam, Domine, famulorum famularumque tuarum N. et N., qui nos praecesserunt cum signo fidei, et dormiunt in somno pacis.

Ipsis, Domine, et omnibus in Christo quiescentibus locum refrigerii, lucis et pacis ut indulgeas, deprecamur. Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen.

Emlékezzél meg, Urunk, N. N. szolgálóidról és szolgálóidról, kik minket megelőzve költöztek el a hit jelével és a béke álmát alusszák.

Kérünk, Urunk, hogy nekik és Krisztusban minden elhunytak a megenyhülés, a világosság és a béke hazáját megadjad. Ugyanazon Krisztus, a mi Urunk által. Amen.

A Memento mai szövege újabb keletű. Legalább is ezer évvel később keletkezett, mint a holtakról való megemlékezés szokása. Sem a Gelasius pápa, sem a Gergely pápa sacramentarium-ában nem találjuk meg, ezekben a Supplices ima után mindjárt a Nobis quoque következik. Valószínű, hogy a *mai szöveg a XII. századból származik*, bár egyes kifejezései, különösen az elköltözöttek örök boldogságára vonatkozóak *a régi egyházban is használatosak voltak*, amint arról a fennmaradt sírfeliratok tanuskodnak (Gih. 587.). Így pl. gyakran előfordul régi sírfeliratokban «meghaltak» helyett «megelőztek minket». Nagyon sokszor nevezik a megholtakat «alvóknak» («dormientes»), amint ez már szent Pál idejében is szokásban volt (I. Thess. 4. 13—15.). Ezért régebben a sírokat Caemeteriá-nak, vagyis alvóhelynek nevezték. Ez a kifejezés tulajdonképpen a feltámadás hitének a megvallása,

vagyis hirdetése ama meggyőződésüknek, hogy a megholtak csak alszanak s ebből az alvásból, álomból az örökkéletre fognak felébredni. Egy délolaszországi régi sírfelirat így hangzik: «Itt nyugszik Successa a hit jelével a béke álmában» (cum signo fidei in somno pacis). Mint látjuk, szóról-szóra a mi Mementó-nk szavai, mintha csak az Egyház ezekről a II. századig visszamenő sírfeliratokról kölcsönözte volna ennek az imádságnak költői szépségű kifejezéseit. A «hitnek a jelén» («signum fidei») itt bizonyára a keresztségben nyert eltörölhetetlen jelet kell értenünk, mivel a keresztséget szokták a «hit szentségének» nevezni s másrésről a keresztség adja meg a jogcímet az örök boldogság elnyerésére. Lényegében «a hit jelén» szent Ciprián írására támaszkodva a keresztség hitvallást értjük. Mindenképen azt akarták e szóval a régi keresztények kifejezni, hogy csak annak a boldog örökkévalóságában bíznak, aki mint buzgó keresztény halt meg. Ezek — bár még büntetéseik letörlesztése végett imádságainkra rászorulnak — másrésről már «Krisztusban pihennek» («in Christo quiescentibus») s nyugodtan várják a bebocsátást a mennyországba, amelyet ez az ima oly gyönyörű kifejezéssel «a megnyihülés, a világosság és a béke hazájának» («locum refrigerii lucis et pacis») nevez. Nagy vigasztalására szolgálhat minden keresztény hívőnek, hogy az Egyház nemcsak azokért a lelkekért imádkozik, akikért éppen azt a szentmiseáldozatot bemutatják, hanem minden egyes szentmisében «minden Krisztusban elhunytért» (omnibus in Christo quiescentibus).

Ezt az imát is «Krisztus, a mi Urunk által» terjeszti az Egyház a mennyei Atya elé és a pap a Krisztus szó kiejtésénél fejet hajt. Ez az egyetlen eset a szentmisében, amikor a pap Krisztus szóra fejet hajt, egyébként csak Jézus szóra kell az előírt mély fejhajtást végeznie. XIV. Benedek pápa a szentmiséről írt gyönyörű könyvében

(De sacr. Miss. II. 17. 4.) arra inti a papot, hogy e fejhajtásnál Krisztus halálára gondoljon, aki a kereszten «dehajtván fejét, kiadá lelkét», amint azt a szeretet apostola, aki a kereszt alatt állott, feljegyezte (Ján. 19. 30.).

Nobis quoque.

A holtakról való megemlékezés után a pap bűnbánata jelül a mellére verve kezdi a következő imát :

Nobis quoque peccatoribus famulis tuis, de multitudine miserationum tuarum sperantibus, partem aliquam et societatem donare digneris, cum tuis sanctis Apostolis et Martyribus: cum Joanne, Stephano, Matthia, Barnaba, Ignatio, Alexandro, Marcellino, Petro, Felicitate, Perpetua, Agatha, Lucia, Agnete, Caecilia, Anastasia et omnibus Sanctis tuis: intra quorum nos consortium, non aestimator meriti, sed veniae, quaesumus, largitur admitte. Per Christum Dominum nostrum.

Nekünk is, bűnös szolgáidnak, kik végtelen irgalmasságodban remélünk, némi részt és közösséget ajándékozni méltóztassál szent Apostolaid- és Vértanuidal: Jánossal, Istvánnal, Mátyással, Barnabással, Ignáccal, Sándorral, Marcelinnel, Péterrel, Felicitással, Perpetuával, Ágotával, Luciával, Ágnessel, Ceciliával, Anasztáziával és minden Szenteiddel: kiknek társágába, könyörgünk, fogadj be bennünket, nem mint érdemünk méltányolója, hanem mint a bocsátnak megadója, Krisztus, a mi Urunk által.

Ebben az imában a pap bűneinek tudatában az Isten irgalmasságát kéri, hogy egykor majd elérhesse a mennyei közösséget a megdicsőült apostolokkal és vértanúkkal. Ez utóbbiak közül 8 férfit és 7 nőt névszerint megemlít s ezzel mintegy kiegészíti a Communicantes ima vértanusorozatát. Ennek a második vértanulistának az összeállítását is a legnagyobb valószínűség szerint Sym-

machus pápának (498—514) köszönjük, aki igen nagy tisztelője volt az apostoloknak s a vértanuknak. Itt is, mint az első vértanusorozatnál kérdezzük: *kik ezek a vértanuk*, akiket az ősegyház annyira tisztelt és szeretett, hogy az áldozatot bemutató, eucharisztikus Király kíséretébe beállított? Kiváló szenteknek kellett lenniök, ha az Egyház annyi százezer vértanu közül kiválasztotta s immár közel másfélezer év óta minden szentmisében névszerint megemlíti őket. Érdemes róluk néhány történetileg megbízható adatot bemutatnunk.

1. János (jún. 24. és aug. 29.).

E néven itt a tudósok általában Keresztelő szent Jánost értik, bár a szövegben semmiféle közelebbi meghatározást nem találunk. A középkori szerzők inkább szent János apostolra gondoltak. A szertartások kongregációja egy régebbi határozatában (1824 márc. 27.) Keresztelő szt. János mellett foglalt állást. Ez a határozat ugyan a dekrétumok újabb hiteles kiadásából (1898.) kimaradt, mindazonáltal János apostol említését itt kizártnak kell tartanunk már csak azért is, mert ő az első vértanulistán is előfordul kétszer egy vértanut sem említenek. A bizánci liturgiában tényleg kifejezetten Keresztelő szent Jánosról van szó. Az őskeresztény századok ugyan nem tisztelték őt mint vértanut, mert az Egyház alapítása előtt halt meg, de az Úr útjának előkészítése körül szerzett érdemei, az Úr iránt tanúsított hűsége, hősie halálának meghatározó körülményei mindenkor biztosították számára a keresztény nép nagy tiszteletét. Életét adta az igazságért s Krisztus az igazság.

2. István (dec. 26. és aug. 3.).

Szent István szerpap a kereszténység első vértanuja. Az apostolok egyik legjelesebb tanítványa. Valami rendkívül buzgó, tehetséges, szeretetreméltó egyéniség lehetett, mert csak így érthető, hogy az apostolok a szerpapi tisztségre elsőnek őt választották ki. Mikor a farizeusok-

kal szemben a keresztények igazságát védte, az arca ragyogott, mint egy angyalé s tudásának s a belőle kiáradó mennyei erőnek az ellenfelek nem bírtak ellenállni. Krisztus hűségéért mint egy kutyát agyonkövezték, de «a hegyipatak kövei neki édesek voltak» (Ant. ad Laud.). Halála előtt nyitva látta az eget s Jézust szemlélte az Atya jobbján és ezzel az igazán keresztény kiáltással halt meg: «Úr Jézus, vedd magadhoz lelkemet, . . . ne tulajdonítsd ezt nekik bűnül» (Ap. csel. 6. és 7. fej.). A kereszténység nagy örömnapja volt az, mikor e dicső vértanu sírját Jeruzsálem mellett Kaphardamalában 415-ben megtalálták. Ennek a megtalálásnak az Egyház még ma is külön ünnepet szentel (aug. 3.). Ereklýéit II. Pelagius pápa (579—590) Rómába hozatta és szent Lőrinc szerpap régi bazilikájában helyeztette el.

3. Mátyás (febr. 24, vagy 25.).

Az Úr mennybemenetele után az apostolok és a tanítványok összegyülekeztek (számszerint kb. 120-an, Ap. csel. 1. 15.), hogy Judás, a hűtlen apostol helyére egy új apostolt jelöljenek. A gyülekezet nem tartotta magát jogosultnak az új apostol megválasztására, hanem a Szentlélekhez folyamodott, hogy a sorshúzásban ő mutassa meg az akaratát. «Azután sorsot vetének rájuk s a sors Mátyásra esék, ki a tizenegy apostolhoz soroztaték» (u. o. 1. 26.). Szent Mátyás apostol származásáról, életéről, halála körülményeiről semmi biztosat nem tudunk. Egy meglehetősen bizonytalan hagyomány szerint Macedóniában működött és később Jeruzsálemben pallossal lefejezték. Ereklýéinek nagyrésze szent Ilona császárnő parancsára Trierbe került, hol háborús időben elrejtették s csak 1127-ben került ismét napfényre a trieri nép nagy örömére. Mint a trieri egyházmegye pártfogója, szent Mátyás nagy tiszteletnek örvend.

4. Barnabás (jún. 11.).

Szent Barnabás Ciprus szigetéről származott s az apos-

tolok adták neki a Barnabás nevet, ami annyit jelent, hogy «vigasztalás fia». Gazdag volt, de eladta birtokát s az árát az apostolok lábaihoz tette (Ap. csel. 4. 36—37.). Egyébként levita volt s szent Márk rokona (u. o. és Kol. 4. 10.). Mivel «derék férfiú volt, telve Szentlélekkel és hittel» (Ap. csel. 11. 24.), az apostolok őt küldötték az ifjú antiochiai egyház támogatására. Később szent Pállal együtt a kisázsiai városokban sok új keresztény hitközséget alapított. Ezért úgy a Szentírásban, mint a liturgiában egész a mai napig apostol nevet visel, még pedig — úgy látszik — a szó igazi értelmében (Dieckmann S. J. De eccl. I. 237.). A Jeruzsálemben tartott apostoli zsinaton mint az apostolok egyenrangú munkatársa szerepel (Gal. 2. 1. sk.). «Ez a kifejezés «a 12 apostol» inkább szintetikus kifejezés, mint pontos felsorolás. Beszéltek a «tizenkettőről» anélkül, hogy Pált és Barnabást az apostolságból kizárták volna, vagy nyugtalankodtak volna amiatt, hogy a tizenkettőből tizennégy lett» (Batiffol. L'église naissante. 1922. 65.). Szent Barnabás később hazájába, Ciprus szigetére vonult vissza s honfitársait igyekezett Krisztusnak megnyerni. Apostoli munkásságát dicsőséges vértanuhalállal koronázta meg 62. jun. 11-én. A Breviarium szerint (6. Lect.) Zénó császár idejében megtalálták a sírját. A mellén feküdt a Máté-evangélium, melyet ő maga másolt le.

5. Ignác (febr. 1.).

Szent Ignác a II. század elején szíriai Antiochiának püspöke volt. Szent Jeromos szerint szent János apostol tanítványaihoz tartozott. Leveleiből tudjuk, hogy mint foglyot, katonai fedezet mellett Rómába hurcolták. Útközben Szmírnában több levelet írt s ezek között különösen nevezetes a rómaiakhoz írt levele. Megtudta ugyanis, hogy a római keresztények meg akarják őt menteni a haláltól s azért írta hozzájuk ezt a megható levelet, amelyben telve a vértanuság utáni forró vágygal, kéri őket,

ne álljanak útjába boldogságának : «Ó, bárcsak szembe-kerülnék a számomra előkészített vadállatokkal. Ezeket majd én kérni fogom, hogy hamar szaggassanak szét engem . . . Bocsássatok meg, hogy így beszélek, de én tudom, mi használ nekem . . . Valami élő belső hang súgja nekem : Jöjj a te égi Atyádhoz» (I. 1—72.). Elgondolhatjuk, milyen hatást tettek ezek a szavak a II. század sok véres üldözésének kitett keresztényeire. Szmirnából szent Ignác folytatta az útját és Troasban újabb három levelet írt. Az Ignác-levelek eredetisége ma vitán felül áll («auf das glänzende bezeugt», Rauschen-Wittig. Grundr. d. Patr. 45.). Rómába érve, az Amphitheatrumba vitték, hol a vadállatok szétszaggatták. Egy régi feljegyzés szerint (Mart. S. Ign., IV—V. század) szent Ignác 107 december 20-án halt vértanuhalált. Testét először Rómában, majd később Antiochiában temették el. Ereklyéit azonban a VIII. században ismét Rómába vitték és közel a Colosseum-hoz, vagyis ahhoz a helyhez, ahol vértanúságot szenvedett, a San Clemente-templomban helyezték el.

6. Sándor (júl. 10.).

Tudományos bizonyossággal nem tudjuk megmondani, kit kell e néven értenünk. Sokan I. szent Sándor pápára (kb. 105—115) gondoltak, de e feltevés ellen sok érvet lehet felhozni, amelyekre itt bővebben nem terjeszkedhetünk ki. A megoldás véleményünk szerint (részletesebben írtunk erről «Bibel und Liturgie» c. folyóiratban, Klosterneuburg. III. évf. 341. l.) abban van, hogy ennek a szent Sándornak egy olyan vértanunak kellett lennie, akit a vértanusorozat összeállítója, Symmachus pápa különösen tisztelt. Már pedig a régi pápákönyvben (Lib. Pont. 263.) olvassuk, hogy Symmachus pápa a Via Salariá-n az ú. n. Jordani-sírokat «szent Sándor teste miatt» renováltatta. A 336-ból keletkezett római kalendáriumból pedig kitérjük, hogy júl. 10-én hét mártír ünnepét ülték, akik

közül az egyik a Jordani sírokban fekvő szent Sándor. A kánonban említett szent Sándor tehát egy szentéletű pap volt, aki 6 társával együtt életét adta Krisztusért. 1921-ben felfedezték szent Sándor sírját a Via Salariá-n. Az ott folyamatban levő ásatások bizonyára bővebb fényt fognak deríteni erre a kérdésre is.

7. Marcellin és Péter (jún. 2.).

Szent Marcellin a római egyház papja volt, szent Péter pedig ugyanott exorcista a IV. század elején. A jámbor exorcista hitéért börtönbe került s ott a börtönőr leányát a gonosz szellemtől megszabadította. E csoda láttára sokan hittek Jézusban és ezeket Marcellin megkeresztelte. Egy sírfeliratból, melyet Damasus írt, megtudjuk, hogy e két szentéletű férfiút halálra ítélték s egy erdőben lefejezték. A halálra ítélték a legnagyobb örömmel tisztogattak meg a tövisektől egy helyet az erdőben, hogy az vértanúságuk színhelye legyen. Egy Lucilla nevű matróna gondoskodott a dicső vértanuk méltó eltemetetéséről s azóta «fehér erdőnek» hívják azt az erdőt a régi «fekete erdő» elnevezés helyett. Damasus pápa (366—384) fiatal korában még ismerte a hóhérukat, ebből következtethetjük, hogy ezek a vértanuk a Dioklecián császár egyházüldözésében (304—305) lettek vértanukká. Már Nagy Konstantin császár bazilikát épített a tiszteletükre, egy később Róma falain belül épült stációs templom pedig szintén e vértanuknak emlékét őrzi (Jahrb. f. Lit. Wiss. V. 281. l.). Ereklýéik itt nagy tiszteletnek örvendtek, míg 826-ban Einhard, Nagy Károly életrajzírója, titkárja, Ratleik által Rómából titokban a frankok területére hozatta. Obermühlheim-ben, vagy mint később ezt a helységet nevezték, Selingenstadt-ban a tiszteletükre apátságot építettek, melynek templomában a főoltár alatt ereklýéiket egy ezüst ereklýetartóban még ma is őrzik.

8. Felicitas és Perpetua (márc. 6.).

A 8 férfi vértanu után a pap a Nobis quoque imában

megemlíti az ősegyház 7 legdicsőbb női vértanujának a nevét. Septimius Severus császár uralkodása alatt 202 vagy 203 márc. 7-én, valószínűleg a kathágói amphitheatrum-ban 5 katechumen lett vértanuvá. Ezek között volt az előkelő származású, magas műveltségű fiatal asszony, Vibia Perpetua. Elfogatásakor még csak katechumen volt és társnőivel együtt a börtön falai között lett kereszténnyé. Feljegyzéseiből tudjuk, hogy az Úr mily kemény próbára tette elhatározását. Öreg édesatyja megjelent a börtönben, megcsókolta leánya kezét, földre borult előtte, szakállát tépdeste s ősz hajára kérte Perpetuát, ne taszítsa családjukat ilyen szerencsétlenségbe. Perpetua fiacskája még csecsemő korban volt, ő maga táplálta, de sem ősz atyja könnyei, sem kisded gyermeke iránt érzett anyai szeretete nem tudták rávenni, hogy Krisztus megtagadása árán a haláltól megmeneküljön. Vele együtt szenvedett egy Felicitas nevű rabszolganő, aki viselős állapotban került a börtönbe és nagyon félt, hogy ezen állapota miatt nem fogják halálra ítélni. Vértanuságra váró társnőinek imádságára azonban idő előtt egy leánygyermeknek adott életet. Mikor szenvedéseiben feljajdult, az egyik őr így szólt hozzá: «Ha már most is ennyire szenvedsz, mit fogsz tenni, ha majd a vadállatok elé vetnek?» A szent így válaszolt: «Most én szenvedek, akkor pedig egy másvalaki lesz, aki helyettem szenvedni fog, mert én is érte fogok szenvedni.» Az ünnepi játékok alkalmával mind a két vértanut hálóval letakarva, egy vad tehén elé vetették s azután mindkettőjüket lefejezték. Mosolygó arccal s énekelve haltak meg az Úrért. Hősies haláluk leírását az «Acta Ss. Perpetuae et Felicitatis» c. irat őrzi, mely «már csak azért is a mártírakták gyöngyének mondható, mert a szó szoros értelmében hitelesnek bizonyul» (Bardenhewer. Gesch. d. altk. Litt. II. 629.). Ünnepeket X. Pius pápa márc 6-ára tette át és duplex-rangra emelte.

9. Ágota (febr. 5.).

A két hősllekű asszony után az Egyház öt fiatal szűznek a nevét említi a kánonban, akik vértanúságukban csodálatraméltó lelki nagyságról tettek bizonyosságot. Az első négynek az ünnepe a négy téli hónapba esik : Ceciliát novemberben, Luciát decemberben, Ágnest januárban, Ágotát februárban ünnepeljük.

Szent Ágota előkelő családból származott és 251 febr. 5-én szenvedett vértanuhalált Cataniában, Szicilia egyik városában. A vértanúság helye és dátuma történetileg biztos. Életének többi részletéről szóló feljegyzések már inkább legendaszerűek. Így olvassuk, hogy Quintianus, sicíliai prokonzul, mikor tisztátalan szerelmével viszonzásra nem talált, bebörtönöztette és mellét levágatta. Szent Ágota így szólt : «Nem szégyelled leszakítani egy nőről azt, amiből édesanyádnál táplálkoztál?» Az éjtszaka folyamán egy öreg ember, aki Krisztus apostolának mondta magát, csodálatos módon meggyógyította. A bíró kérdésére : «Nem szégyelled, hogy előkelő származásod ellenére a keresztények között ilyen megalázott rabszolgaéletet élsz?» így felelt : «Sokkal előkelőbb a keresztények alázatossága és rabszolgaélete, mint a királyok gazdagsága és pompája !» Négy nap múlva cserépen és tüzes parazon forgatták meg. Az így kiállott fájdalmak miatt a börtönben meghalt. Cataniában temették el. Tisztelete nagyon gyorsan terjedt. Az V. században Rómában már több Ágota-templom volt, maga Symmachus pápa is épített egyet a Via Aurelián. Ma is két hírneves Ágota-templom van Rómában : S. Agata nel Trastevere és S. Agata dei Goti.

10. Lucia (dec. 13.).

Szent Ágota mellett egy másik hősllekű sicíliai szűzet is említi a kánon, Syrakus város szülöttét, szent Luciát. A róla szóló adatok tudományos értékét mindeztideig nem sikerült megállapítani. Szent Lucia, mint előkelő, kereszt-

tény család sarja, igen jó nevelésben részesült. Mikor anyja, Eutychia szent Ágota sírjánál csodálatosan meggyógyult, szent Lucia hozományát, szülei engedelmeivel, szétosztotta a szegények között. Paschasius bíró előtt bátran megvallotta és megvédte keresztény hitét. Mikor a bíró egy erkölcsstelen házba akarta elhurcoltatni, így szólt : «Ha akaratom ellenére erőszakot vesznek rajtam, a tisztaságom kétszeresen fog számítani a koronázásnál». Mikor mégis el akarták hurcolni, a szűz Isten csodálatos segítségével oly erővel állt a helyén, hogy nem tudták onnan elmozdítani. Erre tüzet gyújtottak körülötte, a tűzben azonban sértetlen maradt. Végül torkát karddal átdöfték. Így megsebesülve megjövendölte még az Egyház békéjének közeli bekövetkezését s meghalt dec. 13-án, valószínűleg Dioklecián uralkodásának a végén, 304 körül. Testét Syrakus-ból, hol először eltemették, Konstantinápolyba, majd a latin császárság megalapítása alkalmával Velen-cébe vitték, hol IX. Pius pápa óta a S. Giorgio Maggiore-templomban pihen.

II. Ágnes (jan. 21. és 28.).

Szent Ágnes Róma városának egyik legkedvesebb, legünnepeltebb vértanuja. Szent Ambrus, milánói püspök († 397) említi, hogy a szent vértanu még csak 13 éves volt, mikor életét Krisztusért feláldozta. Szent Ambrus szerint «a menyasszony nem mehet oly örömmel az esküvőre, mint amilyen boldog várakozással, siető léptekkel ez a szűz ment a kivégzés helyére. Mindenki sírt körülötte, csak neki nem voltak könnyei» (6. Lect.). Haláláról így ír szent Ambrus : «Odaállott, imádkozott s lehajtotta a fejét. Látni kellett volna, mint remegett a hóhér, mintha csak ő maga volna a halálraítélt, mint reszketett a kardviseléshez szokott karja, hogy sápadt el az arca az idegen veszedelemtől való félelemben, mikor a leánya a saját veszedelmében semmi félelmet sem mutatott» (u. o.). Damasus pápa († 384) mondja abban a sírversben, amelyet szent

Ágnes tiszteletére írt, hogy a szent, mikor egyes ruháitól megfosztották, hosszú hajával takarta be magát. Vértanúságának ideje bizonytalan, «annyi azonban biztosra vehető, hogy vértanúsága a Dioklecián-féle egyházüldözés idejére esik» (Grisar. Zeitschr. f. k. Theol. 1927. 535.). Szent Ágnest egy ismeretlen év jan. 21-én temették el a Via Nomentanán. Az a tény, hogy «a mai napiglan is fennálló bazilika még Konstantin császár uralkodása alatt, 327 előtt épült» (Grisar. 539.), mutatja, mily nagy tisztelet övezte ezt a fiatal vértanu szűzet már a régi római Egyházban is. Liberius pápa (498—514) az egész bazilikát átalakíttatta és szép apszissal díszítette. A IX. században Honorius pápa szent Ágnes fejét a lateráni pápai kápolnában helyeztette el. Ezt a drága ereklyét most a Piazza Navonán fekvő szent Ágnes-templomban őrzik. A szent Ágnes római kolostorának nagyon régi idő óta («seit früher Zeit», Grisar) az a kiváltsága, hogy a rendtagok készítik az általuk nevelt bárányok gypjújából az érseki palliumokat. Ezeket a bárányokat jan. 21-én az ünnepélyes misében az Agnus Dei éneklése alatt szokták megáldani. Az érseki palliumok pedig, mielőtt a pápa az érsekeknek elküldené azokat, egy éjszakán át szent Péter apostol sírján nyugszanak.

12. Cecilia (nov. 22.).

Szent Cecilia élettörténetét saját mártíráktáiból vesz-
szük, amelyeknek a keletkezési ideje az V. századba,
vagy a VI. század elejére tehető. Történeti bizonyosságot
az egyes adatoknak a kutatás mai állása szerint még nem
tulajdoníthatunk. Szent Cecilia a mártírákták szerint régi
római senatornemzetségnek a sarja volt. Mikor Valerián
felesége lett, így szólt a házasság napján férjéhez:
«Valerián, én egy angyal védelme alatt állok, aki az én
szüzességemet oltalmazza». Valerián megtért, Orbán
pápával megkereszteltette magát s ő is látta az angyalt.
Sőt megtérítette testvérét, Tiburtius-t is s mindketten

vértanuk lettek Krisztusért. Az Egyház ápr. 14-én üli az ünnepüket. Később szent Cecilia is börtönbe került, előzőleg azonban vagyonát széttaszogatta a szegények között s szülői házáat átadta istentiszteleti célokra. A pogány bíró arra ítélte, hogy saját palotájának fürdőjében tűzzel ölessék meg. Mikor azonban a lángokban egy nap és egy éjjel sértetlen maradt, egy bakót küldtek be, aki, miután háromszor sikertelenül csapott le kardjával szent Cecilia nyakára, elmenekült. A szent még három napig élt és nov. 22-én halt meg. Halála évét pontosan nem tudjuk megjelölni. A Breviarium Alexander császár idejére teszi. Valószínűbb azonban, hogy a II. század végén, vagy a III. század elején halt meg (Hosp. Die Heiligen. 161.). Teste a Rampolla kardinális költségén pompásan renovált római szent Cecilia-templom kriptájában nyugszik. Az egyházi zene és ének pártfogójaként csak a középkorban kezdik tisztelni. A Laudes első antifónája ugyanis így hangzik: «Az orgona hangjai mellett («cantantibus organis») felhangzott Cecilia éneke az Istenhez». A mártírakták, amelyekből ezt az antifónát átvették, hozzáfűzik még e szavakat: «a szívében» («in corde suo»), vagyis szent Cecilia csak a szívében s nem énekével zengett hálát az Istennek. «A festők művei, akik szent Ceciliát egy hangszer mellett ülve és énekelve ábrázolják, véleményünk szerint csak ezt az antifónát szemléltetik», írja Cabrol (Dictionnaire. I. 2721.). Így lett szent Cecilia a középkor végén az egyházi zene pártfogója.

13. Anasztázia (dec. 25.).

Jóllehet ez a szent a IV. és V. században Rómában és Konstantinápolyban nagy tiszteletnek örvendett, mégis csak igen szörványos adataink vannak az életéről. A legenda szerint gazdag római nő volt, Praetextatus leánya, aki később szent Krizogonus tanítványa lett. Keresztény hitéért a tengerbe vetették, majd mikor onnan csodálatos módon megszabadult, tűzhalállal szen-

vedett vértanúságot. Ez Sirmium-ban történt, ugyanott temették is el. Az V. században ereklyéit Konstantinápolyba vitték s sírjánál tartotta nazianzi szent Gergely, a nagy egyháztanító, híres beszédeit az arianizmus ellen. A VIII. század végefelé Nikephoros császár a szent ereklyéit Zára városának ajándékozta, ahol még ma is őrzik. Róma Konstantinápolytól vette át a szent tiszteletét. A római szent Anasztázia-templom, mely már a IV. században fennállott, az V. és a VI. században a bizánci udvar hivatalos temploma lett, amelyben dec. 25-én, a szent vértanu halála napján fényes istentiszteletek folytak. E napokon a pápa nagy pompával vonult fel a Palatinusra, hogy a karácsonyi hajnali misét a szent Anasztázia-templomban mutassa be. Ez a liturgikus látogatás a Palatinuson, ahol a régi császári palotában a bizánci udvar székel, figyelem volt a keletrómai császár képviselője iránt (Grisar. *Das Missale*. 69—70.). Azóta is a pap karácsony napján a második misében nemcsak Rómában, hanem az egész Egyházban imát mond szent Anasztáziáról.

Ezek tehát azok a dicső vértanuk, akikről a pap a kánonban a konzekráció után megemlékezik. Mint láttuk, a bibliai szenteken kívül (János, István, Mátyás, Barnabás) 11 vértanut említünk meg, ezek közül Marcellin, Péter, Sándor, Ágnes és Cecilia Rómában, Perpetua és Felicitas Afrikában, Ágota és Lucia Siciliában, Anasztázia pedig keleten haltak meg Krisztusért. Szent Ignác püspök Szíriából származott, de Rómában halt meg.

Az Egyház mindenkor nagyon tisztelte a vértanukat. Szem előtt tartotta szent János apostol látomását, aki az égből látott «nagy sereget, melyet senki sem számlálhatott meg, minden országból és nemzetségből, népekből és nyelvekből a királyi szék előtt és a Bárány színe előtt állani, fehér hosszú ruhákba öltözve, pálmákkal kezeikben». Szent János nagy csodálkozással nézi ezt a fényes

sereget s kérdésére megtudja, hogy ezek az Egyház vértanúi, akik «nagy szorongatásból jöttek és megmosták ruháikat és fehérré lettek a Barány vérében» (Jel. könyve, 7, 9., 14.). A Nobis quoque imában Krisztus, a mi Urunk által kérjük az Atyát, hogy nekünk is «nem mint értelmünk méltányolja, hanem mint a bocsánatnak megadója» ezekkel a dicső vértanukkal «közösséget ajándékozni» kegyeskedjék.

Per quem haec omnia.

Ez az ima szorosan kapcsolódik az előzőhöz, amelynek végén azért nincs is Amen, tulajdonképen még pontot sem kellene tennünk, mert hiszen a «Krisztus, a mi Urunk» szavak után közvetlenül folytathatjuk «ki által mindenezen jókat stb».

Per quem haec omnia, Domine, semper bona creas, sanctificas, vivificas, benedicis et praestas nobis.

Ki által mindezen jókat, Urunk, mindig teremted, megszenteled, élteted, megáldod és nekünk adod.

Ennek az imának a megértéséhez tudnunk kell, hogy régente ezen a helyen a szentmisében *különböző terményeket*, gabonát, bort, olajat *áldottak meg*. Ezekre a terményekre vonatkozik tehát a «mindezen jókat» «haec omnia bona» kifejezés (Duchesne, 193.). A régi keresztények ugyanis abból a hitből kiindulva, hogy minden áldás az Oltáriszentségből, illetve a szentmiséből származik, szerették a megszentelésre szánt dolgait a szentmise alatt megáldatni. Már a régi sacramentarium-ok is utasítást adnak a szentmise e helyén a termények megáldására (Leon. Gelas. Greg.). Így a Gelasianum szerint az Úr mennybemenetelének a napján meg kellett áldani a friss hüvelyes veteményeket («Benedic, Domine, et has fruges novas fabae etc.»). A Leonianum előírja, hogy pünkösöd ünnepén az első misében történjék a katechu-

menek számára hozott víz, méz és tej megáldása. Szent Xystus pápa napján (aug. 5) a Gregorianum szerint szőlőt áldottak meg e szavakkal: «Áldd meg Uram, ezt az új szőlőtermést is, melyet égi harmattal, bőséges esővel, derült és nyugodt idővel nekünk megérlelni méltóztattál s amelyet azért adtál nekünk, hogy hálaadással fordítsuk azt hasznunkra a mi Urunk Jézus Krisztus nevében, ki által mindezen jókat mindig teremted stb». A XVI. század végén még szokásban volt (Sacerdotale romanum, 1580), hogy szent Balázs napján mise közben áldották meg a kenyeret és bort, a gyümölcsöket és magvakat, szent Ágota napján a kenyeret, husvét előtt a husvéti bárányt. A pap a nép felé fordulva mondta az áldást. A gnesen-posen-i egyházmegyében még ma is szokás szent Ágota napján az ú. n. Ágotavíznek és Ágota-kenyérnek a megáldása (Thalhofer, II. 191.). Ennek a régi szokásnak a maradványa a nagycsütörtöki misében a betegek olajának a megszentelése. A püspök ugyanis közvetlenül a Per quem haec omnia előtt félbeszakítja a szentmisét s egy külön e célra felállított asztalhoz, vagy oltárhoz vonul s ott megszenteli a betegek olaját, majd visszatér az oltárhoz és folytatja a szentmisét. Szentmise alatt más áldások és szentelések is történnek, bár nem a szentmise e részénél: így a papszentelés, püspökszentelés, az apátok megáldása, a szerzetesi és szerzetesnői fogadalom, házasságkötés (nász-mise), a krizma és a katechumenek olajának a megáldása.

A pap, míg ezeket a szavakat mondja «megszenteled, élteted, megáldod», háromszor keresztet vet a kehely és a szent ostya felett. Ezeket a keresztvetéseket a pap régente bizonyára a közép, azután jobb- és balfelé végezte, t. i. arrafelé, ahol a megáldásra szánt termények voltak. A mai liturgiában ez az ima régi jelentőségét jóformán teljesen elvesztette, mert csak arra szolgál, hogy a kánon ünnepélyességét emelje.

Per ipsum.

A pap kezébe veszi a Szentostyát s vele a kehely felett keresztetket vetve mondja :

Per ipsum, et cum ipso,
et in ipso est tibi Deo Patri
omnipotenti, in unitate Spi-
ritus Sancti, omnis honor et
gloria. — Per omnia saecula
saeculorum. Amen.

Óáltala, Óvele, és Óbenne,
neked, mindenható Atya-
istennek, a Szentlélek egy-
ségében minden tisztelet és
dicsőség. — Mindörökkön
örökké. Amen.

E szavakat az Egyház valószínűen szent Pálnak a rómaiakhoz írt leveléből vette, hol az apostol egy fejezet végén így ír: «Mert minden belőle, általa és érte van (ex ipso et per ipsum et in ipso)». Dicsőség neki örökre» (II, 36.). Más szóval semmi által sem dicsőül meg annyira a Szentháromság, mint az Úr Jézus s az ő működése által.

A «minden tisztelet és dicsőség» szavaknál a pap a Szentostyával együtt kissé felemeli a kelyhet. *Egész a XII. századig e helyen*, vagyis a konzekrációs kánon végén *történt az úrfelmutatás*. Az első római Ordo (VIII. század) így írja le (n. 16.) ezt a felemelést. Az archidiákonus feláll és egy vászonkendővel megfogja a kehely fogóit s mikor a főpap «Per ipsum et cum ipso» szavakat mondja, a kelyhet magasba emeli. Így tartja, míg a főpap fel nem emeli a Szentostyát s oldalról meg nem érinti vele a kelyhet. Mikor már a Per omnia saecula saeculorum után az Amen is elhangzott, a főpap és az archidiákonus visszahelyezik a Szentostyát, illetve a kelyhet a helyére. Ezzel végződik a kánon. Ez tehát a régi liturgiában az úrfelmutatás.

Egyes egyházmegyékben (Köln) a pap e felemelések alkalmával a nép felé fordult. Belgiumban még ma is szokás, hogy e helyen csengetnek s így felhívják a nép figyelmét erre a szertartásra, az ú. n. «kis felemelésre.»

A görög katolikusok, valamint a keletiek liturgiájában is megvan ez a második felemelés, még pedig a szentáldozás előtt. Előtte a diákonus felkiált: «Figyelmezzünk!» Azután a pap felemeli a szent Testet s felkiált: «Szentség a szenteknek» (Rusznák, 224.). Ez a felkiáltás nagyon régi, nyugaton a gallikán s a mozarab-liturgiában is megtalálható, a római egyház azonban sohasem használta. Tulajdonképen azt a gondolatot fejezi ki, hogy a szentáldozáshoz csak egészen tiszta lélekkel lehet járulni.

Az első római Ordo szerint tehát a főpap a *Szentostyával megérintette a kelyhet*, amelyet az archidiákonus felemelt. Ennek a megérintésnek bizonyára az a jelentősége, hogy a szent Test és Vér együtt alkotják a szentáldozatot. Eleinte csak egy helyütt érintette a Szentostyával a kelyhet, utóbb három helyen. Később ez az érintés a kehely mind a négy oldalán történt s a pap mintegy keresztalakot írt le a Szentostyával, mikor azt a kehely egyik szélétől a másikhoz vitte. Lehetséges, hogy így jött szokásba, hogy a pap a Szentostyával keresztet vet a kehely felett (Vandeur, 246). Ezután a Szentostyával két keresztjelet tesz a kehely előtt, miközben a mindenható Atyát és a Szentlelket említi. Ezeknél az utóbbi keresztteknél egyes középkori misekönyvekben azt az utasítást találjuk, hogy az Atya-Isten említésénél a keresztet «in alto», vagyis a kehelytől kissé magasabban fekvő vonalban, a Szentlélek említésénél «versus pedem» vagyis a kehely lábának magasságában kell végezni. Így fejezték ki a Szentháromság személyeinek a származását: a legmagasabban van az Atya, középen a titokzatos kehelyben a Fiú és alól a Szentlélek (Vandeur, 246.).

A keresztvetések és a kehely felemelése után a pap hangosan mondja, vagy énekli: Per omnia saecula saeculorum s a nép, illetve a segédkezők ráfelelik: Amen. Ezeket a szavakat a mai liturgiában úgy szoktuk venni, mint a Pater noster-t előkészítő szöveget, pedig ez tulaj-

donképen az előző «Per ipsum et cum ipso» imához tartozik, mint annak a befejezése. Ennek az Amen-nek a mai szertartásban semmi különös jelentősége sincs, a régi miseliturgiának azonban egyik legünnepelesebb része volt. Az ősegyházban ugyanis hangosan mondta a pap a kánont, a nép által hallható hangon mondta a konzekrálás szavait is. Azután a konzekrált kenyeret és bort az archidiákonussal együtt felemelte s megmutatta a népnek, miközben kifejezte azt a kérését, hogy ez az áldozat szolgáljon a Szentháromság dicsőségére mindörökkön örökké. Erre *a nép hangosan kiáltotta az Amen-t* s ebben a kiáltásban fejezte ki hitét az Úr eucharisztikus jelenlétében, közvetlen részvételét a szentmisében s forró óhaját, hogy a keresztfá áldozatának megújítása az oltáron valóban a háromszemélyű Isten dicsőségére szolgáljon. Már a II. században szent Jusztin tanúságot tesz erről. A III. században szent Dénes, később pedig szent Ambrus és szent Ágoston nagy magasztalással írtak a nép által lelkes hangon kiáltott, a kánont bevégző Amen-ről.

Miatyánk.

Mint említettük, a Pater noster a konzekrációs kánonon kívül esik s vele kezdődik az ú. n. áldozási kánon (canon communionis). Az Úr imádságának elmondása előtt a pap egy kis bevezetést mond :

Oremus. Praeceptis salutaribus moniti et divina institutione formati audemus dicere :

Pater noster, qui es in caelis : Sanctificetur nomen tuum : Adveniat regnum tuum : fiat voluntas tua, sicut in caelo et in terra : Pa-

Könyörögjünk. Üdvös parrancsok által megintve és isteni tanítás által oktattva merjük mondani :

Miatyánk, ki vagy a mennyekben : Szenteltessék meg a te neved : Jőjjön el a te országod : Legyen meg a te akaratod, miképen menny-

nem nostrum cotidianum da nobis hodie : et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris : Et ne nos inducas in tentationem.

Sed libera nos a malo. Amen.

ben, azonképen itt a földön is. Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma : És bocsásd meg a mi vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek. És ne vigy minket a kísértésbe.

De szabadíts meg a gonosztól. Amen.

A bevezetésnek az a célja, hogy az Úr imádságának az elmondását ünnepélyesebbé tegye. Ezért hivatkozik a pap arra, hogy az Úr sok üdvös parancsot adott az imádságra («praeceptis salutaribus moniti») és hogy ő maga tanította az apostolokat a Miatyánkra («divina institutione formati»). Ez az isteni tanítás és rendelet felhatalmaz minket arra, hogy ilyen bizalmasan merjünk («audemus») megszólítani az Istent : «mi Atyánk». Az Egyház minden alkalmat felhasznál arra, hogy a liturgiában is kimutassa az Úrtól tanult imádság iránti nagybecsülését és szeretetét. Már maga ez a bevezetés is kiemeli a Miatyánkot a többi kánonima közül. A III. században szent Ciprián püspök tanuskodik arról (De or. dom. I. P. L. 4, 537.), hogy a Miatyánk imádkozását néhány soros imával előkészítették. Szt Ágoston és szent Jeromos pedig már ugyanazt a szöveget mondják a Miatyánk előtt, amelyet mi is használunk. Ennek a bevezetésnek az ősiségét mutatja az is, hogy valamelyes formában minden liturgiában megtalálható. A latin liturgiában mindennap egyforma, az ambrózián-liturgiában csak kétszer változik : nagycsütörtökön és husvétkor. A gallikán és mozarab-liturgiában mindennap más. A régi gallikán liturgiában karácsony napján pl. így hangzik : «Szent Atyánk, nem a mi érdemeinkkel kérkedve, hanem a te Fiad, a mi Urunk Jézus Krisztus

parancsának engedelmeskedve merjük mondani: Mi Atyánk . . .» (Mabillon. De Lit. Gall. 192.). Egyes alkalmakkor (pl. szent István vértanu ünnepén) ebben a bevezetésben külön szándékot is említenek, amelyre azon a napon ezt a nagyhatású imádságot végzik.

A Miatyánk használata *már az őskeresztény egyházban igen általános volt.* A katechumeneknek ezt az imát, amelyet nekik előzőleg nagy gonddal megmagyaráztak, kívülről meg kellett tanulniok s a keresztelekor felmondaniok. De csak a megkeresztelt hívőnek volt szabad azt hangosan imádkoznia, mert csak az volt teljes értelemben Isten gyermeke s csak ő mondhatta igazában az Istennek: Atyánk. Miért is a Miatyánkot régente a hívők imádságának (*ἐν ἡμεῖς*) nevezték (Cabrol. Le livre. 133.). A szentmisében is már a legrégibb idők óta előfordul a Miatyánk. Hiszen már eleve is feltételezhetjük, hogy az apostolok a szentáldozat bemutatása alkalmával imádkoztak is s bizonyára nem volt ismertebb és kedvesebb imádságuk a Miatyánknál. Szent Jeromos szerint maga az Úr rendelte el, hogy a szentmisénél a Miatyánkot imádkozzák. Annyi kétségtelen, hogy *az összes liturgiákban megvan a Miatyánk.* Csak az ú. n. apostoli konstitúciók miserendjében (8. könyv) nem találjuk meg, de ez a miserend ezen a ponton hiányos.

Rómában Nagy szent Gergely pápa (590—604) tette a Miatyánkot a mai helyére, vagyis közvetlenül a kánon után («mox post Precem»), még pedig azért, mert hiszen illő dolog, hogy az Úr imádsága közel kerüljön a kánonhoz, vagyis a kánon után mindjárt az első imádság legyen (Schuster. I. 44.). Továbbá a Miatyánk azzal a kéréssel «és bocsásd meg a mi vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk az ellenünk vétőknek» nagyon jó előkészület volt a békecsókra, mely Nagy szent Gergely liturgiájában mindjárt a Miatyánk után következett. Nagy szent Gergely ezen intézkedéséről a János szirakuszi

püspökhöz intézett leveléből értesülünk. Érdekes itt röviden megemlítenünk, mily sok vitára adott alkalmat a nagy pápa egy helytelen kifejezése. Szent Gergely ugyanis olyasféle véleményt nyilvánít, mintha szerinte az apostolok a Miatyánk szövegével s nem az utolsó vacsora szavaival végezték volna a kenyérnek és bor-nak az Úr testévé és vérévé való átváltoztatását («quia mos apostolorum fuit, ut ad ipsam solummodo orationem oblationis hostiam consecrarent»). Ez természetesen történeti tévedés, melyet manapság már senki se fogad el. A múlt században még Schell († 1906) próbált e vélemény mellett hangulatot kelteni (Kath. Dogm. 1893. III. 543.), de sikertelenül. Manapság már általánosan elfogadott vélemény, hogy a Pater noster sohasem volt az átváltoztatás formulája. Szent Gergely levelében tehát az «oratio»-n nem az Úr imádságát, vagyis a Miatyánkot, hanem a kánont kell értenünk (Probst. Lit. der drei erst. Jh. 356.).

Nagy szent Gergely fentemlített levelében tiltakozik azon beállítást ellen, hogy ő a szentmisére vonatkozó reformjaiban a konstantinápolyi görög liturgiát utánozza. Cáfolatul a pápa felsorolja a két liturgia közötti eltéréseket s e felsorolásból megtudjuk, hogy a keleti egyházban a latin egyháztól eltérően már a VI. században *a nép együtt mondta, vagy énekelte a Miatyánkot a pappal*. Régente Franciaországban és Spanyolországban is ez volt a szokás. Tours-i szent Gergely beszéli, hogy egy néma zarándokasszony szent Márton sírjánál éppen akkor nyerte vissza beszélőképességét, mikor a nép a szentmise alatt a Miatyánkot énekelte. A meggyógyult asszony is együtt énekelte a hívekkel a Pater noster-t. (Mirac. S. Mart. 2. 30. P. L. 71. 954.) Ez a szokás még ma is változatlanul megvan az összes keleti liturgiákban. A latin egyház azonban Nagy szent Gergely óta kitart azon szokás mellett, hogy csak a pap mondja, vagy énekl

a Miatyánkot. A nép csak az utolsó kérést fűzi hozzá : De szabadíts meg a gonosztól. A mozarab miseliturgia szerint, mely a spanyolországi Toledó-ban még manapság is használatos, a nép a Miatyánk minden egyes kérésére Amen-t felel, csak a negyedik kérésnél, mely a mindennapi kenyérért esdekel, mondja : «Mert Isten vagy» («Quia Deus es»).

A Miatyánk imádkozásával a hívek egyúttal *előkészültek a szentáldozásra*. A negyedik kérés ugyanis : «add meg nekünk mindennapi kenyerünket» már a legrégebb keresztény írók is, ha nem is kizárólagosan, de mégis elsősorban az eucharisztikus kenyérre értették, így Tertullian (De orat. c. 6.), Origenes (De orat. c. 27.) és szent Ciprián (De orat. c. 18.). «A szentatyák írásai alapján joggal feltételezhetjük, hogy a Miatyánk a liturgiában azért került a szentáldozás közvetlen közelébe, mert a negyedik kérést az Eucharisziára vonatkoztatták», írja Thalhófer (II. 200.). Tényleg, régebben a nép a Miatyánk imádkozása alatt készülődött a szentáldozásra. Sőt egyes helyeken szokás volt, hogy az áldozók már a Miatyánk alatt az oltárhoz járultak. Néhol az alszerpap felmutatta a paténát, hogy jelezze a szentáldozás idejének közeledtét. Lyonban régebben a pap «miképpen a mennyben» szavaknál felemelte a Szentostyát, «azonképpen itt a földön is» szavaknál pedig visszahelyezte az oltárra s ezáltal kifejezte, hogy ez a szent Kenyér az égből származik s a földön élő hívek lelki táplálására szolgál. (Vandeur. 253.) Szent Ágoston idejében (Serm. 351. 6. P. L. 39. 1541.) e szavaknál «és bocsásd meg a mi vétkeinket» a hívek a mellükre vertek, hogy bűnbánatukat kifejezzék.

Libera nos.

A Miatyánkot a pap Amen-nel fejezi be. Azután a pap a kehelykendővel gondosan megtörli a paténát, miközben ezt az imádságot mondja :

Libera nos, quaesumus, Domine, ab omnibus malis, praeteritis, praesentibus et futuris : et intercedente beata et gloriosa semper Virgine Dei Genitrice Maria, cum beatis Apostolis tuis Petro et Paulo, atque Andrea et omnibus Sanctis, da propitius pacem in diebus nostris : ut ope misericordiae tuae adjuti et a peccato simus semper liberi et ab omni perturbatione securi.

Szabadíts meg minket, kérünk, Urunk, minden múlt, jelen és jövő gonosztól : és a boldogságos és dicsőséges mindenkor Szűz, Istenanya Mária és boldog Apostolaid, Péter és Pál, meg András és minden Szenteid közbenjárására, adj kegyesen békét napjainkban : hogy irgalmad segítségével a bűntől mindig szabadok és minden lelki nyugtalanságtól mentek legyünk.

Ez az ima tulajdonképen nem más, mint bővebb kifejtése a Miatyánk utolsó kérésének : «Szabadíts meg a gonosztól». Ezért a liturgikus szerzők ezt az imát *embolismus*-nak, vagyis *beszúrásnak*, kibővítésnek nevezik. Ahogy a Miatyánk imádkozása előtt egy kis bevezetés («Praeceptis salutaribus . . .») előkészített minket ennek a gyönyörű imádságnak méltó elmondására, úgy most a Miatyánk elmondása után nem tudunk mindjárt ettől a gondolatkörtől megválni s a Miatyánk utolsó akkordja mintegy tovább cseng a fülünkben, mikor részletezzük, hogy mi minden gonosztól szabadítson meg minket az Úr.

Ha ennek az imának a keletkezési idejét akarjuk megállapítani, nagyon messzire kell visszamennünk. Valószínűleg még az őskereszténységben keletkezett. A szent Gelasius és szent Gergely-féle sacramentariumokban már majdnem azonos a szövege a maival. Feltűnő, hogy csak

három apostolról történik említés. Péterről, Pálról és Andrásról. Főleg szent András említése szorul magyarázatra, mert hiszen máshol az apostolfejedelmek mellett nem szokás az ő nevét említeni. Grisar (Zeitschr. f. k. Th. 1885. 582.) rámutatott arra, hogy a Gelasius-féle sacramentariumokban még nem igen fordul elő szent András neve. Valószínű tehát, hogy ennek az apostolnak a nevét Nagy szent Gergely szúrta be ebbe az imába. Ezt a feltevést megerősíti az a tény is, hogy szent Gergely pápa nagy tisztelője volt szent András apostolnak, sőt a Mons Coelius-on szent András tiszteletére benedekrendi kolostort is építtetett, amelyben mint szerzetes ő maga is hosszabb ideig tartózkodott. A középkorban ennek az imának a szövegében más szentek neveivel is találkozunk. Sőt a negyedik római Ordo (IV. P. L. 78. 984.) egyenesen felhatalmazza a papot, hogy más szentek neveit is megemlítheti. Különösen szent Mihály arkangyalnak, Keresztelő szent Jánosnak, szent Istvánnak, továbbá az egyházmegye vagy a szerzetesrend védőszentjének a nevét szerették megemlíteni.

Nagyon mélyértelmű szertartás az, mikor a pap e szavaknál: «adj kegyelmesen békét napjainkban» az arany áldozati tányérkával, a *paténával keresztet vet magára* és megcsókolja azt. Ha ennek a keresztvetésnek a magyarázatát keressük, önkéntelenül is felvetődik a kapcsolat a békeima és a kereszt között, hiszen minden békesség a szent keresztről származik. Mások szerint ez a keresztvetés eredetileg az ima végén a *Per eundem Dominum* szavaknál volt. De mivel később a *per eundem Dominum* szavaknál történt a Szentostya megtörése, azért a keresztvetést kissé előbbre tették. Sőt régi misekönyvek, így pl. az 1556-ban kiadott meaux-i misekönyv, három keresztvetést írnak elő, t. i. az adjuti, liberi és securi szavaknál. A paténa megcsókolása is igen szép szokás. Ezzel a liturgikus csókkal a pap a legnagyobb

megtiszteltetésben akarja részesíteni a paténát, amelyre közvetlenül a csók után reá helyezi az Úr szentséges Testét. Régente egyes vidékeken szokás volt, hogy a pap, mielőtt megcsókolta volna a paténát, hozzáértette azt a Szentostyához s így mintegy az Úr Jézustól magától vette át a békecsókot.

Bona kardinális (i. m. l. II. c. XVI. § 1.) nagyon érdekes adatokat közöl arra vonatkozólag, hogy régente a püspök a *Libera nos* ima elvégzése után *ünnepélyes áldást adott*. Ez az áldás három-négy ima elmondásából állott, melyek mindegyikére Amen-nel feleltek. Ez a szokás Franciaországban, Spanyolországban, Németországban elég széles körben dívott és Bona kardinális szerint egyes francia egyházmegyékben még a XVII. században is megvolt. Egy vatikáni kézíratos misekönyv e szertartást a következőképen írja le : «Mikor a *Libera nos* ima után az Amen elhangzott, a főpap a Szentostya részecskéjét a paténára teszi. Ekkor a diákonus a nép felé fordulva, kezében a pásztorbottal, hangos szóval így kiált : Hajoljatok meg az áldásra. A kórus válaszol : Amen. Erre a szerep a püspök felé hangosan énekli : Egyházunk fejedeleme, nyájunk pásztora, kegyeskedjél minket megáldani. Erre ismét a nép felé fordulva így szól : Szelídséggel és szeretettel hajoljatok meg az áldásra. A kórus válaszol : Alázatos lélekkel kiáltunk és adjunk hálát mindig Istennek. Erre a főpap az oltár közepén a nép felé fordulva olvassa az ünnepnek megfelelő áldást. Áldásadás után így szól : Az ő békéje legyen mindenkor veletek. Erre a Szentostya részecskéjét beleejti a kehelybe». Ez az áldás eleinte csak a püspökök joga volt. Később egyes helyeken egyszerű papok is átvették. Úgy látszik, hogy a mai misekönyvben található nászmise (*Missa pro sponso et sponsa*) ennek a szokásnak a maradványát őrzi. A pap ugyanis a nászmisében a *Pater noster* után kifordul s a leckeoldalon az oltár lépcsőjén térdeplő

jegyeselek felett két imát mond, amelyekben Istentől áldást s hosszú életet kíván nekik.

A nagypénteki csonkamisében, amely tulajdonképen nem is mise, csak áldozási szertartás, a pap Oremus-szal kezdi a *Libera nos* imát és az egész imát hangosan mondja. Milánóban az ambrózián-liturgia szerint mindennap hangosan kell mondani ezt az imát.

A Szentostya eltörése.

A *Libera nos* ima után a pap térdet hajt s a «kenyértörés» szertartása alatt tulajdonképen folytatja az előző imát (ezért: «ugyanazon», «eundem») :

Per eundem Dominum nostrum Jesum Christum, Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti Deus.

Per omnia saecula saeculorum. — Amen.

Pax Domini sit semper vobiscum. — Et cum spiritu tuo.

Ugyanazon a mi Urunk, Jézus Krisztus, a te Fiad által, ki veled él és uralkodik a Szentlélek Istennel egyetemben.

Mindörökkön örökké.

Amen.

Az Úr békéje legyen mindig veletek. — És a te lelkeddel.

A zsidók nem vágták a kenyeret, hanem törték. Ehhez a szokáshoz alkalmazkodva, az Úr az utolsó vacsorán a konzekrált kenyeret széttörte s úgy osztotta ki apostolai között. Azután megparancsolta, hogy ezt cselekedjék az ő emlékezetére. A szentírás szerint az apostolok tényleg kenyértörésre gyűjtötték össze vasárnaponként a keresztényeket. Ez később az ősegyházban mintegy liturgikus szokássá vált, úgyhogy kenyértörésen általában eucharisztikus áldozatot értettek. Lukács pl. így ír: «A hét első napján pedig (azaz vasárnap), mikor egybegyűltünk a kenyértörésre, Pál beszédbe ereszkedett velök stb». (Ap. csel. 20. 7.) Az első század végén a Didaché is a kenyeret

«megtört dolog»-nak (τὸ κλάσμα, IX. 3.) nevezi. Az Úr az utolsó vacsorán a kenyeret szent Testévé változtatta, azután mindjárt megtörte s apostolai között kiosztotta. A szentmisében ezek az események, vagyis az átváltoztatás s a kenyértörés nem közvetlenül egymásután következnek. A liturgia fejlődése, a rítus gazdagodása ezeket a szertartásokat elszakította egymástól, a Szentostya megtörése a szentmisében bizony elég messze esik az átváltoztatástól.

De miért kell a szentmisében a Szentostyát eltörni? A pap a szertartás végzésénél elsősorban kétségtelenül Krisztus Urunk példáját követi. Az Úr pedig azért törte meg a szent kenyeret, hogy apostolai között kioszthassa. Ugyancsak az apostolok a konzekrált kenyeret azért törték darabokra, hogy a keresztényeket a szentáldozásban részesíthessék. A régi időkben ugyanis nem konzekráltak külön kenyeret a papnak és külön kenyeret a híveknek, hanem egy közös kenyérből vették valamennyien magukhoz az Úr szent Testét, ahogy még ma is a pápai misében a miséző pápa ostyájából áldozik a szerpap és az alszerpap, a püspökszentelési misében pedig az újonnan felszentelt püspök. Később, mikor a hívek megáldoztatására külön kenyerek, illetve ostyák szolgáltak, kenyértörésre az áldoztatás céljából már nem volt szükség. A kenyértörést azonban mégis minden liturgia megtartotta, de már csak mint az Úr által végzett kenyértörés emlékéét. A misztikus magyarázat szerint a megtört Szentostya jelképezi Jézusnak a szenvedések által megtört, meggyötört testét. A görög liturgiában négy felé, a mozarab liturgiában kilenc felé törik szét a szent kenyeret. A mozarab liturgia a kilenc résszel az Úr életének kilenc misztériumát jelöli: a megtestesülést, a születést, a körülmetéltetést, a színeváltozást, a szenvedést, a halált, a feltámadást, a mennybemenetelt és a mennyei uralkodást.

A kenyértöréssel kapcsolatban *három régi, szép szokásról* kell megemlékeznünk, amelyek ma már nem ismertek, de amelyek a régi időkben nagyszerűen kifejezték a keresztények ama kedves hitét, hogy *az Eucharisztia a keresztények lelki közösségének egyik legszebb kifejezése*, leghatásosabb eszközlője. Ezt a gondolatot domborítja ki az ősegyház egyik legmarkánsabb írója, a hős antiochiai püspök, szent Ignác is, mikor a philadelphiai hívekhez küldött búcsúlevelében ezt írja: «Gondotok legyen rá, hogy csak egy Eucharishtiában részesüljete: mert a mi Urunknak, Jézus Krisztusnak csak egy teste van, az ő vérének csak egy kelyhe a mi egyesülésünkre, csak egy oltár, mint ahogy csak egy püspök a presbyterekkel, szepapokkal és segédkezőkkel» (IV.).

A VIII. századból származó első római Ordo szerint (8. P. L. 78. 941.) a miséző püspök *a konzekrált kenyérből egy kis partikulát eltesz a következő szentmisére*. Mikor azután a következő alkalommal a püspök bevonul a kíséretével a templomba, hogy a szentmisét bemutassa, a segédkezők felnyitják előtte a kis szentségtartót, hogy a püspök a kis partikulát láthassa és fejhajtással üdvözölhesse («inclinato capite salutem Sancta»). Ezt a kis partikulát azután a Pater noster után beleejtették a konzekrált kehelybe. Viszont a püspök ismét letört egy kis darabot az aznapi Szentostyából s az oltáron hagyta («ut dum missarum solemnia peraguntur, altare sine sacrificio non sint», u. o. 19.). Így keletkezett tehát az a szokás, hogy a pap a Szentostyából egy részecskét letör s beleejti a kehelybe. A különbség csak az, hogy most az aznapi Szentostyából törjük le a kehelybe ejtendő partikulát, míg régente az előző szentmiséből vették azt. A régi szokás a szent áldozat egységét akarta kifejezni, hogy t. i. minden szentmise csak folytatása az előzőnek s végeredményképen a szent kereszt áldozatának.

Egy másik szép szokásról is tanuskodnak a régi írások.

A IV. századtól kezdve egész a X. századig gyakran olvassuk, hogy a pápa, vagy valamelyik püspök az ünnepélyes miséből *kis konzekrált partikulákat küldött más templomokba*, ahol az ott miséző papok azokat a mise közben a kehelybe ejtették. Egy IX. századbeli író (Anastasius Bibliothecarius) szerint már Miltiades pápa (311—314) elrendelte, hogy a püspökök konzekrált partikulákat, ú. n. fermentum-okat küldjenek az egyes templomokba. Ugyancsak I. Ince pápa (401—417) Decentius püspökhöz írt levelében említi, hogy ő minden vasárnap Róma minden tituláris templomába szokott konzekrált partikulákat küldeni. E küldés célja az volt, hogy azok a papok, akik nem misézhettek együtt a pápával («concelebrare») s nem áldozhattak a pápa oltáránál, «tudják meg, hogy nincsenek elszakítva a mi közösségünkötől» («ut se a nostra communione non judicent separatos»). A pápa nem kívánja, hogy a partikulákat vidéki plébániákra («per paroecias»), vagy a temetőben levő szentélyekbe is elvigyék, mert «nem volna helyes a szent misztériumokat oly nagy távolságra elvinni» (P. L. 20. 556—557.). Már a II. század végén megvolt ez a szép szokás, mert I. Viktor pápáról (190—202) olvassuk, hogy ő is küldött Eucharisziát a püspököknek (Eus. H. E. V. 24.). Mily gyönyörű kifejezése volt ez az eucharisztia-küldés a pápa és a püspökök, illetve a püspök és a papok lelki egységének, legteljesebb szent közösségének. A római egyház roppant fontosnak tartotta, hogy a szentáldozás szertartásában minél jobban kidomborodjék az Egyház egysége Krisztusban.

Ugyanez volt a célja még egy harmadik szokásnak is, amely a híveknek a papsággal ápolta lelki közösségét fejezte ki. Mikor ugyanis a hívek még legtöbbször két szín alatt áldoztak, a püspök kelyhéből *néhány csepp konzekrált bort átöntöttek egy másik nagyobb kehelybe*, mely a hívek áldoztatásához szükséges konzekrált bort

tartalmazta. Így akarták kifejezni, hogy nemcsak egy közös kenyeret törnek meg mindnyájuk számára, hanem közös a lelki italuk is. Az Egyház, mikor a hívek lelki egységéért imádkozik, manapság is gyakran hivatkozik a közös, eucharisztikus kenyérre («ut, quos uno pane coelesti satiasti, tua facias pietate concordet», Or. divers. 9.).

A szent Test és Vér egyesítése.

Miután a pap a nagy ostyából letört partikulával háromszor keresztet vetett a kehely felett, a partikulát a kehelybe ejti, miközben ezt az imát mondja :

Haec commixtio, et consecratio Corporis et Sanguinis Domini nostri Jesu Christi fiat accipientibus nobis in vitam aeternam. Amen.

A mi Urunk Jézus Krisztus Testének és Vérének ezen egyesülése és megszentelése legyen nekünk, kik azt magunkhoz vesszük, az örök életre. Amen.

A szent Testnek és a szent Vérnek ilyen egyesítése nagyon régi liturgikus szokás. Eredetét pontosan megjelölni nem tudjuk. Lehet, hogy még a régi zsidók ama szokásából származott, hogy étkezések alkalmával a kenyérdarabokat a borba mártogatták. Az Úr az utolsó vacsorán egy «bemártott falatot» nyújtott Judásnak (Ján. 13. 26.). Hogy az Úr a konzekrált kenyeret a kehelybe, esetleg már a konzekrált kehelybe bemártotta-e, mielőtt apostolainak nyújtotta volna, a szent írók nem említik. De nem valószínű, mert hiszen akkor az Úr először a bort konzekráltta volna, vagy legalább is a kenyeret csak a bor konzekrálása után adta volna tanítványainak. Annyi azonban kétségtelen, hogy a Szentostya és a szent vér vegyítése az összes keleti és nyugati liturgiákban megvan. Sőt a keleti liturgiák általános szokása, hogy két szín alatt egyszerre szolgáltatják ki a szentáldozást, vagyis az áldoztatásnál a Szentostyát bemártják a szent vérbe.

A nyugati egyházban régente *két vegyítés is volt* a szentmisében. Az első akkor történt, mikor — mint előbb (196. o.) említettük — a pápa az előző szentmiséből félretett partikulát a Pater noster után a kehelybe ejtette, vagy amikor a püspökök és a papok ugyanezt tették azzal a partikulával, amelyet a pápa, vagy a püspök küldött nekik (197. o.). Ez a vegyítés a IX. vagy a X. században megszűnt. A második vegyítés pedig az aznapi Szentostya partikulájának a szent Vérrel való egyesítéséből állott. Ezt a vegyítést, vagyis általában azt, miért ejtik be a partikulát a konzekrált kehelybe, mostanában a következőképpen szokták magyarázni (Vandeur. 263.). Régente két szín alatt áldoztak a keresztények. Ha azonban a hívek oly tömegesen jöttek a szentáldozáshoz, hogy a konzekrált szent Vér nem volt már elegendő, akkor nem-konzekrált bort öntöttek a kehelybe s azzal áldoztattak. Hogy ezt a bort mégis valamiképpen megszenteljék, a kehelybe egy kis konzekrált kenyérdarabot tettek, amely benne is maradt egész az áldozás befejezéséig. Azután a szerpapnak vagy az alszerpapnak a dolga volt, hogy az áldoztatás után a megmaradt bort s a bennelevő partikulát magához vegye. Ennek a régi szokásnak bizonyos maradványa az, hogy a nagypénteki csonkamisében, amelyben konzekrálás nincs, hanem csak az előző napon konzekrált Szentostyát veszi magához a pap, ebből az ostyából egy kis partikulát a kehelybe kell ejteni, melyben nem-konzekrált bor van. És jóllehet ebben a csonkamisében nincs konzekrált bor, mégis úgy Franciaországban, mint Rómában régente nagypénteken is két szín alatt áldoztak a hívek, amint azt a szent Gergely-féle sacramentárium tanúsítja. E napon tehát nem konzekrált, hanem csak a partikula által megszentelt bort vettek magukhoz. Később a két szín alatti áldozás megszűnt, de a partikulának a kehelybe való ejtése mégis megmaradt, csakhogy persze most már nem a diakonus,

hanem a pap veszi azt magához. Ezért mondja a szentmise rubrikája: a pap «tisztelettel magához veszi az egész Vért a kehelybe ejtett partikulával együtt» (tit. X. n. 5.).

Az az ima, melyet a partikulának a konzekrált kehelybe való ejtésénél mondunk, főleg az a kifejezés: «*commixtio et consecratio*» («egyesítés és megszentelés») sok vitára adott alkalmat (Gühr. 632.). Mit kell itt a «consecratio» szón értenünk? Egyes tudósok szerint itt a mise közepén már megtörtént konzekrálásról van szó. Egy régi milánói misekönyvben tényleg ezt a szöveget így olvassuk: «Az Úr konzekrált Testének és Vérének a vegyítése...» («*commixtio consecrati Corporis et Sanguinis...*»). Ez a vélemény azonban nem helyes, mert a legtöbb misekönyvben mégis csak így olvassuk: «*commixtio et consecratio*». Továbbá ha itt a már megtörtént átváltoztatásra kellene gondolnunk, akkor előbb kellene mondanunk a «consecratio» szót és csak azután a «commixtio» szót, mert hiszen mindig előbb van az átlényegülés s csak azután a szent Test és Vér összekeverése. Itt tehát olyan konzekrációról van szó, amely a szent Test és Vér egyesítése után, vagy legalább is azzal egyidejűleg történik. Hogyan értjük ezt a konzekrációt?

A régi liturgikus szerzők erre a kérdésre a következő magyarázatot adták. Szerintük az Úr szent Testének és Vérének liturgikus egyesítése a szentmisében az Úr dicsőséges feltámadásának a szimboluma.

A trienti zsinat ugyanis azt tanítja (sess. XIII. c. 3., XXI. c. 3.), hogy az átlényegüléskor a kenyér felett elmondott szentségi szavak ereje által («*vi verborum*») csak az Úr Teste jelenik meg, a bor felett elmondott szavak által pedig csak a Vére. Mindazonáltal a szent Testnek és a Vérnek ez a szétválasztása csak misztikus és nem valóságos különválás, mert az Úr emberi természetének természetes egysége folytán («per

concomitantiam») az Úr Teste nem lehet a Vére nélkül, sem a Vére a Teste nélkül. Ez a külön konzekrálás mégis azért történik, mert ez fejezi ki az Úr misztikus halálát, amennyiben itt megújul a kereszttáldozat, hol az Úr vére kifolyt s így el volt választva a testétől. De mivel később az Úr teste a feltámadás által megdicsőült, a vér a testtel örökre egyesült, illő dolog, hogy a szentmisében ez az egyesülés illetve a dicsőséges feltámadás is szimbolizálva legyen. S ez történik a test és vér egyesítése által, amelyet itt méltán konzekrációnak nevezhetünk, mert amint az átváltoztatással a szentmisében megújul a kereszttáldozat, vagyis a mi megváltásunk ténye, úgy az Úr testének és vérének egyesítése alkalmával megújul az Úr feltámadásának a ténye s abban a mi feltámadásunk reménye és biztosítéka. Ezért mondjuk a fenti imában, hogy ez az egyesülés és megszentelés «szolgáljon nekünk, kik azt magunkhoz vesszük, az örök életre».

Történeti teljesség kedvéért említsünk meg itt még röviden egy régi szokást, amelynek a mai liturgiában már semmiféle nyoma sincs. A régi misekönyvek tanúsága szerint ugyanis egyes egyházakban a Miatyánk és az Agnus Dei között *zsoltárokat is énekeltek*. Egy salzburgi misekönyv pl. 1555-ben a nagybőjti hétköznapiakra előírja, hogy e helyen három zsoltárt kell elimádkozni a megfelelő antifónákkal és imádságokkal, még pedig az elsőt a Szentföld visszafoglalásáért, a másodikat a pápáért, a harmadikat a királyért.

Agnus Dei.

Ezután megható jelenet következik a szentmisében. A pap térdet hajt, azután kezeit összeteszi, majd háromszor mellére ver, miközben kissé meghajolva e szép szavakat mondja :

Agnus Dei, qui tollis pec-
cata mundi : miserere nobis.

Agnus Dei, qui tollis pec-
cata mundi : miserere nobis.

Agnus Dei, qui tollis pec-
cata mundi : dona nobis pa-
cem.

Isten Báránya, ki elve-
szed a világ bűneit : irgal-
mazz nekünk.

Isten Báránya, ki elve-
szed a világ bűneit : irgal-
mazz nekünk.

Isten Báránya, ki elve-
szed a világ bűneit : adj
nekünk békességet.

E szavakat a Szentírásból vette az Egyház. Keresztelő
szent János ugyanis, mikor a Jordán mellett keresztelt,
látta közeledni az isteni Üdvözítőt s az Úrra rámutatva,
a hallgatósághoz így szólt : «Íme, az Isten Báránya,
íme, aki elveszi a világ bűneit !» (Ján. 1. 29.). A pap
is közeledni látja azt a pillanatot, amikor az Úr őt a
szentáldozásban meglátogatja, azért mély áhítatának
jeléül összeteszi a kezét, majd bűnösségének tudatában
a mellét veri s úgy üdvözlí a Bárányt, aki megszabadítja
az embereket a bűneiktől. Már Izaiás próféta báránynak
hasonlított a szent Üdvözítőt (53. 7.) s Keresztelő
szent János bizonyára erre a jóslatra célzott, mikor ezt
a mélyértelmű kijelentést tette, mely most nap-nap mel-
lett minden litánia végén elhangzik a papság és a hívek
ajkán.

Az Agnus Dei éneklését a szentmisében *I. Sergius pápa*
(687—701) *rendelte el* (Lib. Pont. Ed. Duch. I. 376.).
E rendelet szerint a papságnak és a népnek kellett azt
énekelnie, még pedig a szentostya megtörése idejében.
Minthogy népének volt, nagyon egyszerű dallamra éne-
kelték. A régi római Ordó-k nem említik, hogy hányszor
kellett énekelni, de valószínű, hogy a régiek addig éne-
kelték, míg a kenyértörésnek vége nem volt. Ez olykor
elég hosszú ideig is tarthatott, mert abban az időben
még nem ostyákkal áldoztattak s így elég hosszú időt
vehetett igénybe, míg a közös kenyérből a hívek áldozta-

tásához szükséges partikulákat letördelték. A XI. századtól kezdve azonban már csak háromszor énekelték. A miséző pap ebben az időben még nem recitálta az Agnus Dei-t, hanem csak meghallgatta a nép és a segédkező papság énekét. Általában meg kell jegyeznünk, hogy régente azokat a szövegeket amelyeket a kórus, vagy az asszisztencia énekelt, a pap nem recitálta, hanem vagy hallgatta az éneket, vagy azalatt valami liturgikus cselekményt végzett. Az énekszövegeknek a pap által való recitálása csak akkor jött szokásba, mikor az énekes- és közösmise helyett csendes- és magánmisét kezdtek mondani, amelynél már nem mindig volt jelen a nép s így sokszor nem volt, aki énekeljen.

Egész a XI. századig mind a három Agnus Dei-re az volt a válasz : Miserere nobis, Irgalmazz nekünk. Rómában a lateráni főszékesegyházban még ma is így mondják. Ma a harmadik Agnus Dei után a békéért könyörgünk. Ez a szokás már a XII. században megvolt. III. Ince pápa megjegyzése szerint (De altar. myst. 6. 4.) az Egyház nagy üldöztetés idején hozta azt be. Másrészről ez a kérés : «adj nekünk békességet» nagyon jó előkészület a békecsókra, mely közvetlenül ez után következik a szentmisében. Nagycsütörtökön régente a harmadik Agnus Dei után is Miserere nobis-t mondtak, mert e napon Judás áruló csókja iránti útálat kifejezésére a szentmiséből elmaradt a békecsók. A békeköszöntés a nagycsütörtöki misében ma is elmarad, de a rendes Agnus Dei-t mondjuk. A nagyszombati szentmisében nincs Agnus Dei, még pedig valószínűleg azért nincs, mert ez a szentmise nagyon régi keletű, még abból az időből származik, amikor a szentmisében még nem volt Agnus Dei. Hogy később nem szúrták be, az Durandus szerint (Ration. 6. 85.) azért történt, hogy emlékeztessék a keresztényeket a Krisztus szenvedése idején szétszaladt apostolok gyöngé hitére.

A gyászmisében nincs békeköszöntés. Itt az Agnus Dei-t nem magunkra vonatkoztatjuk, hanem a megholtakra s azért az Agnus Dei után kérjük az Urat, hogy adjon nekik örök nyugodalmat. Az ambrozián-liturgiában csak a gyászmisében van Agnus Dei s ott a harmadik ismétlésnél hozzáfűzik : «és a könyörület helyét a te szenteiddel a dicsőségben».

Békeköszöntés.

Az Agnus Dei után a pap az oltárra teszi a kezét, kissé meghajolva alázatos imát mond az Egyház békéjéért. Ez az ima csak bevezetés az utána következő békecsók szertartásához :

Domine Jesu Christe, qui dixisti Apostolis tuis : Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis ; ne respicias peccata mea, sed fidem Ecclesiae tuae ; eamque secundum voluntatem tuam pacificare et coadunare digneris : Qui vivis et regnas Deus per omnia saecula saeculorum. Amen.

Uram Jézus Krisztus, ki Apostolaidnak mondtad : Békémet hagyom nektek, békémet adom nektek ; ne tekintsd vétkeimet, hanem Anyaszentegyházad hitét ; és azt jóakaratom szerint békében és egységben megtartani méltóztassál. Ki élsz és uralkodol, Isten mindörökkön örökké. Amen.

Jézus vallásának, mint erkölcsi irányzatnak lényege a *szeretet*. Ez az a csodálatos hatalom, melyet az Úr az újszövetség éltető elemévé tett. Erről szól a legfőbb parancs, ez az első ismertető jele a keresztényeknek. A szeretet ellenállhatatlan erejével alakította át az Úr az emberi társadalmat s amit milliók felett parancsoló császárok s páncélba öltözött légiók nem érthettek el, elérte a vagyontalan s fegyvertelen keresztény tűrő és áldozatkész szeretete. S ez a keresztény szeretet az Eucharisziából táplálkozott s az Izaiás által megjövén-

dőlt «béke Istene» az oltárról lépett a keresztény szívekbe. Mi sem természetesebb, minthogy a szentmiseáldozat bemutatásánál valami egészen rendkívüli módon meg kellett nyilvánulnia ennek a csodálatos, keresztény erénynek. Ez a megnyilvánulás a *békecsók*. A csók a szívből jövő szeretetnek a kifejezője. Több, mint egy üdvözlés, kézfogás, vagy ölelés. Amikor a Szentszűz megcsókolta isteni Gyermekeit, ez volt az ő anyai szívének legdrágább hódolata isteni Fia nagysága előtt. Az őskeresztény Egyházban az istentisztelet alatt a keresztények megcsókolták egymást, természetesen a férfiak a férfiakat, a nők a nőket. Az apostolok gyakran buzdítják a keresztényeket erre: «Köszöntések egymást szent csókkal». (Róm. 16. 16. ; I. Kor. 16. 20. ; II. Kor. 13. 12. ; I. Pét. 5. 14.) Az összes régi liturgiában megtalálható a békecsók. A II. század közepén szent Jusztin leírja részletesen az akkori szentmise szertartását, amelynek során így ír: «Mikor az imádságokat befejeztük, egymásnak békecsókot adunk». (I. Apol. 65. 2.) Ennek a szertartásnak nagy jelentőséget tulajdonítottak, ez fejezte ki a szent testvéri közösséget a keresztények között, amint szent Ágoston írja: «Amit az ajkak kifejeznek, az nyilvánuljon meg a szívekben is, vagyis, ha átölelitek testvéreiteket, a szívetek is egyesüljön az ő szívükkel» (Serm. 227. P. L. 108. 1101.). Évszázadokon keresztül élt ez a gyakorlat a keresztények között. Még III. Ince pápa (1198—1216) idejében is liturgikus csókkal köszöntötték egymást a keresztények (Mihályfi. 492.). Később a hit lanygulásával a hívek már nem értették meg a békecsók jelentőségét, úgyhogy a *XIII. századtól kezdve* azt már az öleléssel helyettesítették. Egyes egyházakban a békeköszöntés továbbítására kis táblát, vagy márványlapocskát használtak (osculatorium, tabula pacis), amelyet csókolásra kézről-kézre adtak. Bordeauxban régente kis feszületet vittek körül s azt csókolták meg a hívek.

Németországban a nászmisékben az áldozás előtt a jegyesekkel megcsókoltatták a misekönyvben a kánon előtt levő keresztet.

De a békecsók, a megölelés, vagy általában a békeköszöntés nem csupán a keresztények kölcsönös szeretetének a gyakorlása volt. A békeköszöntés *együttal békeadás*, vagyis szentelmény volt, mely hivatva volt segítő kegyelemként továbbadni Krisztus kegyelmi békéjét. Ezért a békeadás a római liturgia szerint mindig a miséző paptól indult ki, aki átadta a békeüdvözlést a segédkezőknek, azok azután a népnek. És a pap sem mint magánszemély adta a békecsókot, hanem mint közvetítő. Még a mai liturgiában is megvan az a szokás, hogy a pap a békeadás előtt megcsókolja az oltárt, mely Krisztust jelképezi, így magától az Úrtól veszi át a békecsókot, melyet tovább ad. Ennek a kifejezésére a XIII. században néhány francia egyházmegyében a pap magát a szentostyát csókoltatta meg a békeadás előtt. Máshol a kelyhet, vagy a paténát csókolták meg. Egy francia misekönyv a XVI. században előírja, hogy a pap csókolja meg a szentostyát e szavakkal: «A te békéd legyen velem, Krisztus» («Pax tua sit mihi, Christe»). Más egyházmegyében a misekönyvben levő keresztet, vagy egy feszületet, szentképet csókoltak meg, melyet rendesen a szerpap nyújtott oda a papnak. A domonkosoknál a pap még ma is nem az oltárt, hanem a kehely szélét csókolja meg. Mily megható szavakat használ az ambrózián-liturgia Milánóban, hol a pap az oltárt és a misekönyv keresztjét megcsókolva, így szól: «Béke az égben, béke a földön, béke minden népnek, béke az Egyház papjainak, Krisztus és az ő Egyházának békéje maradjon velünk mindörökké». A mai római liturgia szerint már csak a papság körében történik a békeadás, még pedig e szavakkal: «Béke veled» «És a te lelkeddel» («Pax tecum» «Et cum spiritu tuo»).

A békeköszöntést a különböző liturgiák *a szentmise más és más részeire teszik*. A keleti liturgiákban, továbbá nyugaton a mozarab- és ambrózián-liturgiában a békeadás a felajánlás előtt van. Mielőtt még ugyanis a keresztenyek hozzáfogtak volna az áldozat bemutatásához, ki kellett vetniök a szívükből minden ellenségeskedést. Erre vonatkozik az Úr szava: «ha ajándékokat az oltárra viszed és ott eszedbe jut, hogy atyádfiának van ellened valamije: hagyd ott ajándékokat az oltár előtt s eredj előbb megbékülni atyádfiával és akkor menj és ajánld föl ajándékokat» (Mát. 5. 23—24.). Nagyon valószínű, hogy a legrégebbi időkben nemcsak keleten, de a római egyházban is még a kánon előtt volt a békeadás. Szent Jusztin leírása szerint (I. Apol. 65. 2.) a felajánlás csak a békeadás után következett. Mikor tették át Rómában a békeadást a kánon utáni részre, vagyis arra a helyre, ahol manapság van? Ez valószínűleg a IV. században történt. Az V. század elején ugyanis Decentius, Gubbio, Umbria egyik városának a püspöke több vitás kérdés között azt is megkérdezi I. Ince pápától (401—417), hogy mikor kell a békeadást végezni: a konzekráció előtt, vagy után? A pápa azt válaszolja, hogy minden egyháznak a római egyház szokásához kell alkalmazkodnia, tehát a békeadást a konzekrációs kánon *után* kell végeznie (P. L. 20. 553.). Ebből látjuk, hogy a békeadás helye a szentmisében már az V. század elején ugyanaz volt, ami ma, azzal a kis különbséggel, hogy akkor még a «Pax Domini sit semper vobiscum» szavakkal történt a békeadás, manapság pedig e szavak inkább a kenyértörés szertartásához tartoznak. Ezért a békeadás előkészítésére az Egyház egy külön békeimát szúrt be, a Domine Jesu Christe imát, amely valószínűleg a XI. századtól kezdve része a római misekánonnak. Megható ebben az imában, mikor a pap arra kéri az Úr Jézust, ne tekintsen az ő bűneire, hanem az Egyház

hitére s arra való tekintettel adja meg az Egyháznak a békét és az egységet.

Ez a békeima, valamint a békeadás a gyászmisében elmarad, mert abban az Egyház minden figyelme a megholtakra irányul, az ő békéjükért, vagyis boldogságukért imádkozik.

Előkészület a szentáldozásra.

A békéért mondott ima, illetve az ünnepélyes misében a békeadás után a misekánonban két szentáldozási ima következik. A pap ezeket az oltárra tett kezekkel kissé meghajolva imádkozza, miközben tekintetét a szentostyára függeszti s így mintegy az oltáron jelenlevő Jézust szólítja meg :

Domine Jesu Christe, Fili Dei vivi, qui ex voluntate Patris, cooperante Spiritu Sancto, per mortem tuam mundum vivificasti: libera me per hoc sacrosanctum Corpus et Sanguinem tuum ab omnibus iniquitatibus meis et universis malis: et fac me tuis semper inhaerere mandatis, et a te nunquam separari permittas: Qui cum eodem Deo Patre et Spiritu Sancto vivis et regnas Deus in saecula saeculorum. Amen.

Perceptio Corporis tui, Domine Jesu Christe, quod ego indignus sumere praesumo, non mihi proveniat in iudicium et condemnatio-

Uram Jézus Krisztus, élő Isten Fia, ki az Atya akaratából, a Szentlélek közreműködésével halálod által a világnak életet adtál: szabadíts meg engem e szentséges Tested és Véred által minden bűnömtől és minden rossztól: add, hogy parancsaidhoz mindig ragaszkodjam és ne engeddd, hogy tőled valaha elszakadjak. Ki ugyanazon Atyaistennel és Szentlélekkel élsz és uralkodol, Isten, mindörökkön örökké. Amen.

Testednek vétele, Uram Jézus Krisztus, melyet én méltatlan magamhoz venni bátorodom, ne legyen ítéletemre és kárhozatomra:

nem: sed pro tua pietate
prosit mihi ad tutamentum
mentis et corporis et ad me-
delam percipiendam. Qui vi-
vis et regnas cum Deo Patre
in unitate Spiritus Sancti
Deus, per omnia saecula sae-
culorum. Amen.

hanem kegyességed szerint
váljék az nekem testem és
lelkem oltalmára és lelkem
gyógyulására. Ki élsz és
uralkodol az Atyával a
Szentlélekkel egyetemben,
Isten, mindörökkön örökké.
Amen.

Mindjárt feltűnik ezekben az imákban, hogy a pap csak egyes számban, vagyis csak magáért imádkozik («libera me», «fac me»). A kánon többi imái általában a keresztény közösség imái s ezért a pap legtöbbször többes számban beszél, vagyis imájába a híveket, vagy legalább a segédkezőket is belefoglalja. Ebből is láthatjuk, hogy ez a két szentáldozási ima nem olyan régi, mint a kánon többi imádsága. A régi Egyház ugyanis a nyilvános istentiszteleteknél magánimákat nem ismert, hanem minden imát a keresztény egyházközség nevében, vagyis többes számban intézett az Úrhoz. Egy XI. századbeli író (Micrologus. 18. P. L. 151. 989.) megemlíti, hogy a régi Egyház csak a közös imákat szerette s hivatkozik szent Ince pápára, aki «a püspökökhöz írt levelében kifejti, hogy sokkal többet érünk el Istennél a közös és nyilvános, mint a magánimák által».

Tényleg ez a két szentáldozási ima a régi római Ordókban nem található. Régebben ugyanis a békeadás után mindjárt a szentáldozás következett. Lassankint azután szokásba jött, hogy míg a békeadás és az Agnus Dei éneklése tartott, a pap az oltárnál magánimákat mondott előkészületül a szentáldozásra. Ezek az imák eleinte nagyon különbözők voltak. Később egy-egy szebb imát egyes püspökök egyházmegyéjük területére el is rendeltek, sőt a használatosabb imák itt-ott a misekönyvekbe is bekerültek. Bár a mi két áldozási imánk már a X. és XI. században is ismeretes, de kötelező nem volt,

vagy legalább is szabad volt még más imákat is tetszés szerint hozzájuk csatolni. Még a XVI. század elején is azt írja egy szerző (Clichtovens, † 1543), miután a mi misekönyvünk három szentáldozási imáját leközölte: «a miséző pap tetszése és buzgósa, vagy egyházának a szokása szerint más imákat is mondhat». V. Pius pápa ezeket az imákat az 1570-ben kiadott s az egész Egyházra kötelezőleg előírt misekönyvbe felvette, azóta úgy a helyük, mint a szövegük változatlan.

Ami a két imának a tartalmát illeti, megállapíthatjuk, hogy azok szentáldozás utáni imának is megfelelnek. Tényleg, egyes régi misekönyvekben ezek az imák, vagy legalább is hol az egyik, hol a másik a szentáldozás után, vagy a két áldozás között foglalnak helyet. A nagypénteki csonkamisében csak a Perceptio-ima található meg, valószínűleg azért, mert régibb keletű, mint a másik. Mind a két imát azonban már évszázadok áhítatos buzgalma megszentelte s nemcsak a miséző papnak, de a jámbor híveknek is kedves áldozási imájává tette.

Szentáldozás.

Az eucharisztia nemcsak áldozat, hanem *együttal szent-ség is*, vagyis Krisztus Urunk nemcsak azért rendelte s mutatja be szolgája által az oltáron a szentmisét, hogy ebben a fölséges áldozatban az Isten megdicsőüljön, hanem azért is, hogy a fáradt emberek az áldozati kenyérben részesüljenek, abból erőt, lelkesedést, életet merítsenek. De ez az eredménye akkor is meglenne a szentáldozatnak, ha az áldozati kenyér csak jelképezné Krisztust. Az Úr azonban úgy akarta, hogy a kenyér és bor színe alatt ő maga valóságosan jelen legyen s a szentáldozásban ő maga, az élő Krisztus, látogassa meg a miséző papot és az eucharishtiában részesülő híveket. Érthető tehát, hogy *a szentmisének lényeges kelléke a*

szentáldozás és hogy csak az hallgat igazán szentmisét, vagyis csak az részesül a szentmise minden gyümölcseiben, aki a szentáldozáshoz is járul. Az eucharisztikus Jézus a miséző pap és az áldozó hívek között titokzatos közösséget teremt, azért nagyon kíváncsok, hogy a hívek ne a szentmise előtt, vagy után, hanem a szentmise közben, közvetlenül a pap áldozása után járuljanak a szentáldozáshoz. A misén kívül a XII. századig a híveket (kivéve a betegeket) az Egyház sohasem áldoztatta meg. A misén kívüli szentáldozást Morinus szerint a kolduló szerzetesek hozták be abból a célból, hogy a híveknek módjukban legyen minél gyakrabban a szentáldozáshoz járulni (Thalhofer. II. 357.).

Figyeljük meg a pap áldozásának a szertartását s az áldozás közben mondott imákat :

a) Az előkészületi imák elvégzése után a pap térdele, majd kezébe vevén az Úr szent Testét és e szavakat mondja :

Panem coelestem accipiam
et nomen Domini invocabo.

A mennyei kenyeret ve-
szem magamhoz és az Úr
nevét segítségül hívom.

Igy emlékezteti a pap magát arra a nagyjelentőségű eseményre, mely előtt most áll. Ez a szöveg tulajdonképpen antifóna, mely csak a XIII. századtól kezdve van szokásban. Valószínűleg a szent Vér vételét megelőző Calicem salutaris mintájára készült.

b) A pap ezután háromszor a mellére ver bűnbánata jeléül, miközben kissé meghajolva, háromszor mondja a következő szöveget :

Domine, non sum dignus,
ut intres sub tectum meum,
sed tantum dic verbo et sa-
nabitur anima mea.

Uram, nem vagyok méltó,
hogy hajlékomba jöjj. ha-
nem csak szóval mondd és
meggyógyul az én lelkem.

Ezeket a szavakat az alázatos kafarnaumi százados mondotta, mikor kérte az Úrtól szolgájának a meggyógyítását (Mát. 7. 8., «az én lelkem» helyett «az én szolgám»). Szebb szavakkal nem is fejezhetné ki a pap alázatos lelkületét, méltatlanságának a tudatát, bízó hitét a közeledő Úr Jézus iránt. Ennek a szövegnek a liturgikus használata a középkorban keletkezett. Eleinte csak egyes egyházmegyékben jött szokásba, később a római liturgiában kötelező lett. A dominikánusok miseritusában még most sincs meg, csak a hívek áldoztatása előtt mondják. Nagyon szép szavakat találunk e helyen a mozarab-liturgiában, mely, mint tudjuk, nagyon régi szokásokat tartalmaz. A pap közvetlenül az áldozás előtt így szól: «Örökre áldott légy, Krisztus legszentebb teste, mindenkor a legnagyobb gyönyörűségem», «Örökre üdvözlégy, mennyei ital, mely nekem mindenek előtt és mindenek felett édes vagy» («Ave in evum sanctissima Caro Christi: in perpetuum summa dulcedo», «Ave in evum celestis potus, qui mihi ante omnia et super omnia dulcis es»).

c) Ezután következik maga az áldozás. A pap a legszentebb Testtel maga előtt keresztet ír le, mintegy jelezve, hogy valamikor kereszten függött ugyanaz a test, miközben így imádkozik:

Corpus Domini nostri Jesu	A mi Urunk Jézus Krisz-
Christi custodiat animam	tus Teste őrizze meg lelke-
meam in vitam aeternam.	met az örök életre. Amen.
Amen.	

Az Úr a nevezetes kafarnaumi beszédében az Oltáriszentségről ezt mondotta: «Aki eszi az én testemet és issza az én véretem, annak örök élete vagyon és én feltámasztom őt az utolsó napon» (Ján. 6. 55.). Az Oltáriszentség élvezésének legfőbb hatása tehát az örök boldogság elnyerése. Nem csoda, ha már régi idő óta ezért

a kegyelemért könyörög a pap az áldozásnál és az áldoztatásnál.

d) A szentostya vétele után a pap magába mélyedve imádja a szívébe jött Úr Jézust. Azután lefödi a kelyhet s a paténával összegyűjti a szentostyáról lehullott kis partikulákat (a görög liturgia szerint : «drága gyöngyöket»), miközben a hála érzelme tör ki a lelkéből e szavakkal :

Quid retribuam Domino
pro omnibus, quae retribuit
mihi?

Mit adjak az Úrnak vi-
szonzásul mindazért, amit
nekem adott?

A kis partikulákat belesepri a paténáról a kehelybe. Azután megfogja a kelyhet, miközben a 115. zsoltár szavaival mondja :

Calicem salutaris accipiam
et nomen Domini invocabo.

Az üdvösség kelyhét ve-
szem magamhoz és az Úr
nevét segítségül hívom.

Ezután a szentáldozás hatását hozza emlékezetébe :

Laudans invocabo Domi-
num, et ab inimicis meis sal-
vus ero.

Dicsérve hívom az Urat
segítségül és ellenségeimtől
megszabadulok.

e) Majd arca előtt a kehellyel keresztet vet s mély áhítattal imádkozza :

Sanguis Domini nostri
Jesu Christi custodiat ani-
mam meam in vitam aeter-
nam. Amen.

A mi Urunk Jézus Krisz-
tus Vére őrizze meg lelke-
met az örök életre. Amen.

Ezután tisztelettel magához veszi a szent Vért s ezzel a pap áldozásának a szertartása véget ért.

Ez az áldozási szertartás kissé változik a pápai misében. A VIII. századból származó I. római Ordo leírja (n. 19. P. L. 78. 945—47.), hogy a pápa a kenyértörés

után az oltártól a trónushoz megy. Ott kihirdetik, kiket hív meg a pápa asztalához szeretetlekomára. Majd az alszerpap elhozza az oltárról a paténán a szentostyát, a szerpap pedig a szent kelyhet. Ezután a pápa állva meghajol és magához veszi a szentostyának egyik felét, a másik felével pedig a szerpapot és az alszerpapot megáldoztatja. A szent Vérből is közösen részesülnek a pápa és a segédkezők. Ez a szertartás lényegében még ma is fennáll, a pápa még ma is a trónusán áldozik.

A hívek áldoztatása.

A hívek áldoztatása a mai római liturgia szerint a bűnvallomással, a Confiteor-nak az elimádkozásával kezdődik. Ez nem nagyon régi keletű szokás és valószínűleg a betegáldoztatás szertartásából került át a miseliturgiába. A betegek ugyanis nem a szentmise alatt áldoztak, így ők nem vettek részt a szentmise elején végzett bűnbánati imákban. Ezért előzte meg a betegek áldoztatását a Confiteor. Később azután, főleg a XIII. századtól kezdve, minden szentáldozás előtt mondták a Confiteor-t, még akkor is, ha az a szentmise alatt történt. Ez tulajdonképpen megismétlése a szentmise elején mondott Confiteor-nak.

A bűnvallomás után a pap a következő szertartást és imákat végzi a hívek áldoztatása előtt:

Misereatur vestri omnipotens Deus, et, dimissis peccatis vestris, perducatur vos ad vitam aeternam. Amen.

Indulgentiam, absolutio nem et remissionem peccatorum vestrorum tribuat vobis omnipotens et misericors Dominus. Amen.

Irgalmazzon nektek a mindenható Isten, bocsássa meg vétkeiteket és vezessen titeket az örök életre. Amen.

Vétkeitek elengedését, földozását és bocsánatát adja meg nektek a mindenható és irgalmas Úr. Amen.

Ecce Agnus Dei, ecce, qui tollit peccata mundi.

Domine non sum dignus, ut intres sub tectum meum, sed tantum dic verbo et sanabitur anima mea.

Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam aeternam. Amen.

Ime az Isten Báránya, íme ki elveszi a világ bűneit.

Uram, nem vagyok méltó, hogy hajlékomba jöjj, hanem csak szóval mondd és meggyógyul az én lelkem.

A mi Urunk Jézus Krisztus Teste őrizze meg lelkedet az örök életre. Amen.

A hívek áldoztatási módjáról *meglehetősen sok adatunk van a régi időkben*. Így a III—V. században az áldoztatópapa, mikor a szent kenyeret és bort nyújtotta az áldozó hívőnek, e szavakat mondta: «Krisztus teste», «Krisztus vére». Erre a hívő hitének és hálájának a kifejezésére Amen-nel felelt (Eus. H. E. 6. 43. ; Tert. De spect. 25. ; Aug. c. Faust. 12. 10.). Ezt az Amen-t a hívek különös nyomatékkal ejtették ki s nagy jelentőséget tulajdonítottak neki. Tertullian, mikor megbotránkozásának ad kifejezést, hogy a keresztények a pogány színjátékokon résztvesznek, így ír: «Mit mondjak arról, aki az Isten társaságából az ördög társaságába megy? . . . Ha ugyanazzal a szájjal, amellyel a Legszentebb felé Amen-t kiáltott, a gladiátort üdvözli?» A VI. században, Nagy szent Gergely idejében már ezt a szöveget használták: «A mi Urunk Jézus Krisztus teste őrizze meg a lelket» («conservet animam tuam», Jo. Diac. Vita. S. Gr. 2. 41.). A hívek ma már nem felelnek Amen-t a szentáldozásnál. A régi szokásnak már csak egy maradványa van, tudniillik a papszentelésnél, mikor a nagyobb rendeket felvevő szentelendők még most is Amen-t felelnek az áldoztató püspöknek.

A VIII. századból származó első római Ordo részletesen leírja az áldoztatás akkori szokását a pápa által végzett ünnepélyes misék alkalmával (c. 19. 20. P. L. 78.

945—47.). E szertartás lényege az, hogy a pápa két szín alatt megáldoztatta a vele együtt miséző papokat, azután a szentostyát nyújtotta a szerpapoknak. Erre a segédkező papok megáldoztatták a szent Vérrel is a diákonusokat, majd a miséző és a többi pap nyújtották a népnek a szent kenyeret, míg a szent bor kiosztása a szerpapok kötelessége volt.

A hívek régente általánosságban *állva áldoztak*. A régi görög Atyák (jeruzs. szent Cirill, aransz. szent János) kifejezetten állítják, hogy a hívek állva s lehajtott fejjel vették magukhoz a szent kenyeret és a bort. A keleti liturgiákban még most is állva áldoznak a hívek. De a nyugati egyházban is valószínűleg állva áldoztak, legalább is bizonyos napokon. Vasárnapokon és a húsvéti időszakban ugyanis nem volt szabad térdelve imádkozni. Bona kardinális nagyon régi szokásnak tartja azt, hogy a pápai miséken a szerpap állva áldozik (i. m. II. 17. 8.). Nagyon valószínű azonban, hogy régente a bőjti napokon, mikor térdelve szoktak imádkozni, a szentáldozásnál is térdeltek. Manapság már csak a miséző pap áldozik állva, más mindenki térdelve, még a papság is, ha nem misézik, hanem csak áldozik. Egyes helyeken a hívek mezítláb járultak a szentáldozáshoz (Vandeur. 283.). A régi írók gyakran említik (Tert. De idol. 7., Cypr. De laps. 26., Aug. c. ep. Parm. II. 7. 13.), hogy a pap az áldozó hívőnek *nem a nyelvére, hanem a tenyerére* tette az eucharisztikus kenyeret. A nőknek a szentáldozásnál fehér vászonkendővel kellett a kezüket betakarniok. Ezt a kendőt «dominicale»-nak hívták. Az 585 körül tartott auxerre-i zsinat elrendeli: «a nőnek tilos letakaratlan kézzel a szentáldozáshoz járulni» (Hefele. Conc.-Gesch. III. 46.). Valószínű azonban, hogy már Nagy szent Gergely († 604) idejében fennállott a mai gyakorlat, vagyis hogy a hívek nyelvére tették a szentostyát (S. Greg. Dial. III. 3.). Mind a két szentáldozási

mód használatban maradt évszázadokon keresztül. Szent Béda († 735) még említi, hogy a VIII. században a hívők tenyerébe adják a szentostyát, viszont a IX. századbéli V. római Ordó (P. L. 78. 994.) már a mostani áldoztatási módot közli.

A mostani liturgia előírása szerint az áldozónak *meg kell csókolnia a püspök kezét, illetve a gyűrűjét*. Az ünnepélyes pápai misében a diakonus a szentáldozás után megcsókolja a pápa arcát. Általában a régi liturgiában a szeretetnek ilyenféle megnyilatkozása a szentáldozással kapcsolatban gyakran előfordul. A püspök kezének a megcsókolása a szentáldozás előtt vagy után nagyon régi szokás. Mikor szent Melánia 439 dec. 31-én Rómában a szentáldozáshoz járult, megcsókolta a főpap kezét (Rampolla: St. Melania. 68. 39.).

Meg kell még említenünk azt a régi szokást, hogy régente a szentáldozás után az *áldozóknak bort, vagy vizet nyújtottak s egy kendőcskét, hogy az ajkukat megtöröljék* (Vandeur. 284.). E szokásnak az volt a célja, hogy az áldozók a szent kenyeret (akkor még nem ostya volt) könnyebben le tudják nyelni és hogy a szent Vér minden részecskéje (akkor még két szín alatt áldoztak) lejusson a gyomorba. Ez a szokás — mondhatni — általános volt a latin egyházban egész a XV. századig. Ebben az időben szűnik meg ugyanis véglegesen a két szín alatt való áldozás a nyugati egyházban. Egyes helyeken, főleg a nagyobb ünnepeken, még a XVI. században is fennállott ez a szokás. Manapság már csak a papszentelési misében, a szerzetesek ünnepélyes fogadalmánál, a kartauziak és a domonkosok liturgiájában van hasonló szokás.

Az egy szín alatt való áldozás.

A mai liturgikus gyakorlat szerint a latin szert. római katolikusoknak az Egyház csak egy szín alatt szolgáltatja ki a szentáldozást, vagyis az áldozáskor csak a szentostyában részesíti őket, a konzekrált kehelyből való részesedéstől pedig eltiltja. Mivel e téren úgy a régi római egyházban, mint pedig még manapság is a keleti liturgiákat követő katolikus hitközségekben is más a gyakorlat, indokoltnak látjuk, hogy erről a kérdésről néhány történeti adatot megemlítsünk. Pusztán történeti szempontból foglalkozunk ezzel a kérdéssel, nem pedig lelkipásztori, vagy dogmatikus szempontból. *Az Egyház hittani tanítását ez a kérdés nem érinti*, mert hiszen az Egyház mindenkor hitte és vallotta, hogy a szentostyában Krisztusnak nemcsak teste, de vére is jelen van, vagyis általában az egész személyes Krisztus, az Isten-ember. Ezért az Egyház a régi időben sem követelte mindenkitől a két szín alatt való áldozást. Hiszen ismeretes dolog, hogy a régi Egyházban a gyermekeknek a keresztség után egy kis konzekrált bort csepegtettek a szájába, anélkül, hogy a szent kenyérből részesítették volna őket. Viszont a fekvő betegek, vagy a börtönben sínylődő keresztények igen gyakran csak a szent kenyérből áldoztak. Tehát *régente is megvolt mind a kétféle áldozási mód*, mint ahogy az Egyház ma sem kívánja a római katolikusoktól, hogy két szín alatt és a görög katolikusoktól, hogy egy szín alatt áldozzanak.

Ha kérdezzük, milyen gyakorlatot követtek a régi keresztények, azt kell mondanunk, hogy *az első keresztény évezredben általában a két szín alatti áldozás volt szokásban*. Ez olyan elismert tény, hogy az adatok felsorolását nem is tartjuk szükségesnek. Az V. században I. Leó és I. Gelasius pápák a manicheus eretnekekkel szemben

sürgetik is, hogy az igazhitű keresztények két szín alatt áldozzanak. Viszont van elég adatunk arra is, hogy egyes esetekben a régi Egyház is megengedte az egy szín alatt való áldozást. Sőt a régi keresztényeknél szokásos házi szentáldozásnál csak konzekrált kenyérrel áldoztak. Ugyancsak általános szokás volt ez a betegek áldoztatásánál (Thalhofer. II. 350.). A szent útravalót vízbe mártva nyújtották a haldoklónak (Eus. H. G. 6, 44.), bár olvasunk arról is, hogy egyes esetekben a betegeknek is két szín alatt szolgáltatták ki a szentáldozást (Hier. Ep. 125, 20.). Volt arra is eset, hogy ha a beteg már nem tudta a szent kenyeret lenyelni, akkor csak konzekrált borral áldoztatták meg. Ezt a tizedik toledó-i zsinat (675) kifejezetten megengedi (Mansi. II, 143.).

Az egy szín alatt való szentáldozás mint *általános* szokás a nyugati egyházban *csak a XIII. századtól kezdődik*. Több középkori szerző véleménye szerint ennek az újításnak a legfőbb oka az volt, hogy a két szín alatti áldozásnál könnyen tiszteletlenség érhetette a szent Vért. Nagyon nehéz volt a hívek nagy tömegét úgy megáldoztatni a kehelyből, hogy a szent Vérből valami le ne cseppenjen. Ennek a nehézségnek a megoldására eleinte különböző eszközöket használtak. Egyes helyeken nem a kehelyből itták, hanem szalmaszálon, vagy csövön keresztül szívták fel a szent Vért. Ez a szokás, mely az ünnepélyes pápai misében mai napig fennáll, már a VIII. századból származó, első római Ordo (19—20. P. L. 78, 946—947.) szertartásai között előfordul. Abban az időben arany vagy ezüst csövecskén keresztül (pugilaris, fistula) vették magukhoz a hívek a szent Vért. Luther sokat gúnyolódott e szokás miatt, de azért az fennmaradt még egyes protestáns egyházakban is egész a XVIII. századig. Lehet, hogy Kempis Tamás is az ilyen áldozásra gondol, mikor így ír: «mégis odateszem ajkamat a mennyei cső szájához (ad foramen celestis fistulae),

hogy onnan legalább egy cseppcskét kaphassak szomjúságom enyhítésére, nehogy egészen elepedjek» (Kriszt. köv. IV. 4. 4.).

Máshol úgy törekedtek a szent Vért az elcsurgástól megoltalmazni, hogy a szentostyát belemártották a konzekrált borba s úgy nyujtották kis kanál segítségével az áldozóknak (intinctio). Ez az áldoztatási mód a keleti egyházakban általánosan elfogadott szokás volt és még ma is az. A nyugati egyházban azonban nem tudott elterjedni. A braga-i zsinat (675) egyenesen betiltotta arra való hivatkozással, hogy az Úr az utolsó vacsorán külön nyujtotta a kenyeret és külön a bort az apostoloknak (Hefele, K. G. III.² 118.). II. Paszkál pápa (1099—1118) «emberi találmánynak és újításnak» nevezi (Ep. 355. P. L. 163, 442.). Egyes országokban, így pl. Angolországban egy ideig szokásban volt, de általános gyakorlattá sohasem vált.

Más helyeken azt a módszert használták az áldoztatásnál, hogy az áldozó híveknek nem-konzekrált bort adtak, amelybe azonban előzőleg egy kis konzekrált ostyát beletettek, vagy amelyhez egy pár csepp konzekrált bort vegyítettek. A középkorban néhol évszázadokon keresztül így áldoztatták a híveket. Még ma is így áldozik a pap a nagypénteki csonkamisében, t. i. konzekrált szentostyával és konzekrálatlan borral. Ezt a szokást azonban már a középkori írók nagyon helytelenítették, mert félős volt, hogy a hívők az ilyen bort konzekrált bornak fogják tartani.

Ime, milyen különböző módokat és eszközöket használt az Egyház, hogy a két szín alatti áldozást lehetővé tegye, úgy azonban, hogy a hívek tömeges áldoztatásánál a szent Vért tisztetlenség ne érje. Később, vagyis a XII—XIII. századtól kezdve a nyugati egyház — látva a sok nehézséget — mindig jobban és jobban hozzászokott az egy szín alatt való áldozáshoz. Ha a régi Egyházban a

betegeknél, a börtönben sínylődőknél, vagy a házi áldozásoknál, szóval olyan alkalmakkor, mikor a szent Vért a hordozásnál tiszteletlenség érthette, meg volt engedve az egy szín alatt való áldozás, úgy a középkori Egyház a fentebb említett nehézségekben elég indokot talált arra, hogy a lényegében ugyanolyan értékű és hatású egy szín alatt való áldozást általánosabban megengedje. Elősegítette ezt az átalakulást az is, hogy a XIII. században folyton növekvő tisztelet nyilvánult meg az Úr eucharisztikus Teste iránt. Ebben az időben (1246) keletkezett Liège-ben az Úrnap, melyet IV. Orbán pápa 1764-ben megerősített a vienne-i zsinat (1311) az egész Egyházra előírt. Az új szokásnak egyik első tanúja, Rudolf apát (1110), aki már csak azért is szükségesnek tartja az egy szín alatt való áldozást, nehogy a hívek azt gondolják, hogy a kenyér színe alatt nincs jelen az egész Krisztus («Nam fundi posset leviter, simplexque putaret, quod non sub specie sit totus Jesus utraque», Bona. II. XVIII. 1.). A XIII. században egyes helyi zsinatok még megengedik a népnek a szent Vér vételét, másrésztől azonban haless-i Sándor († 1245) már azt állítja, hogy az ő korában a hívek «majdnem mindenütt» egy szín alatt áldoznak. Ugyanebben az időben (1265 és 1274 között) írja aquinói szent Tamás a Summá-ját, amelyben felteszi a kérdést, hogy «szabad-e magunkhoz venni az Úr szent Testét az ő szent Vére nélkül» (III. 9. LXXX. a. 12.) és azt feleli, hogy a papnak nem szabad, de a híveknek «egyes egyházakban elővigyázatosan» («provide in quibusdam ecclesiis») csak a szentostyát nyújtják a szentáldozásban. Ez a szokás természetesen ebben az időben még nem volt kötelező, úgy hogy a XIV. század végén a pápai misénél nemcsak a segédkező klérus, hanem a nép is («quicumque voluerit vere confessus et paenitens») két szín alatt áldozott, mint azt Amelli Péter, a XV. római Ordo szerzője († 1401) leírja (P. L. 78, 1332.). Végül a *konstanci*

zsinat 13. gyűlése (1415) Husz János követőivel szemben *elrendelte, hogy a híveknek csak a kenyér színe alatt szabad kiszolgáltatni a szentáldozást.* Ezt a határozatot 1418-ban V. Márton pápa is megerősítette.

Később a bázeli zsinat (1437 jan. 15.) és a trienti zsinat idején IV. Pius pápa (1564 ápr. 17.), mivel ezáltal is remélte az eretnekek visszatérését, a világi fejedelmek sürgető kérésére egyes területekre újból megengedte a laikus kehely használatát. Ehhez az engedményhez fűzött remények azonban nem váltak valóra. Az eretnekek még jobban eltávolodtak az Egyháztól, úgyhogy az Egyház ezeket az engedményeket nemsokára beszüntette. Egy századdal később Bossuet, meaux-i püspök Mabillonhoz írt egyik levelében (1685 aug. 12.) ismét felvetette az eszmét, nem volna-e helyes a két szín alatt való áldozást ismét bevezetni s így «megkönnyíteni Angolország és Németország visszatérését». Ez az eszme azonban nem keltett nagyobb érdeklődést, mert hiszen kétségtelen volt, hogy Angolország és Németország megtérésének egészen más akadályai voltak, mint a szentáldozás szertartása.

Az Egyháznak nagyon bölcs intézkedése volt az, hogy az egy szín alatt való szentáldozást, mely, mint láttuk, szórványosan az őskeresztényeknél is megvolt, a híveknek általánosságban megengedte, sőt elrendelte. Manapság, mikor a X. Pius pápa által megindított mozgalom révén a gyakori szentáldozás oly dícséretes módon terjed, igen nagy nehézségekbe ütköznék a két szín alatti áldoztatás. Másrészről, aki két szín alatt áldozik, nem részesül nagyobb mértékben Krisztusban, mint aki egy szín alatt áldozik, mert hiszen Krisztus Urunk egészen jelen van a szent kenyér színe alatt is. Viszont az Egyház megengedi, hogy római katolikusok görög katolikus templomban két szín alatt, görög katolikusok római katolikus templomban egy szín alatt áldozzanak.

A kehely kiöblítése.

A pap áldozása, illetve a hívek megáldoztatása után bort öntet a kehelybe, miközben így imádkozik :

Quod ore sumpsimus, Domine, pura mente capiamus: et de munere temporalis fiat nobis remedium sempiternum.

Mit ajkunkkal magunkhoz vettünk, add Uram, hogy tiszta szívbe fogadjuk és a földi adományból legyen nekünk mennyei orvosságunk.

Ezután a kehelyből a bort magához veszi. Majd a leckeoldalra megy, ott a kelyhet az oltár felett, mutató- és hüvelykujjait pedig a kehely felett tartva, azokra bort és vizet öntet e szavak kíséretében :

Corpus tuum, Domine, quod sumpsi, et Sanguis, quem potavi, adhaereat visceribus meis: et praesta; ut in me non remaneat scelus macula, quem pura et sancta refecerunt sacramenta: Qui vivis et regnas in saecula saeculorum. Amen.

Tested, Uram, melyet magamhoz vettem és Véred, amelyet ittam, hasza át bensőmet és add, hogy ne maradjon a bűnök szennye bennem, kit tiszta és szent Szent-ségek megújítottak. Ki élsz és uralkodol örökkön örökké. Amen.

Erre az oltár közepére visszatérve kezeit megtörli és a kehely tartalmát magához veszi.

Ez a szertartás egyrészt a kehelynek, azután a pap ajkának és ujjainak a *kiöblítése*, másrészt pedig *hálaadás*. Amíg ugyanis a pap az áldozat bemutatása után a használt szereket, a kelyhet és a paténát kiöblíti, illetve megtisztogatja, azalatt az Úr Jézus szentségi látogatásáért mond köszönetet.

A kehely kiöblítéséről és az ujjak lemosásáról már a középkor elején olvasunk, így nevezetesen Bonitus, clermont-i püspök († 709) életrajzában, mely még a

VIII. századból származik (Franz. 106.). Ebben az időben ez még nem lehetett általános szokás, mert az első római Ordó-k nem említik. A XI. századtól kezdve ez a kiöblítés, illetve lemosás nagyon elterjed, csak a módok között van különbség. Így Németországban bort, Franciaországban és Itáliában inkább vizet használtak. A VIII. Bonifác idejében (1294—1303) készült római Ordo (XIV. c. 53. P. L. 78, 1168.) szerint a pápa először a kehely fölött bort öntet az ujjaira, azután egy tál fölött vizet, amelyet azután nem a kehelybe, hanem a sacramentum-ba öntöttek. Ennek a szokásnak a maradványa az a kézmosás, amelyet a püspök a két ablutio után végez. Régebben az egész kezét megmosták, ma már csak azokat az ujjakat, amelyekkel a pap a szentostyát érintette.

Franz (105. sk.) nagyon érdekes adatokat hoz fel arra vonatkozóan, *mily nagy tiszteletben részesítették az ablutio-vizet a középkorban.* Az Oltáriszentség iránti mélyeséges hit ugyanis már a régi Atyák idejében is arra vezette a keresztényeket, hogy az Oltáriszentség érintésének gyógyító erőt tulajdonítsanak. Ahogy Jézus földi életében megérintette a betegeket s azok meggyógyultak, úgy az eucharisztikus Jézus érintésétől is ilyen eredményeket vártak. Alexandriai szent Kelemen (Paedag. 2, 12.) és jeruzsálemi szent Cirill (Cat. m. 5, 21.) említik, hogy az ő korukban, tehát a III—IV. században az Eucharisziával megérintették a szemeket, vagy az Oltáriszentség vétele után az ujjukat az ajkukon megnedvesítették s azzal érintették szemüket, fülüket. Ugyanez a hit volt az alapjuk azoknak a középkori szokásoknak is, hogy a keresztények az ablutio-vizet megszerezték maguknak s azt a betegekkel megittatták, vagy azzal azok beteg testreszeit bekenték. A középkori szentek élettörténetében gyakran olvasunk olyan csodákról, amelyek az ablutio-vízzel való megérintés, vagy annak a megivása útján történtek. Így szent Pius Sulpicius, szent Eduárd angol

király és szent Odilo életében olvasunk ilyen csodálatos gyógyulásokról. Ezeket a gyógyulásokat az Oltáriszentségnek tulajdonították, mert hiszen az ablutio-víz is csak azért tisztelték, mivel a pap azon ujjainak lemosásából származott, amelyekkel közvetlenül előtte az Oltáriszentséget érintette. Szent Bonitus püspökhöz nagy tömegben zárandokoltak a betegek, hogy az ablutio-vízből részesüljenek. Különösen sokan gyógyultak meg a XI. század közepén János, monte-cassinoi papnak a szentmiséjéből származó ablutio-víztől. Maga Lucca Anselm, a későbbi II. Sándor pápa is hozatott magának ebből a vízből s tapasztalta jó hatását. Németországban is általánosan hittek az ablutio-víz gyógyító erejében. Egy látomás által felbuzdulva egy vak asszony résztvett szent Heribert, kölni érsek szentmiséjén és azzal a borral, amellyel a szent főpap az ujjait a szentáldozás után lemosta, megnedvesítette a szemét és visszanyerte látását. Franz nagyon sok hasonló esetet közöl a források megjelölésével (Die Messe, 109. sk.).

A mai szentmisében a kehely kiöblítése idejében mondott ima, a *Quod ore sumpsimus, egyik legrégebbi ima a misekönyvben*. Már az első mise-imagyűjteményben, a Leonianum-ban is megtaláljuk. Érdemes megfigyelnünk, hogy a tíz áldozási ima közül, amelyeket a mai misekánonban olvasunk, csak ezt az egyet mondja a pap többes számban («sumpsimus»). Már ez is mutatja ennek az imának régi eredetét. Régente közvetlenül a nép áldozása után mondták ezt az imát s «a földi adomány» («de munere temporalis») kifejezés az Oltáriszentségre, mint ebben az életben legfőbb lelki táplálékunkra vonatkozott.

Az ujjak leöblítése közben mondott Corpus tuum kezdetű ima már újabb keletű. A XI. században Rómában még nem ismerték. Későbbi eredetét mutatja az is, hogy az Úr Jézushoz intézzük, míg a régi római egyház inkább az Atyához imádkozott Jézus által. Eleinte ez

is a nép áldozása után mondott hálaadó ima volt, csak később lett belőle ablutio-ima.

Az említettekén kívül még más szép imákat is találunk egyes középkori misekönyvekben. Így egy XI. századbeli kézíratos misekönyvben e helyen ez a röpimaszerű szöveg áll, melyet háromszor kellett mondani: «Az ige testté lőn és mibennünk lakozék» (Ebner. 302.). Egy másik misekönyv szerint a pap a szentáldozás után így imádkozott: «Láttam az Urat szemtől-szembe s üdvözült a lelkem». Máshol bizonyára az ablutiós víz csodás hatására gondolva, a pap az evangéliumi vak ember (Ján. 9. 11.) szavait ismétli: «Sarat csinált az Úr nyálból, megkenté szemeimet és elmentem és megmostam és láttam és hittem az Istennek». A XI. században a pap e helyen még tetszésszerinti magánimákat is végezhetett (Microl. 18.).

Zsoltáréneklés az áldozás alatt.

Miután a pap a kiöblített és kitörölt kelyhet ismét letakarta, a leckeoldalra megy s ott elimádkozik egy rövid antifónát, amelyet a mai liturgiában Communio-nak nevezünk. Advent első vasárnapján pl. így imádkozik a pap:

Dominus dabit benignitatem: et terra nostra dabit fructum suum. Ps. 84. 13.

Mindent, ami jó, az Isten megád, — S a föld meghozza gyümölcse javát. Zsolt. 84. 13.

Ez a néhány soros ima nem is sejteti velünk, milyen szép, régi szertartásnak a maradványa. *A régi egyházban ugyanis a szentáldozás alatt zsoltárokat énekeltek.* Jeruzsálemi szent Cirill († 386) említi (Cat. m. 5. 20.), hogy a keleti egyházakban a hívek áldozása alatt a 33. zsoltárt szokták énekelni. Ezt a zsoltárt bizonyára 9. verssora

miatt választották, mely így hangzik: «Izleljétek és lássátok, mily édes az Úr» («Gustate et videte, quam suavis est Dominus»). A nyugati egyházban legelőször szent Ágoston († 430) említi az áldozási zsoltáréneklést. Az ő idejében kezdődött Afrikában ez a szokás s a nagy püspök a támadások ellen védelmébe vette (c. Hilar. Retr. II. 11.). Bizonyára ebben az időben jött ez szokásba a római egyházban is. A VIII. században az első római Ordo (n. 20.) leírja, hogy akkor, mikor a főpap hozzákezd az áldoztatáshoz, «az énekkar (schola) rögtön elkezd a szentáldozásra rendelt antifónát, amelyet az alszerpappal felváltva énekelnek, azután zsoltárt énekelnek mindaddig, míg az összes hívek meg nem áldoztak. Ekkor a főpap intésére mondják a Gloria Patri-t és megismételve az antifónát, elhallgatnak». Később, mikor már kevesebben járultak a szentáldozáshoz, vagy amikor a szentáldozást nem mise közben, hanem mise előtt és után szolgáltatták ki, a zsoltáréneklés is lassankint megrövidült, míg végre egészen elmaradt. A XI. században (Microl. c. 18.) már csak egyes alkalmakkor («si necesse fuerit») énekeltek az áldozási zsoltárt. A XIV. században már csak az antifónát mondták s annak a neve már nem «antiphona ad Communionem», hanem csak Communio volt (Ordo Rom. XIV. 53.), ahogy azt a mai liturgia is nevezi.

A miseszöveg Communio-ját leginkább a zsoltárkönyvből vette az Egyház, ritkábban a többi ó- és újszövetségi könyvekből. A szöveg rendesen az ünnep gondolatköréhez simul, de még megőrizte a régi időkbeli a szentáldozás utáni hálaadás jellegét. Érdekes összefüggést észlelünk a nagybőjti Communio-knál. Hamvazószerdától ugyanis egészen virágvasárnapig kevés kivétellel sorba jönnek a zsoltárok az első zsoltártól egész a 26. zsoltárig. A csütörtöki napokon megszakad a sorozat, mert a csütörtökök csak a VIII. században

lettek liturgikus napokká (Fortescue. 509.). A vásárnapok pedig külön beosztás szerint mennek. A régi szokásra emlékeztet a gyászmisék Communió-ja, amelyben ez megismételteti az antifónát s a közbevetett Requiem aeternam helyettesíti a Gloria Patri-t, vagy pedig magát a zsoltárt.

Postcommunio.

Miután a pap Dominus vobiscum-ot mondott, a lecke oldalra megy s ott rövid imádságot végez, amelyet régente általában «oratio ad complendum»-nak, vagyis a szertartást bevezető imának, az V. századtól kezdve pedig postcommunió-nak, vagyis az áldozást, illetve az áldozási imát követő könyörgésnek neveztek.

Ez az ima *egyrésről hálaima* a szentmiseáldozatban vett kegyelmekért, *másrésről kérő imádság* azért, hogy az Úr az eucharisztikus áldozatot fordítsa lelkünk javára. A keleti liturgiák szerint (pl. Antiochiában és Alexandriában) a diákonus itt előimádkozik egy litániát, amely után a pap könyörgést végez. Milánóban az ambrózián-liturgiában még ma is van e helyen három Kyrie eleison, ami a keleten szokásos litániának a maradványa lehet. Egyes szerzők a nyugati Egyház postcommunió-ját is ebből a litániából, helyesebben a litániát követő könyörgésből származtatják és tényleg a mi postcommunió-inknak inkább kérő, mint hálaadó jellegük van. Az egyházi évnak is sok szép vonatkozása domborodik ki ezekben az imádságokban.

A nagybőjti hétköznapiakon a postcommunio után a pap még *külön imádságot végez a népért* (Oratio super populum). Ezt az imát a régi Egyházban mindennap végezték, még a húsvéti időszakban, sőt a nagyobb ünnepeken is. Valószínűleg Nagy szent Gergely († 604) korlátozta ezeket az imákat csak a nagybőjti időszakra.

E könyörgések alatt a nép mélyen meghajolt. Ezért már a legrégebb időben is megvolt az a ma is fennálló szokás, hogy a diakonus hangosan énekelte a könyörgés előtt: «Humiliate capita vestra Deo», «Alázzátok meg fejeteiket az Isten előtt». Erre vonatkozik mindjárt a hamvazószerdai népimádság, mely azoknak kéri az isteni segítséget, «akik szent Fölsége előtt *meghajolnak*» (Inclinantes se majestati tuae . . .). Ezeknek a népért végzett imáknak az eredetét Grisar S. J., Róma őstörténetének egyik legkiválóbb ismerője, a régi stációs rendszerből magyarázza (Das Missale. 6.). A régi római egyházban ugyanis nagyobb ünnepeken, vagy valamelyik kedvelt szentnek az ünnepén a pápa az ünnepi istentisztelet megtartására az egyes kijelölt templomokba ment. Ezeket a templomokat stációs templomoknak nevezték. Ha megfigyeljük a nagybőjti miseszövegeket, mindegyik előtt megtaláljuk a stáció megjelölését. Grisar szerint ez az oratio super populum a stációs templomba összegyűlekezett nép megáldására és elbocsátására szolgált.

Régente vasárnap az öröm kifejezésére nem volt szabad meghajlásokat, vagy térdhajtásokat végezni. Ezért azután az oratio super populum, mely alatt, mint mondtuk, mélyen meg kellett hajolni, el is maradt. Ez az ima a misekönyvből vasárnap még manapság is hiányzik.

Meg kell még jegyeznünk, hogy ez a népért végzett ima a misében (szombat kivételével) azonos az aznapi vecsernye orató-jával. Ha hozzávesszük, hogy a vecsernyét épen a bőjti napokon még manapság is délelőtt kell végezni, nem egészen alaptalan Fortescue (La Messe. 515.) feltevése sem, hogy az oratio super populum a mise után végzett vecsernyének a maradványa. Ezt a véleményt támogatja a nagyszombati szertartás is, amelynél a vesperás teljesen egybeolvad a szentmisével.

A liturgikus elbocsátás.

Már az Egyház első évszázadaiban szokás volt, hogy a híveknek nem volt szabad addig az istentiszteletről eltávoznok, míg erre a szertartást végző pap, vagy a diakonus fel nem szólította őket. Ez a szokás különben már a régi, pogány rómaiaknál is megvolt. Gyűléseken «Populis missio», vagy «Discedite Quirites» szavakkal adtak jelt a távozásra. A temetési szertartásoknál «Ilicet» szóval («Ire licet», «Eltávozhattok») búcsúztatták el a jelenlevőket (Bona II. XX. 3.). A keresztény istentiszteleteken már a III. században, Tertullian és szent Ciprián idejében szokás volt a szentmise végeztével a hívek liturgikus elbocsátása. A római egyházban már a legrégibb idő óta a következő formula volt használatban :

Ite, missa est.
Deo gratias.

Menjetek, itt az elbocsátás.
Istennek legyen hála.

A többi egyházakban, úgy keleten, mint nyugaton, más formulák voltak szokásban. A görögöknél a diakonus így énekelt a nép felé : In pace procedamus (Távozzunk békével) s a nép ráfelelte : In nomine Domini (Az Úr nevében). Máshol a szerpap ezt énekelte : Ite in pace (Menjetek békével ; Const. Ap., v. ö. Bona. i. h.). A gallikán liturgiában ezt a formulát találjuk : «Missa acta est», a válasz «In pace» («A mise bevégeződött» «Békével», Duchesne. 240.). A VIII—IX. századból származó római Ordó-k már csak az «Ite, missa est» formulát közlik, mely ettől az időtől kezdve általános lett a nyugati egyházban.

Az Ite missa est-nek már a régi időtől fogva igen gazdag, változatos s *ünnepi dallama* volt. Ezt a formulát énekeltek minden szentmisénél, a böjti napokon épűgy,

mint a vásár- és ünnepnapokon. Később az *Ite missa est*, talán épen szép melódiája révén, vagy pedig a *mise Glória-jával* való kapcsolata miatt az örömmek, az ünnepélyességnek a kifejezésére szolgált. Így azután a XI. században már az adventben és a nagyböjttben s általában azokon a napokon, mikor nem volt *Glória*, nem mondták, hanem helyette *Benedicamus Domino*-t («Áldjuk az Urat») énekeltek (Microl. 46.). Még egy másik ok is volt, ami a böjti napokon az *Ite missa est* elhagyását kívánta. Ezeken a napokon ugyanis a papság a *mise* után még *zsolozsmát* is imádkozott s az Egyház óhajtotta, hogy ez alatt az imádság alatt is jelen legyenek a hívek. Ezért a diákonus nem énekelte az elbocsátás formuláját («*Ite*», «*Menjetek*»), hanem ellenkezőleg a *Benedicamus*-szal felszólította a jelenlevőket a továbbimádkozásra. Ugyanezen oknál fogva a gyászmisében sem mondtak *Ite missa est*-et, hanem «*Requiescant in pace*»-t («Nyugodjanak békében»), mert a gyászmise után következett az *absolutio*, vagyis a megholt beszentelése. Sőt a középkorban még karácsony éjtszakáján sem volt *Ite missa est*, hanem *Benedicamus Domino*, mert az éjféli *mise* után mindjárt a *Laudest* imádkozták.

A VIII. században a pápai misében (*Ordo R. I. 21. P. L. 78. 948.*) a pápa kiválasztott egyet a segédkező diákonusok közül s annak be kellett várnia, míg a pápa intett, hogy az *Ite missa est*-et elkezdheti. Verdunben igen meghatározott szertartás volt szokásban (*Vandeur. 294.*). A diákonus térdre ereszkedve a pap előtt, megkapta az *Ite missa est*-et, megcsókolta a miseruhát és *Deo gratias*-t válaszolt. Ezután felállt és a nép felé fordulva elénekelte az *Ite missa est*-et. Még ma is megvan az a szokás, hogy a pap is a nép felé fordul, mikor a diákonus az *Ite missa est*-et éneкли. Ezáltal a pap azt fejezi ki, hogy a diákonus az ő nevében mondja a híveknek a búcsúszót. A pap halk hangon nem is mondja

az *Ite missa est*-et, míg a *Benedicamus Dominó*-t és a *Requiescant in pacé*-t a papnak is kell mondania (C. R. 1816 szept. 7.), mert ez utóbbiak imádságok, míg az *Ite missa est* tulajdonképen csak utasítás. A «missa» szón nem misét kell érteni, hanem «missió»-t, vagyis elküldést, elbocsátást. Már a IX. században lyoni Florus is így magyarázza (Fortescue. 517.). Ezért tehát az *Ite missa est*-et nem szabad így fordítani: «Menjetek, a misének vége van», hanem úgy, ahogy azt mi fentebb fordítottuk.

Placeat.

Az *Ite missa est* után a pap az oltár felé fordulva kissé meghajolva mondja a következő imádságot:

Placeat tibi, sancta Trinitas, obsequium servitutis meae: et praesta; ut sacrificium, quod oculis tuae majestatis indignus obtuli, tibi sit acceptabile, mihi que et omnibus, pro quibus illud obtuli, sit, te miserante, propitiabile. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

Legyen kedves neked, Szentháromság, szolgálatom hódolata és add: hogy az áldozat, melyet Fölséged színe előtt én méltatlan bemutatam, neked kedves legyen, nekem pedig és mindazoknak, kikért azt bemutattam, irgalmad által engesztelést szerezzen. Krisztus, a mi Urunk által. Amen.

Ez a szép ima eszünkbe juttatja a felajánlás imádságait. Ahogy a felajánlaskor a pap a Szentháromsághoz fordul («Suscipe, sancta Trinitas . . .») s bemutatja a Mindenhatónak az oltáron fekvő áldozati tárgyakat, úgy most a szentmise áldozat bemutatása után ismét a háromszemélyű Istent kéri («Placeat tibi, sancta Trinitas . . .»), hogy szolgálatának hódolatát kegyesen fogadni méltóztassék.

Ez az ima nem nagyon régi. Régente az *Ite missa est*-

tel, vagyis a hívek elbocsátásával tényleg befejeződött a szertartás. A Placeat ima csak a X. században kezd szokásba jönni, még pedig eleinte mint magánimádság. Egész a XVI. századig ez az ima nem is tartozott a mise-szöveghez, hanem a pap a mise bevégezése után hálaadás-ként imádkozta azt («finitis omnibus», Microl. 22.). Csak V. Pius pápa csatolta a miseszöveghez (1570). Ezután a pap megcsókolja az oltárt, mely Jézus Krisztust jelképezi s ez a szentmisében az utolsó oltárcsókolás. «Ez a szolga búcsúja attól, akit képviselt a papi szolgálatban s akit magához vett és a híveknek kiosztott a szentségben» (Vandeur. 295.).

Áldás.

Mielőtt a hívek a szentmisén való részvétel után napi munkájukhoz visszatérnének, a pap a nép felé fordulva a Szentháromság nevében megáldja őket e szavakkal :

Benedicat vos omnipotens Deus : Pater, et Filius, et Spiritus Sanctus. — Amen. Áldjon meg benneteket mindenható Isten : az Atya, Fiú és Szentlélek. — Amen.

Ennek az áldásnak eredetére nézve az *első keresztény évezredben nagyon kevés adatot találunk*. A VIII. században a pápa az ünnepélyes miseszertartás elvégeztével bevonult a sekrestyébe és útközben az áldását kérő püspököket, papokat s általában a jelenlevőket megáldotta (Ord. Rom. I. 21.). Ebben az időben még nem volt szokás a mise végén áldást adni. Fentebb említettük, hogy a X. századtól kezdve a püspökök az áldozás előtt, helyesebben a Pax Domini előtt ünnepélyes áldást adtak. Ez azonban csak egyes országokban (Franciaország, Spanyolország) volt szokásban és csak a püspökök kiváltsága volt. *A XI. században azonban már a mise végén is volt áldás*, és már nemcsak a püspökök, hanem a papok is adtak áldást (Microl. 21.).

A püspöki áldást már a XIII. században, Durandus idejében e szavak előzték meg : *Sit nomen Domini benedictum, ex hoc nunc et usque in saeculum* (Legyen az Úr neve áldott, most és mindörökké), továbbá : *Adjutorium nostrum in nomine Domini, qui fecit coelum et terram* (Az Úr nevében van a mi segedelmünk, aki az eget és a földet teremtette). Ezt a formulát olykor papok is használták. A püspökök mindig kézzel adták az áldást, a papok ellenben némely vidéken paténát, kelyhet vagy korporálét használtak az áldásadáshoz, amennyiben ezek a dolgok a legközvetlenebb érintkezésben voltak a szentmise alatt az eucharisztikus Üdvözítővel. Thalhofer (II. 235.) a XV—XVI. századból több misekönyvet idéz, amelyek szerint akkor az egyszerű papoknak is hármaskeresztvetéssel kellett áldást adni. Még V. Pius pápa is a megreformált misekönyvben (1570) az ünnepélyes misét bemutató papok számára három keresztvetést ír elő. A mai szokást, hogy hármaskeresztvetéssel csak püspökök adhatnak áldást, VIII. Kelemen pápa rendelte el.

Az utolsó evangélium.

Úgy az ünnepélyes, mint a csendes szentmise az utolsó evangélium elmondásával végződik. A legtöbb szentmisében szent János evangéliumának első oldala (I. 1—14.) az utolsó evangélium, mely így hangzik :

In principio erat Verbum et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt: et sine ipso factum est nihil, quod factum est : in ipso vita erat, et vita erat lux hominum : et lux in tenebris lu-

Kezdetben volt az Ige és az Ige Istennél volt és Isten volt az Ige. Ez volt kezdetben az Istennél. Mindenek ő általa lettek és nála nélkül semmi sem lett, ami lett. Őbenne élet volt és az élet volt az emberek világossága. És a világosság a sötétség-

cet et tenebrae eam non comprehenderunt. Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Joannes. Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illum. Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine. Erat lux vera, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. In mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In propria venit, et sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his, qui credunt in nomine ejus: qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt. Et verbum caro factum est et habitavit in nobis: et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratiae et veritatis.

ben világít, de a sötétség azt föl nem fogta. Volt egy Istentől küldött ember, ki-nek neve volt János. Ez bizonyosággal jött, hogy bizonyoságot tegyen a világosságról, hogy mindnyájan higgyenek általa. Nem volt ő a világosság, hanem hogy bizonyoságot tegyen a világosságról. Igaz világosság volt, mely megvilágosít minden e világra jövő embert. E világon volt és a világ ő általa lett és a világ őt meg nem ismerte. Tulajdonába jött, de övéi nem fogadták be őt. Mindazoknak pedig, kik befogadták őt, hatalmat adott, hogy Isten fiaivá legyenek, azoknak, kik az ő nevében hisznek, kik nem vérből, sem a test ösztönéből, sem nem a férfiú akaratából, hanem az Istentől születtek. És az Ige testté lőn és mibennünk lakozék. És láttuk az ő dicsőségét, mint az Atya egyetlenegy Szülöttének dicsőségét, telve malaszttal és igazsággal.

Szent János, a szeretet apostola, ebben a gyönyörű szövegben az Úr Jézus istenségéről szól. A második isteni személy, az Ige öröktől fogva létezik, egylényegű az Atyával, aki az Ige által teremtetett mindent, ami van. Az Ige, aki maga az élet és a világosság, az idők teljében testté lőn és miköztünk lakozék, hogy bennünket Isten fiaivá tegyen.

Ez a szentírási részlet már a régi Egyházban a *keresztények előtt nagy becsben állott*. Már szent Ágoston idejében (De civ. Dei. 10. 29.) egy platonikus bölcselő azt a kijelentést tette, hogy szent János e mélyértelmű szavait arany betűkkel kellene felírni minden templom falára. A középkorból sok adat bizonyítja, hogy a keresztények igen nagy, szinte babonaságig menő tisztelettel viseltettek e szöveg iránt. Pergament lapokra leírták s nyakukban hordozták, vagy a betegek fejét megérintették vele. Más-hol a gonosz lélek támadásai ellen védőpajzsul szolgált. Elemi csapások, vihar elhárításáért végzett szertartásokban előfordult ez a szöveg. Egész a XII. századig visszavihető az a szokás, hogy — mint manapság is a búzaszentelési szertartásnál — a termények megáldásánál énekeljük szent János e sorait.

A keleti liturgiákban még ma sincs utolsó evangélium. A római liturgiában is csak a XIII. századtól kezdve jön szokásba. A pap eleinte ezt az evangéliumi szakaszt a sekrestyében a szent ruhák levetése közben, vagy pedig útközben az oltártól a sekrestyéig mondotta. A jámbor hívek kívánságára a pap olykor még az oltárnál is imádkozta azt, sőt egyes misealapítványok ezt kifejezetten ki is kötötték. E szokás azután nagyon gyorsan elterjedt, mert hiszen a pap és a hívek semmit sem imádkozhattak volna alkalmasabban a szentáldozás után, mint az Úr Jézus istenségéről és kegyelemteljes megtestesüléséről írt e gyönyörű sorokat. V. Pius pápa a reformált misekönyv kiadásánál már csak az általános szokást rögzítette meg, mikor e szent János-szöveget a szentmise előírt szövegéhez csatolta.

A ministráns az utolsó evangélium végén Deo gratias-t mond s ezzel kifejezést ad a hívő lelkek hálájának az isteni Gondviselés iránt, hogy az újszövetség fenséges áldozatában részesülhettek. A pap a csendes misék után még előimádkozza a XIII. Leó és X. Pius pápák által

elrendelt imákat (3 Üdvözlégy, Salve Regina és a könyörgések), ezek azonban már nem tartoznak a szorosan vett szentmise szertartásához.

Végigvezettük olvasóinkat a szentmise egyes imáinak és szertartásainak változatos történetén. A történeti adatok fényénél megállapíthattuk, hogy a szentmise szertartását nem élettelen szavak és rideg formák alkotják, hanem ellenkezőleg ennek a szertartásnak minden egyes részecskéje századok gondos munkájával alkotott remekmű, melynek csodálatáról csak az tud lemondani, aki nem ismeri. Egy modern protestáns szerző a kath. miséről írt könyvének előszavában így ír: «A római katolicizmus szíve a mise . . . A hívek vasárnapja és hétköznapja, öröme és fájdalma, gondja és biztonsága, élete és halála a legszorosabb összefüggésben van vele. «Dicsértessék vég nélkül a legméltóságosabb Oltáriszentség» — ez a hívő katolikus legfőbb óhaja. A mise alatt éri el lelki életének legnagyobb lendületét. Itt nincs különbség a legképzettebb tudós és a nép naiv gyermeke között.» (Smend. Die römische Messe. 1928. 1. old.) Ez a protestáns tudós jól megfigyelte az Egyház életét, mert valóban az igazán lüktető, katolikus életnek legfőbb forrása a szentmise. Az eucharisztikus Jézus ugyanis épen a szentmiseáldozat keretében lép az oltárra és jelenik meg hívei között. Másrésről pedig épen az Úr jelenléte, vagy más szóval az Egyház eucharisztikus hite az az összefogó erő, mely a szentmise egyedülálló művészettel megalkotott, liturgikus egységeit összetartja, élteni s azok kegyelmi sugarait a hívek lelkébe átvezeti. Ez az eucharisztikus hit mint egy aranyfonál vonul végig a szentmise történetén. Tanulmányunk végére érve figyelmes olvasóinkkal mint tényt leszögezhetjük, hogy a mai Egyházban a színpompás liturgia, a márványoltárok, a drága mise-

ruhák, az értékes kelyhek, a fényes kiállítású misekönyvek s mindaz a földi érték, amivel a katolikusok hite a legszentebb áldozatot körülveszi, mind-mind csak a hívó Egyház hódolatos engedelmissége az Úr nagy liturgikus parancsának : «Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre».

FELHASZNÁLT IRODALOM.

Az alábbiakban felsoroljuk azokat a műveket, amelyeket munkánk megírása céljából áttanulmányoztunk. A liturgikus tankönyvek közül csak azokat említjük meg, amelyek nagyobb figyelmet szentelnek a történeti vonatkozásoknak, pl. *Eisenhofer*, *Mihályfi*, *Thalhofer*. Teljesség kedvéért az aszketikus irányú forrásmunkáinkat is felsoroljuk, bár ezeket kevésbé tudtuk felhasználni, minthogy történeti kérdések eldöntésénél ezekre nem támaszkodhattunk. Ellenben munkánk céljának megfelelően komoly protestáns tudósok (*Lietzmann*, *Drews*, *Heiler*, *Harnack* stb.) idevágó műveit is áttanulmányoztuk és megállapításaikat figyelembe vettük. Az őskereszténységre s így az őskeresztény liturgiára vonatkozólag legyen szabad «Az ősegyház élete» c. könyvünk irodalmi rovatára utalnunk. Értékes adatokat merítettünk egyes régi, de még manapság is nagy tekintélynek örvendő szerzők (*Bona kard.*, *Mabillon*, *Renaudot*, *Marlène*, *XIV. Benedek*) műveiből. Részletkérdésekkel helyszűke miatt bővebben nem foglalkozhattunk. Ezek közül néhányat az alább felsorolt cikkeinkben világítottunk meg.

Az újszöv. Szentírás magyar szövegét — kevés kivétellel — a Szent István-Társulat kiadásában megjelent új magyar fordítás szerint, a misekönyv magyar szövegét pedig — szintén néhány kivétellel — a Magy. Kath. Nőegyesületek Orsz. Szövetsége által (II. kiad., 1929. 10.000 pld.) kiadott misekönyvből vettük. Az apostoli atyákat a *Funk*-, a többi atyákat és írókat a *Migne*-, a sacramentarium-okat a *Murator*-, a gallikán liturgiát a *Mabillon*-, a keleti liturgiákat a *Renaudot*-féle kiadás szerint citáltuk. Az idézéseknél s utalásoknál rövidségre törekedtünk. A szövegben legtöbbször csak az idézett szerző nevét és munkájának az oldalszámát említettük meg. Ezért itt forrásmunkáinkat névsorban közöljük, hogy olvasóink a keresett mű teljes címére könnyen rátaláljanak.

Amann É. : Dictionnaire de Théologie Catholique. Tome X. Paris. 1928. s. v. Messe. col. 795—1316.

Artner Edgár dr. : Az egyházi évnek . . . leírása és magyarázata. Budapest. 1923.

Assemanus Jos. Aloys. : Codex liturgicus Ecclesiae universae. Parisiis et Lipsiae. 1902.

Avedichian G. : Liturgia Armena trasportata in italiano. Venezia. 1826.

Bacuez L. : Das heilige Messopfer und der Priester. Mainz. 1890.

Batiffol P. : Études d'histoire et de théologie positive. II. série: L'eucharistie, la présence réelle et la transsubstantiation. 8. éd. Paris. 1920.

U. a. : Leçon sur la messe. 10 mille. Paris. 1923.

U. a. : L'église naissante et le catholicisme. 10 mille. Paris. 1922.

U. a. : Saint Grégoire le Grand. 3. éd. Paris. 1928.

Baumstark A. : Liturgia Romana e liturgia dell'esarcato. Roma. 1904.

U. a. : Vom geschichtlichen Werden der Liturgie. 1—5. Aufl. Freiburg. im Br. 1923.

U. a. : Die Messe im Morgenland. 4. Taus. Sammlung Kösel. Kempten.

Benedicti XIV. : De sacrosancto missae sacrificio libri tres. Ed. 3. lat. Patavii. 1755.

Bichlmair G. S. J. : Urchristentum und katholische Kirche. Innsbruck. 1925.

Blume Cl. S. J. : Der Engelhymnus Gloria in excelsis Deo. Sein Ursprung und seine Entwicklung. Stimmen aus Maria-Laach. LXXIII. 1907. S. 43—62.

Bona J. Card. : Rerum liturgicarum libri duo. Ed. R. Sala. Augustae Taurinorum. 1747.

Braun J. S. J. : Die liturgischen Paramente in Gegenwart und Vergangenheit. 2. Aufl. Freiburg. im Br. 1924.

U. a. : Liturgisches Handlexikon. 2. Aufl. Regensburg. 1924.

Bruders H. S. J. : Werke über die Erklärungen des Messritus; ihre Schwierigkeiten bei geschichtlichen Darlegungen. Zeitschr. f. k. Theol. 1913. 319—332.

Cabrol D. F. O. S. B. : Le livre de la prière antique. 6. éd. Tours. 1920.

U. a. : Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie. Paris.

U. a. : La prière des premiers chrétiens. 5. éd. Paris. 1929.

Cagin D. P. O. S. B. : L'anaphore apostolique et ses témoins. Paris. 1919.

U. a. : Origines de la messe. Paris. 1921.

Caronti E. O. S. B. : Il Sacrificio Cristiano e la liturgia della messa. Torino. 1922.

Casel O. O. S. B. : Das Gedächtnis des Herrn in der altchristlichen Liturgie. 6—8. Aufl. Freiburg. i. Br. 1922.

Cochem M. O. C. : Erklärung des heiligen Messopfers. 23. Aufl. Regensburg. 1924.

Chevalier de Corswarem : La liturgie byzantine et l'Union des Églises. Avignon. 1926.

Coulange Louis : La messe. Paris. 1927.

Dankó J. : Magyar szertartási régiségek. Új Magyar Sion. II. 81—107. és 161—182.

Die betende Kirche : Ein liturgisches Volksbuch. Hrg. von der Abtei Maria Laach. 2. Aufl. Berlin. 1927.

Drews P. : Zur Entstehungsgeschichte des Kanons in der römischen Messe. Tübingen und Leipzig. 1902.

U. a. : Untersuchungen über die sogen. clementinische Liturgie im VIII. Buch der apostolischen Konstitutionen. Tübingen. 1906.

Duchesne L. : Origines du culte chrétien. 5. éd. Paris. 1925.

Durandus Gulielm. : Rationale divinarum officiorum. Lugduni. 1568.

Ebner A. : Quellen und Forschungen zur Geschichte... des Missale Romanum. Freiburg. i. Br. 1896.

Eisenhofer L. : Grundriss der kath. Liturgik. 2—3. Aufl. Freiburg im Br. 1926.

Felten J. : Neutestamentliche Zeitgeschichte. 2—3. Aufl. 2 Bände. Regensburg. 1925.

Fortescue A. : La messe. Trad. de l'anglais par A. Bon-dinhon. 2. éd. Paris. 1921.

Franz A. : Die Messe im deutschen Mittelalter. Freiburg im Br. 1902.

Funk Fr. X. : Opera Patrum Apostolicorum. Tubingae. 2 vol. 1887.

Gatterer M. S. J. : Annus liturgicus. 4. ed. Innsbruck. 1925.

Gihv N. : Das hl. Messopfer. 17—19. Aufl. Freiburg i. Br. 1922.

Grisar H. : Das Missale im Lichte römischer Stadtgeschichte. Freiburg im Br. 1925.

de Groot S. J. : Tractatus historico-dogmatici. De SS. Eucharistia. Romae.

Guardini Romano : Vom Geist der Liturgie. Ecclesia orans I. Freiburg im Br. 1921.

Guéranger-Heinrich : Erklärung der Gebete und Ceremonien der hl. Messe. Mainz. 1884.

Gutberlet Konst. : Die Messfeier der griechisch-katholischen Kirche. Regensburg. 1920.

Hamm Fr. : Die liturgischen Einsetzungsberichte im Sinne vergleichender Liturgie-Forschung untersucht. Münster in Westf. 1928.

Harnack A. : Die Mission und Ausbreitung des Christentums. 2 köt. 4. kiad. Leipzig. 1924.

Hefele-Hergenröther : Conciliengeschichte. 2. Aufl. Freiburg im Br. 1873. sk.

Heiler Fr. : Das Gebet. Eine religionsgeschichtliche und religionspsychologische Untersuchung. 3. Aufl. München. 1921.

Hornykewitsch M. : Die göttliche Liturgie unseres heiligen Vaters Johannes Chrysostomus. Klosterneuburg. 1928.

Hosp. E. C. Ss. R. : Die Heiligen im Canon Missae. Graz. 1926.

Jahrbuch für Liturgiewissenschaft. Münster. i. W. I—VIII. köt. 1921—1929.

Jungmann J. A. S. J. : Die Stellung Christi im liturgischen Gebet. Münster in Westf. 1925.

U. a. : Praefatio und stiller Kanon. Zeitschr. f. k. Theol. 1929. S. 66—94, 247—271.

Kandra Kabos : Ordinarius secundum veterem notulam . . . almae ecclesiae Agriensis. Eger. 1905.

Kellner K. A. H. : Heortologie. 2. Aufl. Freiburg im Br. 1906.

- Knauz Nándor* : A magyar egyház régi szokásai. Magyar Sion. VI. 177—194., 801—812., 881—891.
- Krammer György dr.* : A szentmise. Esztergom. 1927.
- Kramp J. S. J.* : Messliturgie und Gottesreich. 3—5. Aufl. 2 Bände. Freiburg im Br. 1922.
- U. a.* : Eucharistia. Von ihrem Wesen und ihrem Kult. Freiburg im Br. 1924.
- Kyriale sive ordinarium missae*. Ed. VI. Vaticana. Graz.
- Laboureaux H.* : La messe au cours des âges. 4. éd. Paris. 1914.
- Lefebvre G.* : Histoire du canon de la messe. Paris. 1926.
- Lépin M.* : L'idée du sacrifice de la messe d'après les Théologiens depuis l'Origine jusqu' à nos Jours. Paris. 1926.
- Lesage R.* : La sainte Messe selon les Rites Orientaux. Avignon. 1930.
- Lietzmann H.* : Messe und Herrenmahl. Eine Studie zur Geschichte der Liturgie. Bonn. 1926.
- Lonovics J.* : Népszerű egyházi archeologia. I. k. 2. kiad. Bécs. 1857.
- Mabillon J. O. S. B.* : De liturgia Gallicana. Parisiis. 1729.
- Maranget P.* : La messe romaine. Paris. 1925.
- Mangenot E.* : Dictionnaire de Théologie Catholique. Tome V. Paris. 1913. s. v. Eucharistie. col. 989—1452.
- Martène E. O. S. B.* : De antiquis Ecclesiae ritibus. Antwerpiae. 1763.
- Migne J. P.* : Patrologiae cursus completus. Paris. (A latin sorozatot M. P. L., a görög sorozatot M. P. Gr. betűkkel idéztük.)
- Mihályfi Ákos dr.* : A nyilvános istentisztelet. 3-ik kiad. Budapest. 1923.
- Missale Ambrosianum* : Mediolani. 1692.
- Missale Mixtum secundum regulam beati Isidori dictum Mosarabes*. Romae. 1755.
- Mohlberg O. S. B.—Baumstark* : Die älteste erreichbare Gestalt des Liber Sacramentorum anni circuli der römischen Kirche. Münster in W. 1927.
- Muratorì L. A.* : Liturgia Romana vetus. I. k. Venetiis. 1748.

Parsch P. : Das hl. Messopfer. Bibel und Liturgie. 2. und 3. Jahrg.

Petró József dr. : Das «Subjektive» in der urchristlichen Liturgie. Ephemerides Liturg. Roma. 1929. 503—507.

U. a. : Die Märtyrer im Messkanon. Bibel und Liturgie. Klosterneuburg. III. 200—203. és 221—223.

U. a. : Geschichtliches zur Märtyrergalerie des «Nobis quoque». Bibel und Liturgie. Klosterneuburg. III. 338—342. és 363—367.

U. a. : Az őskeresztények miseliturgiája. Kath. Szemle. 1930. 289—296.

U. a. : A liturgikus evangélium története. Egyházi Lapok. 1929. 324—326.

U. a. : Az Eucharistia az ősegyházban. Euch. Értesítő. 1930. 2—11.

Pourrat P. : La spiritualité chrétienne. I. Des Origines de l'Église au Moyen Age. 6. éd. 1921.

Probst F. : Liturgie der drei ersten christlichen Jahrhunderte. Tübingen. 1870.

U. a. : Liturgie des vierten Jahrhunderts und deren Reform. Münster. 1893.

U. a. : Sacramente und Sakramentalien in den drei ersten christlichen Jahrhunderten. Tübingen. 1872.

de Puniet J. : La liturgie de la Messe. Ses origines et son histoire. Avignon. 1928.

Rauschen G. : Eucharistie und Buszsakrament in den ersten sechs Jahrhunderten der Kirche. 2. Aufl. Freiburg im Br. 1910.

Renaudot Eus. : Liturgiarum Orientalium collectio. Paris. 2 kötet. 1716.

Rippel G. : Die Schönheit der kath. Kirche dargestellt in ihren äusseren Gebräuchen in und ausser dem Gottesdienste für das Christenvolk. 2. Aufl. Mainz. 1925.

Rusznák M. dr. : A keleti egyház miséi. Budapest. 1915.

Sauter O. S. B. : Das hl. Messopfer etc. Paderborn. 1923.

Scheiwiller A. : Die Elemente der Eucharistie in den ersten drei Jahrhunderten. Mainz. 1903.

Schermann Egyed O. S. B. : A gyakori szentáldozás. 2. kiad. Budapest. 1924.

Schermann Theod. : Ägyptische Abendmahlsliturgien des ersten Jahrtausends usw. Paderborn. 1912.

Schuster J. O. S. B. kard. : Liber Sacramentorum. Note storiche e liturgiche sul Messale Romano. 8 vol. Vol. I. in 3. ed. Torino—Roma. 1929.

Simons : Le sacrifice parfait, perpétuel et universel de la loi nouvelle. Éd. réduite. Bruxelles. 1918.

Sمند Julius : Die römische Messe. Religionsgeschichtliche Volksbücher. IV. 32—33. H. 4—6. Taus. Tübingen. 1928.

Stapper R. : Die Messe im Abendmahlssaale und in der urchristlichen Kirche. Paderborn. 1925.

Stephan, Pfarr. : «Tuet dies» oder «Macht was ihr wollt?» Gedanken über die christliche Opferfeier. Marklissa.

U. a. : Christliche Lehrer und Lehrerinnen, wir brauchen Euch! Lauban Schl. 1926.

Szunyogh Xav. Ferenc O. S. B. : Az igazi katolikus élet forrásánál. Pannonhalma. 1926.

de la Taille M. S. J. : Mysterium fidei. Ed. altera. Parisiis. 1924.

Thalhofer V. : Handbuch der kath. Liturgik. 2. Aufl. Hsg. von L. Eisenhofer. 2 Bände. Herder 1912..

Tower Vilmos : A katolikus hitvallás. 2. kiad. Budapest. 1926.

Vandeur E. O. S. B. : La sainte messe. Notes sur sa liturgie. 7. éd. Lophem-lez-Bruges. 1924.

Vigourel A. : Le canon romain de la messe et la critique moderne. 2. éd. Paris. 1915.

U. a. : La messe primitive? Problèmes-Solutions? Paris. 1922.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A.

Abessziniai liturgia 17
 Agnus Dei 18, 201
 Alcuin 45, 52, 126
 Alexandria 13, 158, 161,
 163, 228
 Alleluja 45, 69, 71
 Amalarius 54, 56, 59
 Amand-féle Ordo Rom. 53
 Ambon 62, 81, 105, 134
 Ambrozián liturgia, l. mi-
 lánói lit.
 Ambrus 25, 35, 37, 68, 120,
 124, 132, 136, 140, 178
 Amen 45, 186
 Anamnesis 12, 157
 Anastasia 142, 180
 Antiochia 13, 77, 136, 164,
 173, 228
 Antiphonarius 42, 70
 Apostoli atyák 7
 Apostolok 7
 Aranyszájú szent János 13,
 16, 29, 37, 66, 68, 97,
 152, 163, 167, 216
 Atanáz 13, 35, 51, 91,
 122
 Ádám (szt.-viktori) 74
 Ágnes 178
 Ágoston 41, 63, 66, 68, 69,
 87, 94, 115, 119, 132, 141,

156, 167, 187, 215, 216,
 227, 236
 Ágota 177, 183.
 Átváltoztatás 148 sk.

B.

Bardenhewer 176
 Baronius 19
 Batiffol 32, 35, 57, 70, 82,
 123, 124, 130, 137, 173
 Baumgartner 75, 76, 77
 Baumstark 16
 Báthori (V.) István 20
 Bäumer 28, 49
 Beda Venerabilis 66, 99, 216
 Beletth János 70
 Bellarmin 19
 Bencések 119
 VIII. Benedek pápa 92
 XIV. Benedek pápa 169
 XV. Benedek pápa 118
 Bernát 49, 86
 Bernold (konstanci) 18, 132,
 135
 Bernon (reichenau-i) 53, 92
 Berthold (regensburgi) 153
 Bessarion 165
 Békecsók 126, 204 sk.
 Bianchini 14
 Bishop 147
 Bizánci liturgia 16, 171

Blume 51, 52, 76
 Bona kard. 48, 52, 61, 124,
 130, 131, 193, 216, 221, 230
 Bonaventura 76
 Bossuet 106, 222
 Braun 32
 Buchwald 161.

C.

Cabrol 15, 50, 71, 118, 134,
 166, 180, 188
 Caelius Sedulius 42
 Cagin 11, 15
 Canisius Péter 88
 Cecilia 179 sk., 181
 Celano Tamás 74, 76
 I. Celestin pápa 41, 66
 Chartres 24
 Chartreux 24
 Ciprián 10, 62, 79, 87, 102,
 114, 123, 131, 140, 141,
 144, 169, 187, 190, 216
 Cirill (alexandriai) 78
 Cirill (jeruzsálemi) 13, 37,
 115, 122, 224, 226
 Ciszterciák 153
 Collecta 59
 Commixtio, egyesítés 198
 Communio 18, 67, 227
 Confiteor 23, 29, 88, 214
 Constitutiones Apost. 11, 65,
 230
 Cornelius pápa 62, 140
 Csendes kánon 123 sk.
 Csengetés 154.

D.

Damasus pápa 15, 28, 42,
 59, 65, 71, 123, 175, 178

Dankó 22
 Dávid 26
 De sacramentis 12, 127
 Decentius 126, 197, 207
 Dêr-Balyzeh papirusz 10
 Dénes (alexandriai) 10, 123,
 124, 186
 Dénes (korinthusi) 62
 Didache 7, 194
 Dieckmann 173
 Dies irae 76
 Diptichák 133, 168
 Disciplina arcani 9, 125
 Dominus vobiscum 33
 Domonkosok 19, 111, 147,
 157, 206, 212, 217
 Doxologia 27
 Drámai áthelyezések 101
 Drews 11, 87
 Drinkwelder 23
 Duchesne 15, 17, 38, 46,
 53, 66, 82, 88, 91, 92, 93,
 134, 161, 166, 182, 202,
 230
 Durandus 18, 38, 53, 77, 81,
 87, 203.

E.

Ebner 226
 Eckehart (szent galleni) 74
 Efrém 37
 Eisenhofer 37
 Epiklésis 12, 163 sk.
 Ereklék az oltárban 36
 Eudes de Sully 153
 Eulogia 95
 Eusebius 9, 62, 123, 138,
 139, 197, 215, 219
 Evangélium 78 sk.

F.

Fábián pápa 140
 Felajánlás 93 sk.
 Felicitas 175, 181
 Felten 36
 III. Félix pápa 88, 144
 Forgách F. 21
 Fortescue 36, 37, 46, 53,
 56, 74, 75, 82, 92, 101,
 117, 124, 136, 153, 161,
 228, 229
 Franciskánusok 119, 157
 Franz 124, 125, 154, 224, 225
 Fructuosus 130
 Fülöp (néri) 55.

G.

Gallikán liturgia 15, 16, 84,
 105, 127, 151, 162, 185,
 187, 230
 Gavantus 19
 Gergely (nagy) pápa 14,
 15, 17, 22, 41, 42, 47, 69,
 70, 71, 73, 94, 95, 118,
 146, 188, 189, 215, 216, 228
 Gergely (nazianzi) 181
 Germain de Paris 16, 82, 151
 Gihhr 36, 44, 55, 104, 168,
 200
 Gloria 18, 28, 43, 49 sk.
 Gottschalk (limburgi) 74
 Görög szert. keresztények
 42, 47, 79, 99, 163, 185, 195
 Goethe 76
 Graduale 41, 67 sk.
 Grisár 44, 139, 179, 181, 192,
 229.

H.

I. Hadrián pápa 14
 Harangozás 155
 Hefele 28, 47, 98, 122,
 131, 216, 220
 II. Henrik 92
 Hilarius 52
 Hiszekegy 89 sk.
 Hitvallás 91
 Hívek miséje 93
 Homilia 86
 III. Honorius pápa 85
 Honorius (autun-i) 52
 Hozsanna 45
 Hraban Maurus 99
 Hosp 139, 180.

I.

Ignác 173 sk., 196
 I. Ince pápa 126, 197, 207
 III. Ince pápa 25, 56, 131,
 203
 Infra actionem 144
 Introitus 18, 39 sk.
 Irenaeus 9, 102, 139, 163
 Itala 43
 Ivo (chartres-i) 88
 Izidor (sevillai) 16.

J.

Jacopone de Todi 76
 Jakab-liturgia 17, 51
 IV. Jenő pápa 164
 Jeromos 28, 65, 71, 73, 139,
 141, 173, 219, 227
 Joannes Diaconus 47

Jubilus 72
 Judica-zsoltár 23, 25 sk.
 Jungmann 124
 Jusztián 8, 9, 10, 58, 62, 63,
 86, 87, 102, 163, 186,
 205, 207
 Jusztiánián 125, 130.

K.

Kandra 75
 Kapucinusok 119
 Kartauziak 19, 30, 102, 153,
 157, 217
 Katechumenek 93, 97, 188
 Kazula szélének felemelése
 39
 Kánon 100, 122 sk.
 Kármeliták 19, 30, 119, 147,
 157
 Kelemen (római) 7, 45, 62,
 121, 138 sk.
 VIII. Kelemen pápa 19, 234
 XIII. Kelemen 132
 XIV. Kelemen pápa 141
 Kelemen(alexandriai) 10, 224
 Keleti liturgiák 16, 85, 92,
 127, 152, 161, 162, 163,
 164, 167, 185, 189, 198,
 207, 218, 220, 228, 236
 Kempis Tamás 219
 Keresztvetés 24, 43
 Kép a kánon előtt 129
 Kézmosás 108
 Kitértött Kyrie 48, — Gloria
 54, 72
 Klementin liturgia 11
 Kletus 138
 Konstanci zsinat 96, 221

Konstantin 13, 132, 142, 143,
 175, 179
 Kopt liturgia 17, 152
 Kovásztalan kenyér 98
 Kozmas és Damián 143, 144
 Körmenet a mise kezdetén
 40
 «Közös ima» 87
 Krizogonus 142, 144, 180
 Kyrie eleison 18, 44, 45, 47,
 67.

L.

Langton 75
 Lauda Sion 75
 Lavabo 109 sk.
 Lebrun 124
 Lecke 61 sk.
 Lektor 62
 Leo (nagy szent) pápa 14,
 70, 161, 218
 III. Leo pápa 92
 XIII. Leo pápa 20, 236
 Lépcsőima 23. sk.
 Liber Pontificalis 41, 53,
 66, 121, 138, 161, 174, 202
 Liberius pápa 179
 Lietzmann 37
 Linus 138
 Lőrinc 72, 103, 130, 141, 144,
 172
 Lucia 177 sk., 181
 Luther 74, 87, 96, 124
 Lyon 19, 119, 190.

M.

Mabillon 17, 79, 127, 188
 Mansi 219

Manipulus 32
 Marcellin és Péter 175, 181
 Martène 45, 61
 Márk-liturgia 17, 29
 Megemlékezés az élőkről 133,
 — az Úr haláláról 156. —
 a holtakról 167
 Melánia 123, 217
 Miatyánk 15, 186 sk.
 Micrologus 34, 53, 105, 111,
 209, 226, 227, 231, 233
 Mihályfi 10, 99, 205
 I. Miklós pápa 132
 Milánói (ambrózián) litur-
 gia 13, 16, 18, 41, 47, 92,
 96, 109, 117, 194, 200
 Missa Illyrici 34
 Missale Gothicum 16
 Missale plenarium 80
 Monte Cassino 38
 Moschos János 126
 Mozarab (toledói) liturgia
 16, 18, 91, 92, 117, 185,
 187
 Muratori 58.

N.

Nagy Károly 92
 Nass János 74
 Niceai zsinat 91
 Notker Balbulus 74, 75
 Nyugati liturgiák 14.

O.

Offertorium 18, 67, 94
 Oláh Miklós 21
 Oltárcsókolás 35
 Oltárfüstölés 36 sk., 104 sk.

Oltárszentelés 39
 Oratio 55 sk.
 II. Orbán pápa 16, 118
 IV. Orbán pápa 221
 VIII. Orbán pápa 19, 21,
 138
 Ordines Romani 17, 33, 35,
 38, 41, 53, 54, 55, 62, 73,
 80, 81, 83, 88, 95, 105,
 121, 122, 127, 129, 153,
 154, 184, 192, 196, 202,
 213, 215, 217, 219, 221,
 224, 227, 231, 233
 Origenes 10, 65, 67, 190
 Ostyakészítés 99
 Örmény liturgia 17, 66, 98,
 158.

P.

Papszentelés 47, 183
 III. Pál pápa 24
 Pázmány P. 21
 II. Pelagius pápa 172
 Perikopák 63
 Perpetua 175, 181
 Pinski 59, 60
 V. Pius pápa 18, 19, 20, 21,
 22, 24, 30, 49, 60, 74, 76,
 123, 132, 146, 166, 210,
 233, 236
 IX. Pius pápa 178
 X. Pius pápa 20, 155, 176,
 222, 236
 XI. Pius pápa 16, 118
 Poitiers 52
 Polikárp 9
 Praefatio 114 sk.
 Probst 11, 15, 59, 189
 Püspökszentelés 96, 183.

R.

Rampolla 180, 217
 Rauschen 11, 139, 174
 Reims 24, 61
 Remigius (auxerre-i) 52
 Renaudot 115, 152, 158
 Rossi (de) 37, 69
 Római liturgia 13, 14
 Rusznák 16, 185.

S.

Sabaoth 45, 120
 Sacramentarium Gallicanum 16
 Sacramentarium Gelasianum 14, 117, 121, 132, 144, 146, 168, 182, 191
 Sacramentarium Gregorianum 14, 22, 57, 70, 117, 168, 182, 191, 199
 Sacramentarium Leonianum 14, 58, 117, 182, 225
 Salve Regina 77
 Sanctus 119 sk.
 Sarum-i misekönyv 39
 I. Sándor pápa 174
 II. Sándor pápa 59, 225
 Sándor vértanu 174, 181
 Schell 189
 Schermann T. 10
 Schuster kard. 10, 14, 17, 69, 74, 146, 188
 Scola cantorum 40
 Secreta 111 sk.
 Sequentia 74 sk.
 Serapion 12, 163
 Sicardus 84

I. Sixtus pápa 121, 139
 II. Sixtus pápa 123, 130, 139, 140, 142
 Soissons 24
 Sozomenus 79
 Stabat Mater 76
 Stációs misék 43
 Stipendiumok 97
 Stowe misekönyv 16, 104
 Strabo Walafried 92
 Symnachus pápa 137, 170, 174, 177.

Sz.

Száraz mise 60
 Szótér pápa 62.

T.

Taille (de la) 166
 Tamás (aquinói) 75, 221
 Tausch 44
 Telesphor pápa 52
 Tertullian 10, 24, 37, 57, 62, 69, 87, 122, 124, 164, 190, 215, 216
 Thalhoffer 37, 87, 88, 92, 97, 118, 124, 132, 146, 150, 166, 183, 190, 211, 219, 234
 Toledói zsinat 91, 98
 Tours 24, 52
 Tömjénezés 36 sk.
 Tractus 73 sk.
 Trisagion 77
 Trienti zsinat 18, 200, 222
 Troyes 27.

U.

Úrfelmutatás 152.

I. Viktor pápa 197

Vulgata 43, 73.

V.

Vaison-i zsinat 47, 48, 122

Vandeur 23, 30, 34, 78, 92,

112, 132, 146, 185, 199,

217

Vatikáni zsinat 78

Vazul 13, 16, 29, 68, 97

Veni Sancte Spiritus 75

Verónai kódex 10

Victimae paschali 75

Vigilius pápa 130

W.

Walter Scott 77

Wipo 75

Wiseman 44

Wittig 11, 139, 174.

Z.

Zalán M. 20

Zelli apát 119

Zsigmond király 79

Zsoltáreneklés 226.

TARTALOM.

Előszó... ..	3
Áttekintés a szentmise történetéről:	5
1. Az apostolok idejében	5
2. Az apostoli atyák idejében	7
3. A II. és III. században	8
4. A IV. században... ..	10
5. Az V—VIII. századokban	13
a) Nyugati liturgiák	14
b) Keleti liturgiák... ..	16
6. A középkorban	17
7. V. Pius reformja	18
8. Az V. Pius-féle ritus elterjedése hazánkban	20
A szentmise egyes részeinek története	23
Lépcsőima... ..	23
Oltárfüstölés	36
Introitus	39
Kyrie eleison	45
Gloria	49
Oratio	55
A szent lecke	61
Karversek a szent lecke után	67
Evangélium	78
Szentbeszéd	86
Hiszekegy	89
Felajánlás	93
A második oltárfüstölés és a kézmosás	104
Secreta	111
Praefatio	114
Sanctus	119
Kánon	122
Te igitur	127

Megemlékezés az előkről	133
Communicantes	136
Hanc igitur és Quam oblationem	145
Átváltoztatás	148
Megemlékezés az Úr haláláról	156
Supra quae	159
Supplices te rogamus	161
Megemlékezés a holtakról	167
Nobis quoque	170
Per quem haec omnia	182
Per ipsum... ..	184
Miatyánk	186
Libera nos... ..	191
A Szentostya eltörése... ..	194
A szent Test és Vér egyesítése	198
Agnus Dei	201
Békeköszöntés	204
Előkészület a szentáldozásra	208
Szentáldozás	210
A hívek áldoztatása	214
Az egy szín alatt való áldozás	218
A kehely kiöblítése	223
Zsoltáreklés az áldozás alatt	226
Postcommunio	228
A liturgikus elbocsátás	230
Placeat	232
Áldás	233
Az utolsó evangélium... ..	234
Felhasznált irodalom	239
Név- és tárgymutató	246

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

Katholikus kultúrát fejleszteni, katolikus tudományt terjeszteni és népszerűsíteni, ez a hivatása a *Szent István-Társulatnak*, ez a hivatása a kiadásában megjelenő *Szent István Könyveknek*.

A *Szent István Könyvek* sorozata az emberi tudás minden ágát fel akarja karolni. A *Szent István Könyvek* a tudomány mai színvonalán mozognak. Oly stílusban jelentetjük meg, amely alkalmassá teszi őket arra, hogy minden művelt egyén érdeklődéssel olvashassa. Viszont súlyt helyezünk arra, hogy a *Szent István Könyvek* mindegyike a katolikus világnézetnek legyen beszédes hirdetője.

Ily módon, reméljük, elérjük azt a célt is, mely e könyvek kiadásánál szemünk előtt lebegett: az olvasni vágyó katolikus közönségnek oly műveket nyújtani, amelyek kielégítik igényeiket anélkül, hogy veszélyeztetnék hitüket, sőt amelyek alkalmassak arra, hogy a tudás és műveltség eszközeivel is megerősítsék őket vallásos meggyőződésükben és világnézetükben.

Természetesen e program megvalósítása nagyban függ attól, hogy a kath. közönség felkarolja-e, támogatja-e nagylelkűen e vállalatot. A *Szent István-Társulat* igen nagy anyagi áldozatokat hoz, amikor fenntartja és továbbfejleszti a *Szent István Könyvek* sorozatát, a nagy közönségtől függ, hogy a könyvek eljussanak oda, ahová szánva vannak.

A *Szent István Könyvek* sorozatában eddig megjelentek :

	Pengő
1. Zubriczky Aladár dr.: Jézus élete és a vallástörténet	—
2. Wolkenberg Alajos dr.: A teozófia és antropozófia ismeretése és bírálata	—
3—4. Wolkenberg Alajos dr.: Az okkultizmus és spiritizmus múltja és jelene	5.60
5—6. Balanyi György dr.: A szerzetesség története	5.60
7—8. Alszegehy Zsolt dr.: A XIX. század magyar irodalma...	—
9. Miskolczy István dr.: Magyarország az Anjouk korában	2.80
10. Palau-Timkó Jordán: Krisztus útján. A katolikus tevékenység főelvei	2.80
11. Quadrupani-Babura László dr.: Útmutatás jámbor lelkének számára	2.80
12. Prohászka Ottokár: Elbeszélések és utirajzok	—
13. Trikal József dr.: Természetbölcselet	2.80
14. Bognár Cecil dr.: Értékelmélet	2.80
15. Prohászka Ottokár: A bűnbocsánat szentsége	2.80
16. Babura László dr.: Szent Ágoston élete	2.80
17. Lepold Antal dr.: Szalézi szent Ferenc válogatott levelei	—
18. Áldásy Antal dr.: A kereszteshadjáratok története...	—
19. Marosi Arnold dr.: Atörökölés és nemzetvédelem ...	2.80
20. Zoltány Irén dr.: Erotikus és irodalom	2.80
21. Horváth Sándor dr.: Aquinói szent Tamás világnézete	2.80
22. Balogh Albin dr.: Művelődés Magyarország földjén a magyar honfoglalás előtt	2.80
23. Marczell Mihály dr.: A katolikus nevelés szelleme ...	—
24—25. Motz Atanáz dr.: A német irodalom története...	5.60
26. Babura László dr.: Szent Ambrus élete	2.80
27. Márki Sándor dr.: II. Rákóczi Ferenc élete	—

	Pengő
28. Kiss Albin dr.: A magyar társadalomtan története	2.80
29. Szabó Zoltán dr.: A növények életmódja	2.80
30. Weszelszky Gyula dr.: A rádium és az atomelmélet...	2.80
31. Balanyi György: Assisi szent Ferenc élete	2.80
32. Dávid Antal: Babel és Assúr. I. Történet	3.40
33. Fejér Adorján: Római régiségek... ..	4.50
34. Balogh József: Szent Agoston, a levélíró	3.40
35. Babura László dr.: Szent Jeromos élete	3.40
36. Karácsonyi János dr.: Szent László király élete... ..	3.40
37. Miskolczy István dr.: A középkori kereskedelem története	4.50
38. Szémán István dr.: Az újabb orosz irodalom	4.50
39. Bán Aladár: A finn nemzeti irodalom története ...	3.40
40. Trikál József dr.: A gondolkodás művészete	4.50
41. Kúhár Flóris dr.: Bevezetés a vallás lélektanába ...	4.50
42. Babura László dr.: Nagy szent Gergely élete	4.—
43—44. Kúhár Flóris dr.: A keresztény bölcsélet története	8.—
45. Weszely Ödön dr.: Korszerű nevelési problémák... ..	5.60
46. Somogyi Antal dr.: Vallás és modern művészet	3.—
47. Divald Kornél: Magyar művészettörténet	5.60
48—49. Birikás Géza dr.: A francia irodalom története ...	8.—
50. Wodetzky József dr.: A világegyetem szerkezete... ..	3.50
51. Záborszky István dr.: Rabindranath Tagore világnézete	3.50
52—53. G. Kurth-Michel K.: A modern civilizáció kezdetei ...	10.—
54—55. Dávid Antal: Babel és Assúr. II. Művelődés	7.30
56. Horváth Jenő dr.: A modern Amerika története... ..	3.30
57. Balogh Albin dr.: Ország és nyelv	4.70
58. Mészleányi Antal dr.: A katolikus egyház és az állam 1848/49-ben	7.30
59—60. Radó Polikárp dr.: A kereszténység szent könyvei. I. Összövetség	8.30
61. Kecskés Pál dr.: A házasság etikája... ..	4.—
62. Huzsár Elemér: A katolikus házasságjog rendszere ...	3.30
63. Petró József dr.: Az ősegyház élete	5.—
64—65. Radó Polikárp dr.: A kereszténység szent könyvei. II. Újszövetség	8.80
66—67. Trikál József dr.: A jelenségekből a valóságba	7.—
68. Erdely Ferenc dr.: Kant valláserkölcsei világnézete ...	4.—
69—71. Hartmann Grisar: Luther Márton élete (Fordította Hoitsy Lajos Pál)... ..	12.—
72. Tóth Agoston: Bevezetés a meteorológiába	5.80
73—74. Bánhegyi Jób dr.: A magyar irodalom története I. ...	6.60
75—76. Divald Kornél: A magyar iparművészet története ...	7.50
77. Balanyi György: A római kérdés... ..	6.40
78—79. Bánhegyi Jób dr.: A magyar irodalom története. II.	7.—
80. Pitroff Pál dr.: Bevezetés az esztétikába... ..	3.—
81. Kúhár Flóris dr.: A vallásbölcsélet főkérdései	5.—
82—84. Kőrösi Albin: A spanyol irodalom története	11.—
85. 'Sigmond Elek dr.: A mezőgazdasági növények terme- lési tényezői	4.—
86—87. Kalmár Gusztáv dr.: Európa földje és népei	8.—
88. Kiss Albin dr.: Szent Agoston 'De Civitate Dei' című művének méltatása	4.—
89. Trikál József dr.: A lélek rejtett élete	4.—
90—91. Petró József dr.: A szentmise története	5.50
92. Mészleányi Antal dr.: A magyar jezsuiták a XVI. században	4.50
93. Mihelics Vid dr.: Az új szociális állam	4.—
94. Éhik Gyula dr.: Prémek és prémes állatok	3.—

NB. Azok a számok, amelyeknél a bolti ár nincs feltüntetve, esakís a teljes sorozat megrendelése esetén kaphatók.

MIHÁLYFI ÁKOS BESZÉDEI

I. kötet: EGYHÁZI BESZÉDEK. 372 oldal.

II. kötet: TÁRSADALMI BESZÉDEK. 360 oldal.

A két kötet ára 20 pengő.

ERDÖSI KÁROLY:

NAPSÜTÉSES INDIÁBAN

Újabb, bővített (IV.) kiadás; olcsóbb, de elsőrangú kiállításban.

Egészvászon díszkötésben 7.— pengő.

WOLKENBERG ALAJOS dr.:

A KATHOLIKUS VILÁGMISSZIÓ KÖNYVE

716 lap, 14 térkép.

Fűzve 25 pengő.

TARCZAI GYÖRGY:

AZ ÁRPÁDHÁZ SZENTJEI

SZENT IMRE-JUBILEUMI EMLÉKKÖNYV.

Díszkötésben 22 pengő.

Megrendelhetők

a Szent István-Társulat kiadóhivatalában

Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.